

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**METİN TENKİDİ PRENSİPLERİ AÇISINDAN
HADİSLERİN TARİH TENKİDİNE ARZI VE PROBLEMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TALİP ŞAHİN

**DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ GARİP AYDIN**

AKSARAY 2019

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

METİN TENKİDİ PRENSİPLERİ AÇISINDAN
HADİSLERİN TARİH TENKİDİNE ARZI VE PROBLEMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TALİP ŞAHİN

DR. ÖĞR. ÜYESİ GARİP AYDIN

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 (altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Talip

Soyadı : ŞAHİN

Bölümü : Temel İslam Bilimleri

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Metin Tenkidi Prensipleri Açısından Hadislerin Tarih
Tenkidine Arzı ve Problemleri

İngilizce Adı : The History Criticism in Hadiths in the Principles of Text
Criticism

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Talip ŞAHİN

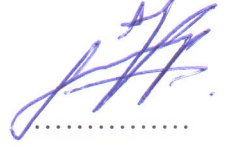
T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Talip ŞAHİN tarafından hazırlanan "METİN TENKİDİ PRENSİPLERİ AÇISINDAN HADİSLERİN TARİH TENKİDİNE ARZI VE PROBLEMLERİ " başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Aksaray Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr.Öğrt. Üyesi Garip AYDIN

Temel İslam Bilimleri, İslami İlimler Fakt. Aksaray Üniversitesi

İMZA

Üye: Dr.Öğrt. Üyesi Mustafa KARABACAK

Temel İslam Bilimleri, İslami İlimler Fakt. Selçuk Üniversitesi

Üye: Dr. Öğret. Üyesi Ramazan ATA

Temel İslam Bilimleri, İslami İlimler Fakt. Aksaray Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 29/08/2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 26/09/2019 tarih ve 2019/39-2 Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

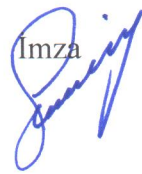
Talip ŞAHİN

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

TEŞEKKÜR

Erciyes üniversitesi ilahiyat fakültesine eğitime başladığım andan itibaren hadis ilmini bana sevdiren, öğreten, bu konuda merakımı uyandıran yüksek lisans ders döneminde hadis ilminin usul ve mahiyetini bana bütün ayrıntısıyla aktaran değerli hocalarım, Prof. Dr. Salahattin POLAT, Prof. Dr. Habil NAZLI GÜL, Dr. Öğretim Üyesi Ahmet UYAR hocama ayrıca tezimin tamamlanmasında yeni bilgileri öğrenmemde hiçbir emeğini benden esirgemeyen sayın Dr. Öğretim Üyesi Garip AYDIN hocama teşekkür ederim. Allah hepsinden razı olsun.

ÖNSÖZ

Tarih ilmi geçmişte cereyan etmiş olayları yer, zaman, mekân, sebep ve sonuç bağlamında inceleyen bir ilim dalıdır. Hadis ilmi klasik tanımla Hz. Muhammed ve onunla alakalı olay ve olgu türünden ne varsa hepsinin bütünüdür. Bu iki ilim dalının mutlak manada beraberlikleri vardır. Olayları anlama ve yorumlamada en belirgin özellikleri tenkitçi ve tarafsız bir yol takip etmeyi metot haline getirmeleridir.

Tarih ilmi doğuş aşamasında belirgin ve kendini toplamış bir bilim dalı hüviyetinde değildi. Bu manada müstakil ve bağımsız bir usulü de yoktu. Bu hakikati hadis ilmi içinde söyleyebiliriz. Bu bağlamda bu ilimler birbiriyle iç içe geçmiş durumdaydılar. Daha açık ifadeyle İslami ilimler ilk dönemlerde emekleme aşamasındaydılar. Gelişen metotlar neticesinde zamanla tarih ve hadis ilimleri müstakil bir ilim haline gelmişlerdir. İlk dönemlerde hadis ilminin içerisinde varlığını devam ettiren tarih ilmi zamanla kendi metodunu oluşturarak bağımsız bir ilim dalı haline gelmiştir. Tarih ve hadis ilimlerinin birbirine kaynaklık etmesi tartışma konusu olmuştur. Kaynak olma ve evveliyat bakımından, Tarih ilmi mi evvel? Yoksa hadis ilmi mi? Hangisi, hangisine hamilik etmiş bu ulema arasında tartışılmıştır.

Hadis ilminin içerisindeki siyer-meğazi bölümleri zamanla tarih ilminin konusu haline gelmiştir. Hadis ilmi ve tarih ilminde olay ve olguları belli bir dayanağa dayandırma usulü vardır. Bizlere aktarılan olay ve olguların analitik ve bütüncül bir metotla incelenmesi adına bu ilim dalları arasında benzerlikler vardır. Bu bağlamda her iki ilim dalının beslendiği kaynak genel itibariyle aynıdır. Her iki ilim dalı bir nevi rivayet kültürünün ürünüdür. Bu iki ilmin malumatları ve bilgilendirmeleri daha çok nakil ürünüdür. Bizlere aktarılan ve nakledilen her bilgi ve malumatın tam anlamıyla saf, sağlam, güvenilir olduğunu söyleyemeyiz.

İslam dünyasının genişlemesiyle birçok sosyal ve siyasal çalkantıların baş göstermesinden dolayı birçok ilim dalı olumsuz şekilde etkilenmiştir. Tarih ilmi gibi hadis ilmi de bu olumsuzluklardan nasibini almıştır. Bu olumsuzluklara karşı âlimler tedbirler almışlardır. Bu bağlamda alınan tedbirler arasında tedvin sistemini ve daha evvelinde isnad sisteminin geliştirilmesi gibi faaliyetleri gösterebiliriz. Sonraki yıllarda isnat sisteminin ileri aşaması

olan cerh ve ta'dil sistemi geliştirilmiştir. Bu tür geliştirilen faaliyetler ve metotlar salt korumacı önlemlerden ziyade, diğer ilim dallarının gelişmesine katkı sağlamıştır.

Çalkantılı dönemlerde hadisler ve tarihi malumatlar bu olumsuz atmosferden nasibini almıştır. Özellikle Emevîlerin döneminde bu olumsuz atmosfer daha da artmıştır. Mihne olaylarıyla birlikte hadis ilmi iyice içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Ancak yukarda söylediğimiz gibi âlimler kurtarıcı önlemler olarak bu olumsuz durumu eli kolu bağlı seyretmemişlerdir. Bu yönde aldıkları tedbirler arasında hadisleri koruma adına ve uydurma faaliyetlerinin yayılmasını önlemek için âlimler hadisleri Kur'an'a, sahih sünnete, akla, arz ettikleri gibi, tarih bilgisine ve tarihi hakikate arz etmişlerdir. Âlimler bir haberi ve hadisi tarihi bilgiye ve olaya arz ederken tarihi bilginin doğruluğuna ve berraklığına dikkat etmişlerdir.

Hadislerde geçen olay, olgu, zaman, mekân tarih bilgisine arz edilirken, doğru, sahih ve güvenilir bilgilere arz edilmelidir. Nakledilen hadis ve haber yaşandığı dönemin sosyal, siyasal olaylarından bağımsız olarak ele alınmamalı, tearuz ve tenakuz halinde olan tarihi malumata ve malzemeye arz edilmemesi gerekir. Eğer arz edilen haber de, tarihi veri de sahih ve güvenilir değilse bu haber ve tarihi veri tümüyle reddedilmelidir.

Haberleri ve hadisleri tarihi hakikate ve gerçeklere arz ederken yapılacak iş kronolojik manada haberlerde ve hadislerde tarihi uyumluluk var mı? Haberlerde ve hadislerde salt manada tearuz ve tenakuz aranmamalı, haberleri ve hadisleri tarih bilgisine arz ederken, haberlerde ve hadislerde kronolojik manada zaman, mekân bağlamında uyumluluk aranmalı, daha sonra da aykırılık aranmalıdır. Tarihi malumata ve hakikate arz edilen bir hadis ve haber tüm kaynaklarda taranmalı ve geniş bir araştırma neticesinde hadisin ve haberin hakkında tarihi veriye uyumlu veya zıt gibi fikirlerine varılmalıdır.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

METİN TENKİDİ PRENSİPLERİ AÇISINDAN
HADİSLERİN TARİH TENKİDİNE ARZI VE PROBLEMLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Talip ŞAHİN, AKSARAY 2019

ÖZET

Tarih ve hadis ilmi mazide vuku bulan olayları ve olguları analiz, sentez ve tenkit etmesi bakımından mutabıktırlar. Muhakkak ki bu iki ilim dalı her bakımdan aynı değildir. Bu iki ilmin farklı yönleri de olduğu muhakkaktır. Her iki ilim dalı bilgilerin güvenilirliği konusunda bir takım metotlar geliştirmişlerdir. Tarih ve hadis ilmi doğruyu ve yanlış ayırt etme konusunda tenkit ve arz yöntemini kullanmışlardır. Tarih ilmi açısından da hadis ilmi açısından da tenkit ve arz metotları önemlidir. Hadis ilmi aynı zamanda tarihi malumat içeren bir ilim dalıdır. Kendi kurallarını ve hakikatini insanlara, sağlam, sahih ve güvenilir bir şekilde aktarmak için hadis ilmi tarih ilminin verilerinden ve metotlarından faydalanmıştır. Metodik ve akademik anlamda olmasa da tarih ilmi de hadis ilminin verilerinden ve metotlarından faydalanmıştır. Tarih ilminde kullanılan iç ve dış tenkit metodu hadis ilminde senet ve metin tenkidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki ilmin kullandığı tenkit metodunun benzeşen ve farklılaşan yönlerinin olduğu bir gerçektir. Netice itibarıyla hadis tenkit sisteminin, tarih tenkit sisteminden daha analitik, daha hassas ve daha kriterci olduğu kanısı bir gerçektir. Hadis ve tarih ilminin birbirinin ilkelerinden sistematik bir şekilde olmasa da faydalandığı gerçeğinden yola çıkarak hadis ve tarih kaynaklarında bulunan metin tenkidi açısından tarihi malumata aykırı rivayetlere dair örnekleri tezimizde yer verdik. Bu rivayetleri değerlendirirken kronolojik manada hadislerin neşrettiği toplumun tarih ve takvim bilgisini de göz önünde bulundurduk.

Bilim Kodu : 60402
Anahtar Kelimeler : Hadis, Tarih, Tenkit, Metot
Sayfa Adedi : XIV+128
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Garip AYDIN

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

**THE HISTORY CRITICISM IN HADITHS IN THE
PRINCIPLES OF TEXT CRITICISM AND PROBLEMS**

(M.A. Thesis)

Talip ŞAHİN, AKSARAY 2019

ABSTRACT

The history science and hadith science agree on the analysis, synthesis criticism of the events and phenomena which took place in the past. These two sciences are not the same. Certainly, they have also different aspects. Historians and muhaddiths have developed a number of methods for the reliability of both sciences. History science and hadith science have used the method of criticism to distinguish right from wrong. In terms of both science, the system of criticism is important. Hadith science is also a branch of science that contains historical knowledge. Hadith science has benefited from the data and methods of the history science to convey its rules and truth to the people firmly, reliably and authentically. Internal and external methods used in the science of history, emerge as a text and deed criticism in the hadith science. It is a fact that these two sciences using criticism methods, have similar and different, aspects. Consequently, It is a fact that the hadith criticism system is more analytical and more sensitive than the history criticism system. In these context, we tried to point out this argument in our thesis. Based on the fact that the hadith and history sciences have benefited from the principles of each other, we gave examples from the narratives that are contrary to historical information in terms of text criticism in the hadith and historical sources.

Science Code : 60402
Key Words : Hadis, Tarih, Tenkit, Metot, Metot
Page Number : XIV+128
Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Garip AYDIN

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
1. Tezin Konusu Önemi ve Amacı.....	1
2. Tezin Kaynak ve Metodu.....	3

I. BÖLÜM

TARİH İLMİNİN TANIMI ve KAPSAMI

1.1. Tarihin İlminin Tanımı	5
1.1.1. Tarih Kelimesinin İslâm Edebiyatındaki Anlamı	5
1.1.2. Tarih Kelimesinin Batı Edebiyatındaki Anlamı	6
1.2. Tarih İlminin Kapsamı.....	7
1.3. Tarih İlminin Özellikleri, Amacı, Faydası	8
1.3.1. Tarih İlminin Özellikleri	8
1.3.2. Tarih İlminin Amacı	10
1.3.3. Tarih İlminin Faydası.....	11
1.4. Tarih İlminin Kullandığı Metotlar	12
1.4.1. Kaynak Bilgisi	12
1.4.2. Verileri Tasnif, Tahlil, Tenkit Etme	13
1.4.2.1. Tasnif	13
1.4.2.2. Tahlil (analiz).....	13
1.4.2.3. Tenkit	13
1.5. Tarih İlminde Tenkit Metodu.....	14
1.5.1. Tarih İlminde Dış Tenkit	16
1.5.2. Tarih İlminde İç Tenkit.....	16

1.6.Tarih İlminin İç ve Dış Tenkit Kuralları.....	18
1.7. İslam Tarihi Açısından Tenkidin Önemi	18
1.8. Hadis İlminde Tenkit Sistemi ve Doğuşu	19
1.9. Hadis İlminde Senet ve Metin Tenkidi	21
1.9.1. Senet Tenkidi	21
1.9.2. Metin Tenkidi.....	24
1.10. Senet ve Metin Tenkidi Kuralları	26
1.10.1.Senet (Dış) Tenkidi Kuralları.....	26
1.10.2. Metin (İç) Tenkidi Kuralları	27

II. BÖLÜM

HADİS VE TARİH

2.1. Hadis ve Tarih İlminin Ortak ve Farklı Yönleri	31
2.2. Tarih ve Hadis Münekkidinde Aranan Nitelikler	33
2.2.1.Tarih Münekkidinde Aranan Nitelikler	33
2.2.2. Hadis Münekkidinde Aranan Nitelikler.....	34
2.2.3. Âdil Olmalı	36
2.2.4. İlim Sahibi Olmalı.....	34
2.2.5. Dikkatli ve Titiz Olmalı	35
2.2.6. İyi Niyetli ve İnsafı Olmalı.....	35
2.2.7. Tarafsız Olmalı	35
2.3. Hadislerin Tarih İlmine Arzı.....	36
2.4. Hadislerin Tarihe Arzında Kaynak Problemi	37
2.5. Tarihi Malumata Arz Edilen Hadislerin Metodik Değerlendirilmesi	42
2.5.1. Tarih Tenkidine Sebep Olan Genel Durumlar	40
2.5.2. Tarih Bilgisine Arz edilen Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Genel Kurallar	41
2.6. Hadisçilerin ve Tarihçilerin Tenkit Kurallarını Kıyaslama	43

III. BÖLÜM

HADİSLERİN TARİH TENKİDİNE ARZI

3.1. Hadislerin Tarihe Arzına Dair Örnekler	47
3.1.1. Mi'râc Olayı ve Hz. Fatıma'nın Doğumuyla İlgili Sorun.....	51
3.1.2. Hz. Peygamber'in Hamama Girmeyi Yasaklaması ve Hamamın Varlığı	50
3.1.3. Hz. Peygamber'in Mushafa Bakması Meselesi	52
3.1.4. İfk Hâdisesi ve Sa'd b. Muâz'ın Rivayeti.....	56

3.1.5. Hz. Peygamber'in Eşi Hz. Sevde'nin Vefat Tarihi.....	54
3.1.6. Gülün Hz. Peygamber'in Terinden Yaratılması Meselesi	56
3.1.7. Hz. Peygamber'in Umrelerinin Sayısı	57
3.1.8. Ensar'ın Ganimetten Pay Almama Meselesi	58
3.1.9. Beni Nadir Olayı.....	60
3.1.10. Hz. Peygamber (a.s)'in Ümmü Habibe ile Evlenme Meselesi	61
3.1.11. Hayberlilerin Cizyeden Muaf Tutulması Meselesi	62
3.1.12. Mut'â Nikahının Haram Kılınması Meselesi.....	63
3.1.13. Bakara Suresi'nin 14. Ayeti'nin Sebebi Nüzulünün Vakti.....	66
3.1.14. Savaşlarda Ölen Müşriklerin Kadınlarının ve Çocuklarının Durumu	67
3.1.15. Resim ve Heykelin Yasaklanma Zamanı	69
3.1.16. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'le Uzun Süre İbadet Etmesi Meselesi.....	70
3.1.17. Alak Suresinin Nüzul Zamanı.....	72
3.1.18. Hz. Süleyman'ın Çocuğunu Ölümünden Kaçırması Meselesi	72
3.1.19. Yüz Yılın Başında Beklenen Rüzgar	73
3.1.20. Hasan-ı Basri'ye Hz. Peygamber'in Dua Etmesi.....	74
3.1.21. Hz. Âmine'nin Hz. Peygamber'e İman Etmesi Meselesi	75
3.1.22. İbn Mes'ud'un Sıffin Harbinde Savaşması Meselesi.....	79
3.1.23. Mescitlere Kandil Takma Meselesi	80
3.1.24. Sa'd b. Muâz'ın Tebuk Gazvesi'nde Bulunma Meselesi.....	78
3.1.25. Hz. Huzeyfe'nin Hz. Peygamber (a.s) ile Karşılaşması.....	79
3.1.26. Ümmetin Gelecekte Beş Tabaka Haline Gelmesi Meselesi	80
3.1.27. Ümmetin İstikbalde Kıtığa Maruz Kalmaması Meselesi.....	81
3.1.28. Dünyanın Ömrü Hakkındaki Rivayet	82
3.1.29. Kısra ve Kayser'in Ölme Meselesi	83
3.1.30. Basra Şehrinin Hz. Peygamber (a.s) Zamanında Varlığı	87
3.1.31. Hz. Ali'nin Hilafet Meselesi	85
3.1.32. Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşıyla İlgili Haber	86
3.1.33. Hz. Muhammed (a.s)'in Ebu Süfyan'ı Komutan Olarak Ataması.....	89
3.1.35. Mürâra b. Rebî el-Amirî ve Hilâl b. Umeyye el-Vakifi'nin Bedir Şehitlerinden Sayılması Meselesi.....	93
3.1.36. Hz. Muâz'ın Oğlu Ne Zaman Vefat Etti?	94
3.1.37. Hz. Peygamber'in Şam Yolculuğu	95

3.1.38. Duha Suresinin 3. Ayetinin Sebebi Nüzulün Vakti	97
3.1.39. Âmir b. Tufeyl'in Ölüm Zamanı.....	99
3.1.40. Hz. Hızır'ın Halen Yaşadığına Dair Rivayetler	99
3.1.41. Ebu'd Derdâ'nın Vefat Zamanı	102
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA.....	106

KISALTMALAR

A.s.	: Aleyhi's selam
AÜ.	: Anadolu Üniversitesi
AÜ.	: Ankara Üniversitesi
AÜDT.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih
AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
BEÜİF.	: Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
B/b.	: Bin (oglu)
Bint.	: Bint (kızı)
C.c.	: Celle celaluhu
Çev.	: Çeviri
DEÜİF.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜİF.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Fak.	: Fakülte
H/h.	: Hicrî
HÜİF.	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
HÜİFD.	: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İbn.	: Oğlu
MÜİF.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İSAM.	: İslami Araştırmalar Merkezi
Ö.	: Ölüm
R.a.	: Allah ondan razı olsun (Erkek)
R.anh.	: Allah ondan razı olsun (Bayan)
S.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
T.	: Tarihi
TDİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik

Trc. : Tercüme
Trsz. : Tarihsiz
Yrsz. : Yersiz
Yay. : Yayını, Yayınları

GİRİŞ

1. Tezin Konusu Önemi ve Amacı

Hadislerin İslam dinindeki konumu tartışılmayacak kadar önemlidir. Hadisler İslam'ın sosyal özeti konumundadır. Bu bağlamda hadislerin önemine binaen normal sözlerden farklı olarak aidiyeti noktasında olsun, sıhhati konusunda olsun hadis tenkidi her dönemde başarılı veya başarısız bir şekilde bu işin uzmanları tarafından yapılmıştır.

Hadislerin aidiyeti ve sıhhati konusundaki araştırmalar, tenkitler her dönemde aynı şekilde ve başarıda olmamış, İslam dininin ve coğrafyasının gelişmesi sonucunda tenkit çalışmalarına hız verilmiştir. Sıradan bir sözle hadisin bağlayıcılığı bir değildir. Sıradan bir sözün dindeki yaptırım gücü olsa dahi hadisler kadar bağlayıcı değildir. Hadislerin aidiyeti ve sıhhati konusunda titiz davranmak gerekir. Bu uğurda sahabe, tabiîn, muhaddisler, müverrihler, münekkitler birtakım metotlar geliştirmişlerdir. Bu geliştirilen metotlar hadislerin aidiyetinin ve sıhhatinin doğruluğunu Hz. Peygamber'e sormak, Kur'an'a ve sahih sünnete arz etmek, delil istemek, yemin ettirmek, rivayetin kaynağını irdellemek, hadisin metin ve senedinde titizlik göstermek gibi birtakım yöntemlerdir. Bu yöntemlerin ortaya çıkmasındaki en büyük etken hadis uydurma faaliyeti ve beşeri birtakım zaaflardır. Bu doğrultuda hadisleri ve haberleri, muhaddisler, müverrihler, münekkitler, âlimler sened ve metin bakımından tenkit etmişler. Sahabe döneminde ve daha sonraki dönemlerde hadisler ve haberler, Kur'an'a, sünnete, akla, icmaya, tarihi bilgilere ve tarihi hakikate arz edilerek hadislerin sıhhati tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin konusu itibariyle hadislerin metin tenkidi bağlamında tarihi bilgilere ve tarihi hakikate arzı noktasındaki uygulamayı ve örneklerini açıklamak yerinde olacaktır. Tarihi hakikate aykırı rivayetleri bizler hem sahih hem de mevzuat kaynaklarında bulabiliriz.

Örneğin: Buhârî'nin Sahihinde geçen bir rivayete göre, Hz Peygamber'in vefatından kendisinden sonra ilk vefat eden eşi ile ilgili rivayettir ki burada Zeynep bint Caḥş'ın yerine Sevede bint Zem'anın ismi geçmektedir.¹

Müslim'in eserinde Mekke'nin fethi esnasında Ebû Süfyan'ın istemiş olduğu bazı şeylerin Hz. Muhammed tarafından Ebû Süfyan'a verilmesi tarih bilgisi bakımından tenkit edilmiştir. Bu haberde Mekke'nin Fethi anında Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'e kızı Ümmü Habibe ile evlenmeyi teklif etmiştir.² Müverrihler bu evliliğin zamansal olarak Mekke'nin fethinden önce olduğunu beyan etmişlerdir.³

Uydurma haberlerin bulunduğu eserlere baktığımızda tarih bilgisine aykırı haberlerin mevcut olduğunu görürüz. Bu konuda İbnü'l Cevzi'nin, "Mevduât" İbnu'l Kayyim el-Cevzi'nin "Menâr" Aliyyu'l Kârî'nin "Mevdûa" gibi eserlerini örnek gösterebiliriz. Örnek teşkil etmesi adına bu tür haberlere İbnü'l Cevzi'nin eserinden örnekler vermek yerinde olacaktır. İbnü'l Cevzi eserinde Hz. Muhammed'in hamama girmeyi yasaklaması⁴ haberine karşı, Hz. Peygamber zamanında hamam olgusunun olmadığını izah etmiştir.⁵

Genel bir bakış açısıyla ifade etmek gerekirse, tarihi hakikate aykırı rivayetlerle ilgili yeterli malzeme yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda metin tenkidi yapılırken uydurma haberlerle alakalı eserlerde tarihi hakikate aykırı rivayetler, salt tarih bilgisine sunmamak gerekir. Sorunlu gözüken haber etraflıca diğer metin tenkidi kurallarınca da tetkik edilmelidir. Bu tür haberler genelde ravi ve rivayet sisteminden dolayı oluşan sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Şunu iyi bilmeliyiz ki ravilerin sosyal, siyasal, psikolojik, olarak birtakım farklılıklarının olduğu bir gerçektir. Ravilerin anlama, yorumlama, kavrama yetileri de haliyle farklı olduğundan hadislerde bilerek veya bilmeyerek tasarruf yapmışlardır. Ravinin bilerek haberi çarpıtması kabul edilir durum değildir. Hata sonucu oluşan kusurlar ise ravinin unutması, yanlışması, işitmede, aktarmada eksik olması, manasal rivayeti, eksik aktarma gibi şeylerden kaynaklanan durumlardır ki bunlar da rivayetin sıhhatini etkiler.

Başka bir açıdan hadis metinlerinin değerlendirilmesinde, tarihlendirme ve doğru tarihi malumatın varlığı da tenkit metodu açısından önemlidir. İslam Tarihine baktığımız da

¹ Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim, **el-Câmiu's-Sahîh**, "Zekat" 11, Dâru'n Necât, Yrsz. 1992.

² Müslim Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyri, **Sahîhu Muslim**, "Fedâilu's-sahabe", 168. Dâru'l İhyâ, Beyrut 1983.

³ İbn Hişâm Ebû Muhammed b. Abdulmelik, **Sîretun'n-Nebeviyye**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, III, s.830.

⁴ Tirmizi Muhammed b. İsâ, **Sünenü't- Tirmizî**, "Edeb" 43, Şirket'u Mektebe, Mısır 1975.

⁵ İbnu'l Cevzi Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, **Kitâbu'l Mevdûât min'el Ehâdisi'l-Merfuât**, II, s. 81.

tarihi bilgiye ulaşma farklı şekiller ve farklı materyallerle olmuştur. Hadislerin ve haberlerin tarih bilgisine arzı noktasında, metin tenkidi yapılırken, tarihi dönem anlamında takvimlendirme ve tarihlendirme birimlerinin niteliği, niceliği bilinmesi gerekir. İslam'ın ikinci kaynağı konumundaki hadislerin varit olduğu ortamda kullanılan tarihlendirme birimlerinin bilinmesi daha da önemlidir.

Bu tür haberlerin tenkidi yapılırken alelâde yapılmamalı ve bazı hususlara dikkat edilmelidir. İçerisinde tarihi malumat bulunan konular tüm yönleriyle ortaya konulmalı bu haberlerin benzer ve farklı yönleri mütala edilmelidir. Metin içindeki tarihi malumatın maksadı anlaşılmalı, verilen tarihi malumatın varîd olduğu eserlerdeki durumuna bakılmalıdır. Tarihi malumatın doğruluğu, zamanı, mekanı, vukuatı konusunda şüphe olmayan konular iyice irdelenmelidir. Rivayetler tek başına ele alınmamalı rivayette geçen olaylar ve olgular dönemin sosyal, siyasal verileri doğrultusunda ele alınmalıdır. Hadislerin tarihe arzı noktasında tenkit edilen rivayetler bütün varyantlarıyla gözden geçirilmelidir. Konumuzun anlaşılması adına bu saydığım mezkûr kıstaslar üçüncü bölümde verdiğimiz örneklerle daha somut ve anlaşılır hale gelecektir.

2. Tezin Kaynak Ve Metodu

Tezimiz üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk kısımda tarihin tanımı, alanı, kapsamı, özellikleri, tarih tenkidi ve tarih ilminin kullandığı metotları inceledik. İkinci kısımda ise hadis ilmi ile tarih ilmi arasındaki münasebetler, hadisçilerle tarihçilerin tenkit noktalarındaki farklılıklar ve benzerlikler, hadis ilmi açısından tenkidin gelişimi ve özelliklerini ele aldık. Üçüncü bölüm ise tezimizin ana bölümünü oluşturmaktadır.

Diğer bölümler üçüncü bölümün anlaşılması adına bir tefsir mahiyetindedir. Bu bölümümüzde hadis literatüründe geçen tarih bilgisiyle tenakuz, tearuz halinde olan hadisler ve haberler yine hadis literatüründe bulunan eserlere arz ederek, yapılan tenkit ve tetkikleri açığa çıkardık. Bu kısımda verdiğimiz bu türden hadislerimizi salt tearuz ve tenakuz temeli üzerine araştırmadık. Bu bağlamda metin tenkidi prensipleri açısından hadislerin ve haberlerin, Tarihi bilgiye arzı noktasında doğru bilgiyi, doğru kaynaktan bulma önemli olduğundan bir hadise ilk etapta baktığımızda bunda tarih bilgisine aykırılık var diyerek tenkidi yapılan haber ve hadisi uydurma sınıfına koymadık. Tabi ki tarihi hakikate aykırı rivayetleri değerlendirmesini ele alırken bu işin ehillerinin görüşlerini dikkate aldık. Bu bağlamda tarihi hakikate aykırı rivayetleri evvela muteber kaynaklarda olup olmadığına baktık. Tarihi hakikate aykırı rivayetleri hem hadis hem de tarih

kitaplarında nasıl geçtiğini araştırdık. Bu minvaldeki haberleri ve hadisleri, hadis ve haberle bağlantılı konu ve eserlere takdim ederek hadisin bu minvalde olup olmadığına baktık. Bu amaçla örnek verdiğimiz hadislerde ve haberlerde tarih bakımında tarih bilgisine uyumluluk, tarih bilgisine zıtlık, tarihlendirme, tarihi açıdan sabitleme, metinde geçen anlatımlar salt olay bağlamında değil, olgu, zaman ve mekan açısından da tarih bilgisine sunduk.

Ayrıca senet açısından da verdiğimiz örnek hadisler de metinde geçen olay, olgu, zaman ve mekanın hadislerle mutabık olup olmadığına baktık. Bu minvalde ravilerin doğum, ölüm tarihleri ve konuyla bağlantılıysa ravilerin hallerini de dikkate aldık. Hadislerin tarihsel açıdan tenkidinde senet ve metin bütünlüğü göz ardı etmeyip sahliliğinin ve mevzuğunun tespitinde bu iki bütünlük bağlamında değerlendirme yaptık. Bu tezimizde verdiğimiz örnekleri önce muteber ve geçtiği kaynaklarda ele aldık. Daha sonra mevzuat eserlerinde araştırdık. Daha sonra şayet bu eserlerin şerhleri varsa bunlara bakıp olması gereken yerleri tarafsız bir şekilde tezimize yazdık. Tezimizde verdiğimiz örneklere sadık kalmak şartıyla yoruma da yer verdik.

Tezimizde başvurduğumuz kaynaklara gelince, tezimizde belirttiğimiz kaynaklara ulaşım noktasında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanelerindeki eserlerden faydalandım. Tabi ki mezkûr konumla alakalı metin ve senet tenkidi bağlamında birçok kitabı araştırdım ve okudum. Kaynaklarımızı somut bir şekilde bahsettiğimizde konumuzla alakalı kaynakçada da belirttiğim gibi mezkûr genel tarih kitaplarından da faydalandım. Tafsilatlı bir şekilde yararlandığımız kaynakları sayamadığımızdan tezimizin konusu gereği hadis usulü, İslam Tarihi, tabakât, ricâl, tefsir ve mezhepler alanında yazılmış eski ve yeni eserlerden, tezlerden yararlandığımı belirtmek isterim.

I. BÖLÜM

TARİH İLMİNİN TANIMI ve KAPSAMI

1.1. Tarihin İlminin Tanımı

1.1.1. Tarih Kelimesinin İslâm Edebiyatındaki Anlamı

Arap dilbilimcilerin çoğunluğuna tarih kelimesi “تاریخ” te’rih kelimesindeki hemzenin elife dönüştürülmesiyle elde edilmiş olan, “تاریخ” tarih kelimesinin kökeni Arapçadır.⁶ Tarih kelimesinin kökeniyle ilgili iki görüş bulunmaktadır: Tarih kelimesi Arapçanın Kays lehçesindeki “ارخ” “erehe” fiilinden türetilmiş olup, bu kök sözcük, Arap lügatinde “الإرخ” “el-irh” şekliyle yaygın olarak kullanılmaktadır. İkinci görüş, “تاریخ” kelimesi Arapça’nın Temim lehçesinde bulunan ve pek kullanılmayan “ورخ” “verehe” kökünden türetilmiştir.⁷ Aynî’nin (ö. 855/1451) belirttiğine göre her iki kelime “vakit” anlamına gelmektedir. Tarih kelimesi yerine göre bazen Arapçada “تقمير” “takmir” kelimesiyle de ifade edilir. Takmir kelimesi, ayın çeşitli hallerini gözlemleyerek vakti kayıt altına almak,⁸ bu kayıt altına alınan vakti tespit etmektir.⁹ Biruni’ye göre (ö. 453/1061) tarih kelimesi, Farsçadan Arapçaya geçen “محروز” “mahrûz” kelimesi zamanla Arap lügatinde “مؤريخ” “müerrîh” kelimesine dönüştürülerek kullanılmıştır.¹⁰

İslam bilginlerine göre tarih kelimesinin çağrıştırdığı anlamlar farklılık arz etmektedir. İslam bilginlerinin tarih kelimesine getirdikleri ıstılâhî anlamlara bakacak olursak: Tarihçi ve sosyolog İbn Haldun’a göre (ö. 808/1406) tarih: Milletlerin ve onların devamı olan toplumların, başka toplumlara aktarmış oldukları bilgilerdir. Bir yönüyle tarih, âlemin varoluş nedenlerinin ortaya konması, kurallarının gerçek yönleriyle bilinmesi, olayların keyfiyet ve nedenlerinin ayrıntılarıyla öğrenilmesidir. Tarih, tüm devirleri, nesilleri ve

⁶ İbn Hacer Ebü’l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, **Fethu’l Bârî bi Şerh-i Sahîhi’l Buhârî**, Dâru’l Ma’rifet, Beyrut 1993, 4, s. 268.

⁷ Kasım Şulul, **Kâfiyeci’de Tarih Usulü**, İnsan Yay. İstanbul 2003, s. 45,78.

⁸ Muhammed Hamidullah, **İslam Tarihine Giriş**, (çev. Ruhi Özcan), Baha Yay. İstanbul 1999, s. 17.

⁹ Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihi**, İlfak Yay. Ankara 1991, s. 1.

¹⁰ Bîrûnî Ebü’r-Reyhân Muhammed b. Ahmed, **el-Âsârü’l Bâkiye**, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yay. İstanbul 2010, s. 8; Makrîzî Ebu Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed, **el-Mevâiz ve’l İ’tibâr bi zikri’l hitat ve’l Âsâr**, Daru’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut 1998, 2, s. 17.

coğrafi bölgeleri, bir zaman diliminde, bir millete ait durumları anlatan bilimdir.¹¹ Bir başka deyişle tarih, İnsanların veya milletlerin geçmişte, madde ve mana alanında gösterdikleri gelişmeleri, toplumların ilişkilerini, uygarlıklarını, iç ve dış sorunlarını bildiren bir bilimdir.¹² Tarih ilim lisanında, bir millet, bir devlet veya bir beşer zümresinden zuhur eden olayları bir araya getiren ilimdir. Bu tanıma göre tarih disiplini, ilim zümresine girer ve insanlara bilgi verir.¹³ Tarih insanla alakalı olmasından dolayı beşeriyetin hal tercümesidir. İnsanların ilk zuhurundan itibaren ne düşündüklerini bildiren malumatlar mecmuasıdır.¹⁴

Tarih bir milletin varoluşu anında oluşan tufan, deprem semavi ve arızî ayetler nevinden korkutucu bir olayın olması gibi şuyu bulmuş işlerin başlangıcına isnatla, vaktin tayinidir. Tarih belirli bir işin oluşu ile başka hâdiselerin oluş vakitleri arasındaki bilinen süre demektir.¹⁵ Tarih kültür ve medeniyet alanındaki ilerlemeleri, siyasi olayları, sebepleri ve sonuçlarıyla yer ve zaman göstererek inceleyen ilimdir.¹⁶ Sehavî'ye göre (ö. 902/1497) tarih dünyada vakte bağlı olarak meydana gelen olayların oluş anını araştıran bir ilimdir.¹⁷ Genel olarak İslam âlimlerinin tarih kelimesine yükledikleri anlam, insanla ve âlemle alakalı olan olgu ve olayları belli bir zaman dâhilinde, sebep ve sonuç bağlamında inceleyen ilimdir.

1.1.2. Tarih Kelimesinin Batı Edebiyatındaki Anlamı

Batılı ve Avrupalı bilim adamları tarih kelimesine farklı anlamlar yüklemişlerdir. Batı dillerinde tarih sözcüğünün kökeni farklı kelimelerle ifade edilir. Tarih kelimesi Yunancada “istoria” tek tek olayları araştırma ve inceleme,¹⁸ İbranicede yâre-ah (kamer) ayın tarifi, Latin dillerinde, “history” hikâye, zaman, anlamlarına gelmektedir. Batı bilim adamlarının bu kelimeye yüklemiş oldukları ıstilahî anlamlara baktığımızda; Atkinson'a göre tarih geçmişte olup biten her şeydir.¹⁹ Leon Halkın'a göre tarih “insanların geçmişini

¹¹ İbn Haldun Abdurrahman b. Muhammed, **Mukaddimet'u İbn Haldun**, Dâru'l Kalem, Lübnan 1978, s. 3.

¹² Hizmetli **İslâm Tarihi**, s. 1.

¹³ Abdurrahim Zabsu, **Büyük İslâm Tarihi**, Sıralar Yay. İstanbul 1955, s. 9.

¹⁴ Ahmet Hilmi, **İslâm Tarihi**, Ötüken Yay. İstanbul 1974, s. 7.

¹⁵ Şulul, **Kâfiyeci'de Tarih Usulü**, s. 46.

¹⁶ Vehbi Ecer, **İslâm Tarihi Dersleri**, Erciyes Üniversitesi Yay. Kayseri 1991, s. 1.

¹⁷ Sehâvî Ebü'l Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman, **el-İ'lân bi't-Tevbîh li men Zemme't Târîh**, Dâru'l- Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, Tsz, s. 70.

¹⁸ Şahin, Uçar, **Tarih Felsefesi Meseleleri**, Nehir Yay. İstanbul 1997, s. 15; Doğan Özlem, **Tarih felsefesi**, İnsan Yay. İstanbul 1994, s. 18.

¹⁹ Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, Dergâh Yay. İstanbul 2004, s. 16–22.

inceleyen ve onların sosyal, siyasal, kapsamlı eylemlerinin bir tablosunu takdim eden bir bilimdir.²⁰ Edward Carr tarihi, bugün ile geçmiş arasındaki konuşma olarak nitelendirir.²¹

1.2. Tarih İlminin Kapsamı

Tarih ilminin alanı insan ve toplumdur. Tarih İnsan topluluklarının ortaya çıkışından günümüze kadar, insan topluluklarının uzun ve büyük geçmişini, sebep ve sonuç ilişkisi içinde, yer ve zaman göstererek, maddi ve manevi yönleriyle gösteren, doğruyu ve gerçeği kapsayacak şekilde anlatan yakın haberlerdir.²² Tarih ilminin kapsamının neler olduğunu bazı bilim adamları şu şekilde açıklamışlardır. Thomas Carlyle'ye göre tarih ilminin kapsamı, büyük işler başarmış adamların ve kahramanların yaptığı işlerdir. Block'a göre, tarih ilminin kapsamı, fertler olmayıp insanın içinde yaşadığı teşkilatlanmış toplumlardır.²³

Tarihin asıl kapsamı düşüncedir. Bu düşünceyi de tarihin kendi bütünlüğü içinde anlarız. Tarihin bir diğer kapsamı ise din ve olgulardır. Din tarihin içindeki kanıt olmakla birlikte tarihin ta kendisidir.²⁴ Kâfiyeci'ye göre tarih ilminin kapsamı, olaylar, haberler, garip iş ve durumlardır. Ona göre, bu garip iş ve durumlar çeşitli maslahatlara teşvik etme, sakındırma, gayretlendirme, engel olma, öğüt verme, ibret alma, açıklama ve etkileme hali değildir. Tarihi malumatlar sahih bir maksatla, ayrıntılı tanımlarla, hakikatlerinin tespiti yapılarak yazıya dökülmesi, ayırt edici özelliklerinin belirlenip, vakitlerinin tayin edilmesi suretiyle, elde edilen malumatların kaydedilip muhafaza edilmesidir.²⁵

Hegel'e göre tarihin kapsamı, olup biten ve olmakta olan toplumsal olaylar ve bu olayları anlatan topluluklardır.²⁶ Hafız Ebru'ya (ö. 833/1430) göre tarihin kapsamı, Kevn ve fesat düzeninde yaşayan milletlerin geçmişteki veya şimdiki durumlarını, aile ve kentlerin kuruluş ve gelişimlerini, yakın ve uzak bölgelerin yüksek ve tarihi yapılarını, güneş tutulması, depremler, şimşeklerin çakması ve yıldırımların düşmesi gibi durumlar ile acayip ve garaip şeylerin ne zaman ve nasıl meydana geldiklerinin bilinmesidir. Mesûdî tarih ilminin kapsamına, okyanusları ve içinde yaşayan varlıkları da dâhil etmektedir. Abdullah es-Safedî'ye göre, (ö. 764/1363) tarihin kapsamı, zamanın aynısı, evrenin

²⁰ Leon Ernest Halkın, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, (çev. Bahaeddin YediYıldız), Türk Dil Kurumu, Yay. Ankara 1989, s. 4.

²¹ Edward Hallett Carr, **Tarih Nedir**, (çev. Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yay. İstanbul 1993, s. 12.

²² Mübehat Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998, s. 2-4

²³ İbrahim Kafesoğlu, "Milli Tarih Şuuru" **Türk Kültür Dergisi**, İstanbul 1987, s. 186.

²⁴ Robin Collingwood, **Tarih Tasarımı**, (çev. Kutup Dinçer), Ara Yay. Ankara 1999, s. 293-302.

²⁵ Şulul, **Kâfiyeci'de Tarih Usulü**, 48-50; Kâfiyeci Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, **el-Muhtasar fi ilmi't-Tarih**, Mektebetü'r Rüşd, Beyrut 1983, s. 323.

²⁶ Özlem, s. 92.

hikayesini ve geçmiş milletlerin haberlerini içeren haberler şeklinde tanımlayarak tarihin alanını ortaya koyarlar.²⁷ İslam ve batı düşünürlerinin tariflerinden anladığımıza göre, tarihin kapsamı zerreden, kürreye ne varsa hepsi bu ilmin içerisine girmektedir.

1.3. Tarih İlminin Özellikleri, Amacı, Faydası

1.3.1. Tarih İlminin Özellikleri

Tarih ilmi sıradan, basit, kuralları olmayan bir ilim değildir. Tarih ilmi bir disiplin olarak kendine has bazı özellikleri vardır. Tarih ilminin kendine has özelliklerini şu şekilde açıklayabiliriz: Tarih bilgisi formatik olarak kuralları vardır. Genel eğilim tarih ilminin algısal bir bilgi konusunun olduğudur. Tarihçiler tikel olguları keşfetmek için algı verilerini kullandıkları gibi geçmişteki tümel olguları keşfetmek için de algı verilerini kullanmışlardır. Leon Halkın'ın ifadesiyle, “Fizikçinin doğa yasalarıyla ilişkisi gibi tarihçinin de işi geçmişe ilişkin belgelerin yanında, şimdiki olaylardan hareketle geçmiş aktarmaktır.”²⁸

Tarih ilminin diğer bir özelliği aktardığı malumatlar hayal ürünü değildir. Tarih ilminin malumatları hakikat üzerine bina edilmiştir. Hakikat kavramı metafiziğe ait bir kavramdır. Her ilmi metot gibi tarih ilminin mütevazı rolü kendi sisteminin hakikatine riayet etmekten geçer. Tarihin hakikati geçmişin tasavvurudur. Tarihçinin geçmişi tasavvur ederken, adeta bir fotoğraf makinesi gibi olay ve olgular ne ise onları aktarmak zorunluluğu vardır. Tarih bilgisi ve hakikati şahitlikleri takdir eden ve tartan tarihçiden ayrılamaz. Bu doğrultuda tarih ilminde amaç hakiki bilgiye ulaşmaktır. Tarihi hakikat, doğrudan müdahale edilemez biçimdedir. Tarih ilminin hakikatin bilinmesi dolaylıdır. Tarihi hakikat zaten tartışılmaz ve egemen olmaya çalışılmaz bir niteliğe sahiptir. Tarihin işi ve amacı gerçeklerini güçlü bir biçimde ortaya çıkarmak ve keşfetmektir. Tarihçiler hakikatle uğraştıkları ve hakikati buldukları zaman güven duyulurlar.²⁹ Keith Jenkins tarihi hakikat hususunda, tarihi olay ve olguların hakikatinin bilinemeyeceğini, bilinen tek gerçeğin resmi iktidarların tarihinin bilinmesi olduğunu ifade eder. Tarihi hakikatin bilinmesi, niceleyici tarihler, yani sayısal yöntemlerle de mümkün değildir.³⁰

²⁷ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Klasik Dönem İslâm Tarihçilerinin Tarih Anlayışı” **İslami İlimler Dergisi** Sayı, 2, İstanbul 2008, s. 7–32.

²⁸ Halkın, s. 12.

²⁹ Halkın, s. 13.

³⁰ Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, (çev. Bahadır Şener), Dost Yay. Ankara 1997, s. 64.

Türkiye’de boşananların sayısını sayısal verilerle takip etmek tarihi hakikat midir? Resmi nikâhı olmayanların daha sonra ayrılmaları istatistiksel rakamların neresinde görülebilir ki? Bu gibi örnekleri zamansal olarak geriye götürürsek problem büyür. Tarihçi geçmiş ve içinde bulunduğu zamanın gerçeğine hâkim olmalıdır. İnsan yaşadığı zamanın künhüne vâkıf olamazsa geçmişin hakikatine nasıl vâkıf olabilir? Tarihi hakikat manasında, tekbir tarihi hakikat ve tarihçilik yoktur.³¹

Tarih ilminin diğer bir özelliği de onu aktaran tarihçinin tarafsız olası meselesidir. Tarihi malumatlar taasubi fikirlere, taraflı tarih anlayışına kurban edilmemelidir. Tarihçi hakikatleri aktarma adına tarafsız olmalıdır. Tarihçinin de duyguları vardır. Tarihçi duygularını tarihe katmamalıdır. Her tarihçinin bunu yapması zor bir iştir. En tarafsız tarihçi bazen zamanın ve memleketinin insanı olabilir. Tarih ilmi açısından olması gereken tutum, tarihçi tarihi malumatları aktarırken tarafsız olarak kalmalı bu tavır tarihçinin kişiliği olmalıdır. Tarihçinin kimliği ne olursa olsun, tarihçi olayları, olguları, meydana geliş şekillerini, olayların kahramanlarını ve milletlerini bilimsel objektiflik anlayışı ile aktarmalıdır.³²

Tâ’cuddin Subkî (ö. 771/1370) tarihin ve tarihçinin tarafsızlığı konusunda şu yorumları yapmaktadır. Tarihçi tarafsız olmalı ne kimseyi yermeli, ne de övmelidir.³³ Hakikat şu ki tarihle uğraşanların çoğu, tarih yazıcılığında inanç veya düşüncelerinin veya sömürgeci ve emperyalist fikirlerin etkisinde kalmışlardır. Bazı tarihçiler, kişisel duygu ve düşüncelerini politik ve ekonomik eğilimlerini tarih ilmine isnat etmişlerdir. Bazı milletler, devletler tarihlerini zaferlerle, haklılıkla, kahramanlıklarla dolu olduğunu iddia etmişlerdir. Tarih ilminde objektiflik konusunda duyarlı olmayan yaklaşımlar yanlıştır ve eksiktir. Böyle bir özelliklerde yazılmış olan tarihin zamana ve insanlığa hiçbir faydası olmadığı gibi, bu şekilde yazılan tarih, yalan yanlış şahitlik eden bir tanık gibidir.³⁴

Tarihte meydana gelen olay ve olgular sebep ve sonuçlarıyla net bir şekilde açıklığa kavuşturulmalıdır. Çünkü tarihçi olayı anlatırken olayda yer alan kişilerden hareketle olayların içini sorma durumundadır. Tarihi olayları açıklamanın olduğunu savunanlar olmakla birlikte tarihte bunun mümkün olmadığını düşünenler çoğunluktadırlar. Tarih

³¹ Ramazan Yelken, **Tarih Sosyolojisi**, Vadi Yay. Ankara 2007, s. 24.

³² Hans Meyerhof, **Zamanımızda Tarih Felsefesi**, (çev. Abdullah Şevki), Hece Yay. Ankara 2006, s. 217.

³³ Tâ’cuddin Subkî Ebu Nasr Abdulvahhab b.Takiyuddin Ali, **Kaidetu’l fi’l Cerh ve’t Ta’lil ve Kaidetu fi’l Müerrihîn**, Daru’l Beşâir, Beyrut 1990, s. 78.

³⁴ Halkın, s. 11–12.

ilminde sorgulama, yargılama olmaz, olaylar, oğlular ne ise ona göre değerlendirme yapılmalıdır.³⁵

1.3.2. Tarih İlminin Amacı

Her ilim dalı kendi usullerince bir amaca hizmet etmektedir. Tarih ilmi sadece kitaplara yazılan ve okunan bir ilim dalı değildir. Tarih ilminin diğer ilimler gibi bir gayesi vardır. Bu doğrultuda, Kâfiyeci tarih ilminin amacı konusunda şu yorumları yapar: Tarih ilminin amaç değil, araç olduğunu, tarih ilminin asıl amacının insanın Allah'ı bilmesine ve yaklaşmasına vesile olmasıdır. Kâfiyeci'ye göre, her şey fanidir. Her insan eseriyle hatırlanır. İnsanların öldükten sonra geride bıraktıklarını tarih korur ve gelecek nesillere onu tarih ilmi nakleder.³⁶ Tarih ilmi geçmişle gelecek arasında köprü vazifesi kurarak insanın ayakta kalmasını sağlar. Tarih büyük işlerdendir. Bu ilim insanlar nezdinde makbuldür. Tarih ilmi çeşitli fikir ve ibretlere şamildir. Maslahat ve güzellikleri muteber bir şekilde kapsar. Tarih ilmi olmasaydı geçmişten bize ne bir haber ne de bir eser ulaşırdı. Tarih, ruhların ve bedenlerin gıdasıdır. Tarih, insanoğlunun ve mühim şahsiyetlerin haberlerinin hazinesidir. Tarih edibin süsü, akıl sahibinin dayanağı, muhaddisin yardımcısı ve destekçisi, zeki kişinin hazinesidir. Hiçbir kimse tarihten müstağni kalamaz. Dolayısıyla ona ihtimam gösterilmesi, yazılması ve nakledilmesi gerekir. İslâm âlimlerinin çoğuna göre, tarih ilminin amacı, tarih vasıtasıyla insanın kendisine dair bir idrak, hayata dair bir tecrübe, diğer bir deyişle hayatın zaman içindeki devamlılığına mahsus tecrübeleri elde etmesidir. Âlimlere göre tarih çok faydalı bir bilim dalıdır. Onun sayesinde sonra gelenler kendilerinden önce yaşayanların şartlarını bilmeye başlar ve insanların gözünde adil olanlar adaletsiz olanlardan daha yüksek bir saygınlığa kavuşurlar.³⁷

Makrizî'ye (ö. 845/1441) göre tarih ilminin amacı, İnsan tarihin mütalaasına uymalı ve onun verdiği dersler üzerinde düşünmelidir. İnayeti ilâhî ile kalbi açık, gözleri uyanık olan kişi zenginlikleri ve askeri güçleriyle övünüp kibirlenenlerin sonunda nasıl da mahvolduklarını tarih sayesinde öğrenmeye başlarlar.³⁸ Collingwood'a göre, Tarih ilminin kıymeti insanın geçmişte ne yaptığını tarih ilminden aldığı ders sayesinde şimdi ne

³⁵ Bıçak, s. 204–206.

³⁶ Kâfiyeci, s. 325.

³⁷ Şulul, **Kâfiyeci'de Tarih Usulü**, s. 32.

³⁸ Makrizî, 4, s. 412.

yapabileceğini öğrenmesinden kaynaklanır.³⁹ Bu yönüyle tarih mazi ve ati arasında bir köprüdür. İnsanın medenileşmesini ve sosyalleşmesini sağlar.⁴⁰

1.3.3. Tarih İlminin Faydası

Tarih ortak bir bellektir. İnsanların kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe dair beklentilerini oluşturmalarını sağlayan tecrübelerin toplamıdır. Tarih ilmi bu yönüyle insanlar arasında birleştirici bir rol oynamaktadır. Tarih ulusal bilincin şekillenmesinde dilden dile dolaşan büyük bir güçtür. Ait olduğu toplumu diri tutar. Tarih yerleşmiş düşüncelere kuşkuyla bakılmasına zemin hazırlar. Tarih siyasal bir savaş meydanıdır. Tarih mazinin hesabını yapıp, gelecek asırların yararına bugün için destek çıkarma görevini üstlenmiştir. Tarih ilminin bu gayesi yüce işlevlere yönelik değildir. Amacı geçmişte gerçekten neler olup bittiğini göstermektir. Tarih ilmi mevcut koşullarımızda neyin kalıcı, neyin geçici olduğunu kavramaktır. Tarih ilmi insanlara hakikati aktarır. Bu hakikat aramasını da tarihçi yapar. Tarihçi hakikati ararken zorluklara katlanması gerekir. Tarihçinin maziye arama adına mahzene girmesi toza bayıldığı için değildir. Binanın sağlamlığını ölçmek içindir. Çünkü çatlakların ne anlama geldiğini bulmak için temelin ne kadar sağlam olduğuna tarih ilminin verileriyle bakması gerekir.⁴¹ Tarih ilmi insanlara doğru sonuçlara varmaları için yön veren düşünce tarzıdır. Tarih ilmi geçmişin tecrübelerinden faydalanarak geleceğe emin adımlarla yürümektir. Macit Gökberk'in ifadesiyle, Tarih insanı çağdışı olmaktan kurtarır. Gününü yaşayan, geleceğe doğru uzanan değerleri içinde insanın yapıcı rol almasına yol açabilir.⁴²

Leon Halkın tarih ilminin faydası konusunda şöyle der: “Tarih üzerinde tefekkür, tenkit zihniyetinin teşekkülünde rol oynar ve insanı tanımaya yardım eder. Tecrübî ilimlerdeki matematiğin rolünü sosyal bilimlerde tarih yüklenmiştir. Başka bir ifadeyle bu ilimler doğruluk ve hakikatin teminatıdır. İnsan geçmişini ne kadar iyi tanırorsa o kadar ileriye doğru ilerler. Tarih insanların kültür seviyelerinin yükselmesine yardımcı olur. Tarih, insanlardan ahlak şuurunu uyandırıp manevi değerlerin gelişmesinde rol oynar. Tarih diğer ilimlerdeki gelişmeleri takip ederek insana fayda sağlar. Toplumsal ve siyasi ilimlere ışıktır.”

³⁹ Collingwood, s. 25–26

⁴⁰ David Thomson, **Tarihin Amacı**, (çev. Salih Özbaran), Öz Yay. İzmir 1995, s. 28.

⁴¹ John Tosh, **Tarihin Peşinden**, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yay. İstanbul 1984, s. 354–56.

⁴² Macit Gökberk, **Tarih Felsefesi**, Remzi Yayınevi, İstanbul 2018, s. 25.

tutar ve kaynaklık eder. Sosyal bilimler yönteminin uygulanmasında ve hazırlanmasında tarih bilimi büyük rol oynar.”⁴³

Aynı zamanda tarih ilmi çağdaş hayatı, geçmiş hayatın evrimi ve değişimi olarak yakından anlatır. Gelecek hakkında düşünmeyi de mümkün kılar.⁴⁴ Özel manada tarihçi için söylenilen şeyler İslam tarihi içinde geçerlidir. İslâm Tarihi, İslâm dininin ayrılmaz bir parçasıdır. İslam Tarihi iyi bir şekilde anlaşılmadan, İslâm dininin ruhu ve gayesi iyi anlaşılamaz. İslâm Tarihini bilmek ve anlamak Hz. Peygamber’in ve onun yakın arkadaşlarının yaşantılarının ve davranışlarının anlaşılması bakımından faydalıdır.⁴⁵

1.4. Tarih İlminin Kullandığı Metotlar

Her ilim dalı bir disiplin haline gelmeden evvel belli kurallar ve metotlar sayesinde hüviyetini kazanır. Metot: Yöntem, yol, usul demektir. Herhangi bir ilme konu olan maddelerden çıkarılması istenilen neticeleri ve bilgileri elde etmenin vasıtaları ve yolları demektir.⁴⁶

1.4.1. Kaynak Bilgisi

Her ilim dalı kendi metodunu oluşturduktan sonra bu metodu uygulayacağı bir kaynağa sahip olması gerekir. Tarih ilmine konu olan malzemelere memba veya kaynak deriz.⁴⁷ Tarih ilminde ilk aşama olarak bütün kaynakların derlenmesi gerekir. Bu genel prensip olmakla birlikte tarihçilerde bir kaynağın mümkün olduğu ölçüde değişik bütün varyantlarını toplama uygulamasına yaygın bir şekilde rastlayamayız.⁴⁸ Bu bağlamda bir vesikanın kaynak olarak nitelendirilebilmesi için içinde bulunduğu devri yansıtmalıdır. Ait olduğu devrin kaynaklarından yararlanarak oluşturulmuş olması gerekir. Olayları ve olguları yansıtmaları adına kaynaklar ana kaynaklar ve müracat kaynakları olmak üzere ikiye ayrılır. Bu bağlamda ana kaynaklar asıl kaynaklar olup bilginin asıl kaynağıdır. Ana kaynaklardan sonra ikinci dereceden kaynaklara biz müracat kaynakları diyoruz. Müracat kaynakları ana kaynak olmazsa veya ana kaynağa ulaşamadığımızda bir nebze de olsa ana kaynakların yerine geçen kaynaklardır.⁴⁹

⁴³ Kütükoğlu, s.4–6.

⁴⁴ Zeki Velidi Toğan, **Tarihte Usul**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985, s. 18.

⁴⁵ Neşet Çağatay, **100 Soruda İslam Tarihi**, Gerçek Yay. İstanbul 1989, s. 5.

⁴⁶ Ekrem Memiş, **Tarih Metodolojisi**, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s. 130.

⁴⁷ Toğan, s. 22.

⁴⁸ Salahattin Polat, **Hadis Araştırmaları**, İnsan Yay. İstanbul 1997, s. 163.

⁴⁹ Memiş, **Tarih Metodolojisi**, s. 145.

1.4.2. Verileri Tasnif, Tahlil ve Tenkit Etme

1.4.2.1. Tasnif

Tarih ve diğer ilim dallarının toplamış oldukları malumatları konu ve anlam bütünlüğü açısından belli bir insicam içerisinde aktarmaları bu ilimlerin anlaşılması adına kolaylık sağlar. Bu doğrultuda elde edilen malumatlar tasniflendirilir. Tarihi kaynaklardan elde edilen malumatlar sınıflandırılmalı, toplanan bu malumatlar zamana, mekâna ve konuya göre tasnif edilmelidir. Toplanan malumatların sınıflandırılması ve mantıklı bir düzen içerisinde sıralanmasıyla eserin bölümleri oluşturulur. Bu bölümlerinde kendine göre alt başlıkları olacaktır. Böylece hazırlanmakta olan yapıtın planı ortaya çıkmış olur.⁵⁰

1.4.2.2. Tahlil (analiz)

Tarihi malumatlar toplanıp, tasnif edildikten sonra, tasnif edilen bu malumatlar ayrıntılı şekilde seçilerek bir bütünlük içerisinde değerlendirilir. Ayrıntılı bir şekilde analiz edilen malumatların konu ve anlam bütünlüğünün yeterli olup olmadığı kontrol edilir.⁵¹

1.4.2.3. Tenkit

Toplanan kaynaklar tasnif ve tahlil edildikten sonra tenkit edilmeye başlanır bu bağlamda tenkit: Arapça “nakd” kökünden Türkçeye geçmiştir. Bir şeyi değerlendirmek, iyisini kötüsünden ayırmak anlamına gelir. Günümüz Türkçesinde yaygın olarak eleştiri kavramı kullanılır. Tenkit, kelimesinin İngilizce karşılığı, “Criticism” Almanca “Kritik” Fransızca “Critique”⁵² Yunancada muhakeme etmek, hüküm vermek manasına gelen “Krino” ve “Krinen kelimeleriyle ifade edilir.⁵³ Arap dilinde paranın değerini denemek manasına gelen tangit ile intiğat kelimeleri aynı anlama gelse de kritik anlamına gelen İntiğat kelimesi daha çok kullanılır.⁵⁴ Tenkit kelimesini ifade eden kelimelerden biri de nakd, kelimesidir. Nakd kelimesi, bir şeyin anlaşılması ve özünün bulunması anlamlarına gelmektedir.

Bu kelime her bilim dilinde farklı anlamlara gelmekle beraber genellikle bir şeyi iyice anlamak anlamında kullanılır.⁵⁵ Örneğin: Nakd-ul ceviz ifadesiyle, cevizin kabuğunu kırıp

⁵⁰ Yavuz Ercan, **Tarih Araştırmalarında Yöntem Ve Teknikler**, Turhan kitabevi, Ankara 2017, s. 13.

⁵¹ Kütükoğlu, s. 222.

⁵² Salahattin Polat, **Metin Tenkidi**, MÜİF. Yay. İstanbul 2010, s. 23.

⁵³ Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, Rağbet Yay. İstanbul 2009, s. 32–34

⁵⁴ Togan, s. 75.

⁵⁵ Mustafa, Ertürk, **Metin Tenkidi**, Fecr Yay. Ankara 2005, s. 23.

özünü bulmak bu manadadır.⁵⁶ Bu kelimeyle aynı kökten gelen, nakâd-el-kelam, kelam edebiyatında da “tartıştı” özünü buldu anlamına gelmektedir.⁵⁷ Tenkit kelimesinin terimsel anlamına bakıldığında, bir eser veya metnin geçirdiği süreçlerde maruz kaldığı bozulma ve değişiklikleri düzelterek eseri veya metni orijinal haline döndürerek, eserdeki ve metindeki hataları keşfedip, keşfedilen hataları giderme sanatıdır.⁵⁸

1.5. Tarih İlminde Tenkit Metodu

Bütün ilim dallarında olduğu gibi tarih ilminde de tenkit metodu vardır. Tarih ilmi, tarih tenkidi sayesinde ve yardımcı ilimlerin yardımı ve müdahalesiyle ilmîdir. Tarih tenkidi, doğruyu yanlıştan ayırt etmeye tahsis edilmiş bir yöntemdir. Tarih tenkidi doğru, muhtemel, mümkün, yalan, yanlış, doğrulanması imkansız olanı ayırt etmekten ibarettir. Tarih ilminde tenkit işlemi yapılırken yardımcı ilimlere başvurulur. Tarih tenkidi bu yardımcı ilimleri yönlendirir ve kontrol eder. Tarih tenkidi, dâhî bir kafanın ürünü değildir. O, uzun bir çabanın ürünüdür. Sıkı ve titiz bir faaliyettir. Şahsi tercihler kadar keyfi uygulamalardan da uzaktır.⁵⁹

Tarih tenkidinde asıl olan mesnettir. Mesnetsiz tarih olmaz. Kâfiyeciye göre: Dayanağı olmayan tarihçi tarihî olaylardan söz edemez. Mesnetsiz bir tarih bilgisinin ve tenkidinin de anlamı olamaz.⁶⁰

Leon Halkın, tarih ilminin olayların vuku buluşunu gerçekten gözlemlemiş bir şahidin rivayetine veya şahitliğine dayanan geçmiş olayların bilgisi olduğunu söyler.⁶¹ Kapsamlı bir ifadeyle tarih tenkidi, metnin sıhhatinin, zamanının ve mekânın sorgulanmasıdır. Yani metni kim, ne zaman, nerede ve hangi şartlarda ve hangi ortamda üretmiştir? Ayrıca metindeki olayların tarihsel gerçekliği nedir? Tarih ilminde tenkit işlemi yapılırken belli kurallara dikkat edilmesi gerekir. Bu kurallar: a) Metin gerçek mi? sahte mi? olduğunun ve atfedilen yazara ait olup olmadığının incelenmesidir ki buna dış tenkit denir. Dış tenkit aşamasından sonra metnin içeriği de tarih tenkidi açısından önemlidir. Dış tenkit ve muhteva tenkidi dediğimiz metin tenkidi birbirini tamamlayan unsurlardır. Bu bağlamda ikinci aşama olarak metin tenkidi gelir. b) Metnin ait olduğu tarihsel arka plana yerleştirilmesi içeriğinin verdiği bilgilerin güvenilirliği ve tarihsel gerçekliği, geri planda

⁵⁶ Ertürk, s. 451.

⁵⁷ Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 34.

⁵⁸ Polat, **Metin Tenkidi**, s. 24.

⁵⁹ Halkın, s. 1–8.

⁶⁰ Kafiyeçi, s. 337.

⁶¹ Halkın, s.7.

algılanması ve yeniden kurulmaya çalışılmasıdır ki buna da iç tenkit denir. İç ve dış tenkitte dikkat edilecek hususlardan biri de metindeki tarih ile metnin tarihi arasında farkın olduğunu belirtmektir. Metindeki tarih dediğimizde metnin ait olduğu tarihsel dönemi, metindeki tarih aracılığıyla izleyebileceğimiz metnin bir pencere gibi işlev görmesi kastedilir. Metin tenkidi yaparken, metinde verilen tarihi bilgiler, metnin ait olduğu zaman dilimini, toplumsal yapıyı, kültürü, ekonomiyi, siyaseti yeniden kurmada önemli veriler sunuyor mu? Bunlar değerlendirilmeden sağlıklı bir metin, tamir ve inşa edilemez. Metnin tarihi ise metnin bize ulaşana kadar geçirdiği aşamaların araştırılması ve belirlenmesidir. Metnin tarihine yönelik olarak sorulacak sorular şunlardır. Metin nasıl, niçin, ne zaman, nerede ve hangi şartlar altında ortaya çıktı ve hangi aşamalardan geçerek bize ulaştı? Metindeki tarih ile metnin tarihini birbirinden kesin çizgilerle ayırmak, her zaman mümkün olmayabilir ve bu iki faaliyetin iç içe yürütülmesi gerekebilir.⁶²

Tarih tenkidi yapılırken tarihi bilginin sağlamlığı, akıl ve mantık kurallarına uyumluluğu, elde edilen bilgilerin tertip düzeni de önemlidir. Kâfiyeci'ye göre “tarihî bilgiler akıl süzgecinden geçirilip, sınıflandırıldıktan sonra tarihe kaynak olabilir ve tarihin yazımında kullanılabilir.”⁶³ Çünkü sıhhatinden emin olunan malzeme ve bilgi kaynak değeri taşır.⁶⁴ Kaynaklık edecek malzemeyi yazan ve aktaran tarihçi veya şahitler, tarihi naklederken tarih ilmini menfaatleri doğrultusunda kullanmamalıdır. Tarihi bilgilerin araştırılması ve aktarılması tenkit edilmesi en çok suçlu araştırmasına ve bilimsel incelemeye benzediği için, yazarın bir avantaj sağlamak gayesiyle okuyucuya yanlış bilgi vermek arzusunda olabileceği ihtimalini gözden kaçırmamalıyız. Tarihçi elde etmiş olduğu malumatları gerekli işlemleri yaptıktan sonra, mahkemedeki jüri üyelerinin tersine her türlü dedikodu ve ikinci elden alınan bilgiyi kalburdan geçirmeli, bunun yanında karşı hipotezler yürüterek metin üzerindeki alternatifleri devreye sokmalıdır.⁶⁵

Her tenkit yapan insanı münekkit olarak göremeyiz. Tenkit işlemini yapan tarihçinin vasıfları da önemlidir. Tarihçi tenkidinde elde ettiği malumâtı değiştirmeden aktarmalıdır. Kuran'ın ifadesiyle, “Sözleri yerinden değiştirerek tahrif ederler.”⁶⁶ Tarihçi ahlaki bir vasıf olarak aldığı bilgileri tahrif etmeden aktarmalıdır. Tarihçi tarihi malumatı tenkit ederken, yazarken, her ilim dalında olduğu gibi iyisi ve kötüsü ile yazmalı ve elde

⁶² Polat, **Metin Tenkidi**, s. 37–38.

⁶³ Şulul, **Kâfiyeci'de Tarih Usulü**, s.52.

⁶⁴ Kütükoğlu, s. 29.

⁶⁵ Thomson, s. 28.

⁶⁶ Maide/13.

ettiği hakikatleri asla gizlememelidir. Tarihçi övme ve yermeye girişmemeli, tenkit faaliyeti yaparken çok dikkatli ve dengeli olmalıdır. Tarihçi tenkit faaliyetinde doğruyu ifade etmeli, milli ve manevi kutsallarını menfaatine değişmeyen kişilikli biri olmalı, haber ve rivayeti kimden aktarırsa o kişinin adını ve eserini söylemelidir.⁶⁷

1.5.1. Tarih İlminde Dış Tenkit

Dış tenkit, gerçeklik, bilgelik tenkidi, kaynak kritiği, vesikaların nereden çıktığını ve dış değerini inceler. Dış tenkit hazırlıktır, gaye değil bir vasıta. Bu sebeple dış tenkitle hedeflenen metnin iç tenkide hazır hale getirilmesidir. Bir nevi hazırlık aşaması olan dış tenkit malzemenin ne kadar değer taşıdığını inceler ve tetkik neticesinde incelenen belgeyi reddeder veya kabul eder.⁶⁸

Bir belgeyi değerlendirmede ilk adım o belgenin gerçek olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bu işleme dış tenkit diyoruz. Bir kaynağın ve metnin, yazarı, yazıldığı yer ve tarih kaynakta ve metinde beyan edildiği gibi midir? Bir belgede kuşkular oluştuğu zaman tarihçinin belgeyle alakalı bazı kilit sorular sorması gerekir. İlk olarak belgenin kaynağı net mi? Belgeyi ortaya çıkaran veya ürettiğini söyleyen kişi, sonuna kadar bu belgenin izini sürebiliyor mu? Aksi halde belge sonradan üretilip asıl belgeymiş gibi sahtekarlık mı yapılmış? Ansızın ortaya çıkıveren çok önemli belgeler söz konusu oldu mu? Özellikle bu sorular dikkate alınmalıdır. İkinci adım olarak, tarihçi belgenin içeriğini inceleyerek bilinen olaylara uygun olup olmadığını saptaması gerekir, üçüncü adım olarak tarihçi için incelenen belgenin şekli çok önemli ipuçları verebilir. Çoğunlukla elle yazılmış belgelerle çalışan tarihçi belgenin belirtilen döneme ve mekana uygun olup olmadığını saptaması için bir anlamda paleograf olmalı kuşku uyandıran bir metnin üslubuyla, dilini değerlendirerek bir çeşit filolog olmak zorundadır.⁶⁹

1.5.2. Tarih İlminde İç Tenkit

İç tenkit, bir eserin zahiri mahiyetini araştırdıktan sonra, o eserin içine girerek onun sıhhati hakkında araştırma yapmaktır.⁷⁰ Yani belgenin içeriğinin yorumlaması ve irdelenmesidir. İç tenkit işleminde tarihçi ve tenkitçi dış tenkitte olduğu gibi, incelediği eserin dilini ve lügatini iyi bilmelidir. Tarihçinin tek başına dile hâkim olması yetmez, kelimelerin tam olarak ne anlama geldiğini bu kelimelerin tarihsel ve yöresel kullanımını da iyi bilmelidir.

⁶⁷ Toğan, s. 155–156.

⁶⁸ Halkın, s. 23–27.

⁶⁹ Tosh, s. 54–56.

⁷⁰ Toğan, s. 98.

Bir metin incelenirken o metinle alakalı, o döneme ait incelediği metinle benzer çok sayıda metni okuması tenkitçi için temel çabalardan biri olmalıdır. Tarihçi kimi zaman kilit metinlerin dili konusunda edebiyat eleştirmenlerinin yaptığı çalışmalara da aşına olması gerekir. Belgenin içeriğinin güvenilirliği tenkit açısından önemlidir. Tarihi belgenin güvenilirliğine ilişkin bir değerlendirme yapılmadan, hiçbir belgeyle yeniden bir tarih inşa edilemez. Belge görülenleri, işitilenleri veya söylenenleri bildiren bir metinse, müellifinin olayların aslına bağlı bir anlatım yapıp yapmadığına bakılmalıdır. Tarihçi veya münekkitt gerçekten orada bulunup, sağlam bir kafayla dikkatli ve soğukkanlılıkla olaya tanık olmuş mudur? Bilgi ikinci ağızdan elde edilmişse söylenti midir?⁷¹

Tenkitte yapılması gereken tedbirler ve yöntemler sadece söylediğimiz malumatlarla sınırlı değildir. Biraz daha konuyu ayrıntılarıyla ele alacak olursak, iç tenkitte, eserin ve elde edilen malzemelerin kritiği yapılır. Diğer eserlerle ve malzemelerle mukayese edilerek verilen bilgilerin doğrulukları tespit edilmeye çalışılır. Ayrıca eserin müşahedelere dayanıp dayanmadığı araştırılır. Bazı yazarlar ve münekkittler şahidi olmadıkları olayları, metinleri, eserleri, tanımadıkları şahısları, hiç gitmedikleri, görmedikleri memleketleri bizzat görmüş gibi anlatırlar. Belki de yazdıkları tamamen kendilerinden önce kaleme alınmış eserlere dayanıyor olabilir. Bu yalan ve mübalağa bazen o kadar ileri gider ki, tarihçilerin bazıları aynı veya birbirine çok yakın tarihlerde bile birinden diğerine kısa zamanda ulaşılması imkânsız iki mekândaki olayın şahidi olduklarını yazmakta bile tereddüt etmezler. Böylece kendilerini kolaylıkla ele vermiş olurlar. Kaynak değeri araştırılan eserdeki olayların anlatış şekli farklı bile olsa o devrin tanınan diğer kaynaklarına uyuyorsa, eserde verilen bilgilerin güvenilirliğinden şüphe edilmez. Ana kaynakta diğer eserlerde bulunmayan bazı olaylara yer verilip bunun tam aksi yapılarak diğer eserlerde bu durum tamamen ihmal edilmişse bunun sebeplerinin araştırılmasına ihtiyaç vardır. Bu hataların, şahsî medh veya zemmetmek, yahut olayların seyrini farklı göstermek için özel bir maksatla yapıp yapılmadığı araştırılmalıdır. Fakat bu nevi fazlalık ve eksiklikler bir art niyetten kaynaklanması da gerekmez. Bazen diğer kaynaklardaki eksiklik o bilgiye ulaşamamaktan ve ehemmiyetsizlikten kaynaklanabilir.⁷²

Müellifin tenkidi bir nevi psikolojik analizdir. Müellifin hayatı, hangi dinden olduğu önemlidir. Örneğin bir İslâm Tarihçisinin, Sünni veya Şîî oluşunun büyük önemi vardır. Mesela ehli sünnetten olmayan İbn-A'sem el-Kufî'nin (ö. 320/932) eserini Sünnî tarihçiler

⁷¹ Tosh, s. 60-65.

⁷² Kütükoğlu, s. 34-35.

pek kullanmamışlardır. Yazarın hükümdarla, devlet ricaliyle alakası da tetkik edilmelidir. İç tenkitte dikkat edilecek diğer bir hususta olayların ve olguların derinlemesine tahkikidir. Buna muhteva tenkidi de denir. Muhteva tenkidi üç bölümde ele alınır: a) Yazılan şeyler doğru mudur, değil midir? Dış tenkide mütehammil birçok eserlerin içi bozuk ve uydurma olabilir. b) Yazılan şeyler yazar devrine mi aittir? Zira birçok müellif kendilerinden önceki eserlerden nakilde bulunurlarken bunu kendi devirlerinde yazılmış ve kendi dönemlerinin izlerini taşıyor imajını verebilirler. c) Münekkit, müellifin ne dediğini değil ne demek istediğini sezmesi lazım. Birçok müellif yazmadığı şeyleri başka şekilde anlatmak ister. Münekkit, müellifin cinaslı, imalı sözlerini fark etmeli bu suretle müellifin gerçek fikrini bilmesi gerekir. Münekkit eserde geçen mahalli deyimleri ve bu deyimlerin hususisi manalarını da bilmesi tenkit açısından önem arz eder. Bir münekkit yukarıda belirtilen hususlara uyduğu müddetçe, sağlıklı bir muhteva tenkidi yapmış sayılır.⁷³

1.6.Tarih İlminin İç ve Dış Tenkit Kuralları

1. Dış tenkit metnin nereden çıktığını inceler, bu incelemeyi sonra metin kabul veya reddedilir.
2. İç tenkit metnin inandırıcılık tenkidini yapar.
3. İç tenkit metinlerin sağlamlığını ölçtüğü gibi metnin tefsirini de eleştirir.
4. Dış tenkit metinleri muhtevalarından bağımsız olarak incelemek ister. Fakat dış tenkidi tamamen de muhtevadan bağımsız olarak düşünemeyiz.
5. Tarihlendirilmemiş bir yazma daha önce tarihi bilinen bir metinden hareket ediyor, onu taklit edip söz konusu asıl metni kullanıyorsa, tarihlendirilmemiş bu yazma, tarihlendirilmiş asıl metinden daha önceki bir tarihe ait olamaz.
6. Dış tenkit uygulanan bir metin, misal 19. asrın başına ait olduğu söylenen bir belge bir asır sonraki bir şahsiyeti zikrediyorsa bu vesika sahte bir vesika olabilir.⁷⁴

1.7. İslam Tarihi Açısından Tenkidin Önemi

İslam Tarihi genel tarihin bir alt bölümüdür. İslam Tarihini amaç ve konu birliği ortak olması sebebiyle hadis ilminden ayrı düşünemeyiz. Bu iki ilim malumatlarını şahitler ve müstenedler vasıtasıyla aktarmışlardır. İlk dönemlerde siyer, meğazî, hadis gibi konuları ihtiva eden eserler, sonraki nesillere intikallerinde senetli bir şekilde aktarılmaya özen

⁷³ Kafesoğlu, s. 42–43.

⁷⁴ Halkın, s. 23–26.

gösterilmiştir. Bu tür eserlerin sağlamlığı için birtakım önlemler alınmıştır. Bu önlemlerden biride cerh ve ta'dil ilmidir. İslâmî ilimlerin henüz birbirinden ayrılmadığı bir dönemde cerh ve ta'dil faaliyetlerinin İslam Tarih ilminde de kullanıldığını bilmekteyiz. Cerh ve ta'dil ilimleri haberleri ve olayları nakleden ravilerin kişiliklerinin bilinmesi ve naklettikleri bilgilerin doğruluğunun tespiti açısından önemlidir. Hadiste çok önemli bir yeri olan ravilerin her açıdan tarihlerinin bilinmesi İslâm Tarihi açısından da önemlidir. Buhârî (ö. 256/870), İbnü'l Medenî (ö. 1302/1885), İbn Maîn (ö. 233/848) gibi muhaddisler hadis ricali ile ilgili eserlerine tarih adını vermişlerdir. Hadisçilerin cerh ve ta'dilde kullandıkları metotlar büyük ölçüde tarih ilminde de kullanılmış, hadis ravisinde aranan adalet ve zabt şartları, tarihçide de aranmıştır. Tâcüddîn Subkî (ö. 771/1370) tarihçilerin uyması gereken kurallarla cerh ve ta'dil kurallarının birbirine çok yakın olduğunu belirtir. O'na göre tarihçi doğruyu söylemeli, aktardığı haberler manaya değil, hafızaya dayanmalıdır. Tarihçi naklettiği haberin kaynağını bilmeli, haberleri rivayet eden şahısların dini ve diğer özelliklerini iyi bilmelidir.⁷⁵ Kâfiyeci'ye göre, tarihçi de hadis ravisinde olduğu gibi akıl, zabt, İslâm ve adalet gibi özelliklere sahip olmalıdır.⁷⁶

Tarih tenkitçileri cerh ve ta'dil ilminin kurallarını kullanarak tarihî rivayetlerin kritiğini yapmışlarsa da bu faaliyette muhaddis münekkitler kadar başarılı olamamışlar. Çünkü tarih ravileri rivayetlerinin genellikle gerçek hükümlerle (ahkam) ilgili olmaması nedeniyle muhaddislere oranla rivayetlerinde ve tenkitlerinde daha gevşek davranmışlardır. Tâcüddîn Subkî tarihçilerin güvenilirliği hususunda şunları ifade eder: “Tarihçilerin bazıları, mutaassıp, bilgisiz ve güvenilir ve ehil olmayan kişilerden rivayet gibi sebeplerle, bazı insanları yererler, bazılarını ise yüceltirler. Bilgisizlik ve taassup, tarihçilerde hadis münekkitlerinden daha fazladır. Cehalet ve taassuptan uzak tarih bilgisine çok az rastlanır.”⁷⁷ Sözleriyle tenkidin İslam Tarihine uygulama noktasında titizlik isteyen bir iş ve önemli bir faaliyet olduğunu aktarır.

1.8. Hadis İlminde Tenkid Sistemi ve Doğuşu

Arapça eserlerde tenkit kelimesi nakd sözcüğüyle ifade edilir. Bu kelime muhaddis âlimler tarafından ikinci asırdan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda hicri üçüncü asrın muhaddislerinden olan Müslim (ö. 261/865) konusu hadis tenkit metodolojisi olan eserine (et-Temyîz) ismini vermiştir. Bir kısım âlim tenkit kelimesinin yerine nakd

⁷⁵ Subkî, s. 73.

⁷⁶ Kâfiyeci, s. 340.

⁷⁷ Emin Âşık Kutlu, **Hadiste Rical Tenkidi**, MÜİ F.Yay. İstanbul 1997, s. 61–64.

kelimesini kullanmışlardır.⁷⁸ Muhaddislere göre hadis ilminde tenkit işlemi, sahih hadisleri zayıflarından veya uydurmalarından ayırarak, ravilerin ve rivayetlerinin güvenilir olup olmadıklarına hükmetmektir. Hadis ilminin bir alt dalı kabul edilen hadis tenkit ilmi, diğer bir ifadeyle: Cerh ve ta'dil âlimlerince, malûm delaletlere sahip, özel lafızlarla, ravilerin cerhine ve adaletine hükmettikten sonra, hadis metinlerini temel prensipler muvacehesinde inceleyip, hadis metinlerinin sahihliğine zayıflığına veya uydurma olduğuna karar verilerek, hadis metinlerinde ortaya çıkan müşkili ortadan kaldıran ve hadis metinleri arasındaki tearuzun ve tenakuzun giderilmesini sağlayan bir ilimdir.⁷⁹

1.8.1. Hadis Tenkit Sisteminin Doğuşu

Hadis ilminde tenkit hadislerin senet ve metin açısından değerlendirilmesini esas alır.⁸⁰ Tenkit bir nevi doğrulama veya yanlışlama işlemidir. Tenkidin başlangıcını Hz. Peygamber'den itibaren başladığını söyleyebiliriz. Bu aşamada tenkit, Hz. Peygamber'e direkt varılıp haberin sorulması şeklindeydi. Hz. Peygamber zamanında yapılan tenkit Müslümanların mutmain olması için yapılan basit bir yöntemden ibaretti. Bu konuda sahabenin pratik faaliyetleri olmuştur. Örneğin: Dınam b. Sa'lebe Hz. Peygamber'e gelerek, Ey Muhammed! Sahih elçin bize geldi ve şunları dedi. Hz. Peygamber'de doğru söylemiş, diye cevap verdi. Bu haber bize gösteriyor ki sahabe aldığı haberin Hz. Muhammed'e aidiyetini bizzat kaynağına sorarak bir nevi tenkit ve teyit işlemi yapmış oluyordu. Bu tür tahkik ve tetkikleri Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Âişe (ö. 58/678), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) sahabîler tarafından da yapıldığını bilmekteyiz.⁸¹

İslam Tarihinde Hz. Osman'ın vefatı ve sonraki dönemlerde görülen ihtilaflar sonraki dönemlerde ayrılıklara sebep olmuş, çok geçmeden çeşitli fırkaların belirmesiyle, bazı kişiler ve fırkalar kendi çıkarları doğrultusunda hadis uydurma faaliyetine girmişlerdir. Bu faaliyetlerin giderek artması İslâm dininin Hz. Peygamber dönemindeki saflığını koruyamama endişesine yol açmıştır. Bunun üzerine muhaddisler ve müverrihler birtakım tenkit metotları geliştirmişlerdir. Tenkit faaliyeti sonunda ravilerin naklettiği hadisler ve haberler makbul sayılan sika ravilerle, zayıf, metruk, meçhul, yalancı ve hadis uyduranlar tenkit faaliyeti sayesinde tespit edilmiştir.⁸² İhtilafların ve kargaşanın olduğu dönemlerde

⁷⁸ A'zamî Muhammed Mustafa, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, (çev. Hulusi Yavuz), İz Yay. İstanbul, 1993, s. 79.

⁷⁹ Ertürk, s. 24.

⁸⁰ Polat, **Metin Tenkidi**, s. 43.

⁸¹ A'zamî, s. 79–80.

⁸² Musa Bağcı, **Hadis Tarihi**, Anadolu Basımevi, Ankara 2009, s. 80.

hadis öğrenme, alma ve nakletme titizlikle yapılıyordu. Bu titizlik bölgesel hadis tenkit ekollerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁸³

Tenkit ekollerinin önde gelen münekkitleri: Medine’de İbn Şihâb ez- Zührî (ö. 124//742) Yahyâ b. Saîd (ö. 198/ 813) Hişam b. Urve (ö. 146/763) gibi üç büyük âlim vardır ki, bunlar hadis tenkit ilmi noktasında önemlidir. Bu münekkitler arasında Zührî tenkit faaliyetine hizmetinden dolayı ayrıcalıklıdır. Bu münekkitlerden sonra hicri birinci asırda münekkitlerin içerisinde en meşhur olanları, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) Muhammed b. Sîrîn,(ö. 110/729) hicri ikinci asırda ise, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.1341/749) ve İbn Avn (ö. 151/768) gibi isimleri zikredebiliriz. Bu münekkitler sayesinde hadisler ve haberler, tenkit metodunun katkısıyla garanti altına alınmıştır. Elde ettikleri belgeleri tahkik ve tenkit ederek onların sahih olup olmadıkları konusunda çalışmalar yapmışlardır.⁸⁴ Hadis ve tenkit alanında çalışmalar neticesinde hadis edebiyatında, mustalahu’l-hadis ilmi, rivayet İlmi, cerh ve ta’dil ilmi. ilimler ortaya çıkmıştır.⁸⁵ Bu ilimler sayesinde güvenilir eserler ortaya konulmuştur.

1.9. Hadis İlminde Senet ve Metin Tenkidi

1.9.1. Senet Tenkidi

İslâm dünyasında, rivayet sisteminde muhaddisler ve İslam âlimleri hadislerin sıhhati için genellikle hadislerin ve haberlerin başında senet kullanmışlardır. Senet kelimesinin lügat anlamına baktığımız da: Lazım fiil olarak, dağın eteğinden zirvesine doğru tırmanmak, yükselmek veya müteaddi fiil olarak yükseltmek anlamında kullanılmıştır.⁸⁶

Senet kelimesinin yerine isnat tabiri de bazen senetle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu iki kelimenin ifade ettiği ortak anlam ise, bir sözü veya haberi ilk çıkış yerinden başlayarak gerek yazı ile gerekse şifahi olarak, rivayet eden bütün şahısları zaman sırasıyla isimlerini tespit etmektir.⁸⁷ Bu tespitten maksat hadislerin Hz. Peygamber’e veya rivayet eden kişiye aidiyetinin kontrol edilmesidir.⁸⁸

⁸³ Ertürk, s. 16.

⁸⁴ Ahmet Yücel, **Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü**, MÜİF. Yay. İstanbul 2009, s. 159.

⁸⁵ A’zami, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, s. 80.

⁸⁶ Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yay. İstanbul 2012, s. 450.

⁸⁷ Ali Yardım, **Hadis**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. İzmir 1984, s. 162.

⁸⁸ Aşık Kutlu, s. 45.

İsnadın bir yönüyle de i'timad etmek anlamı vardır. Sülâsiden türeyen bu kelime, sözün, araçlar vasıtasıyla asıl sahibine yükseltilerek söze ve sahibine güvenmektir.⁸⁹ Bu doğrultuda sözü sahibine yükseltirken “haddesenâ, ahberenâ, an, enne” gibi lafızlar kullanır. İsnadın zıddı ise irsaldır. İrsal, hadisi arada vasıta olmasına rağmen vasıta yokmuş gibi doğrudan söyleyenine ulaştırmaktır.⁹⁰

İsnat sisteminin tarihsel gelişimine baktığımız da bu yöntemi ilk kullananlar kimlerdir? Bu yöntem Müslümanlara has bir buluş mudur? Yoksa daha önceleri de kullanılmış mıdır? İsnad yönteminin Müslümanlara mahsus bir sistem olduğu bir gerçektir..⁹¹

Her ne kadar bu sistem metodik olarak Müslümanlara ait olsa da, İsnat sisteminin İslâm'dan önceki dönemlerde, tesadüfî olarak müphem bir şekilde, önem verilmeksizin kullanıldığı bilinmektedir. Yine belli bir ölçü düzeyinde İslâm'dan evvel şiirin ve kıssaların naklinde de isnat sistemi kullanılmıştır. Bu yöntem hadis kitaplarında kullanıldıktan sonra önemi anlaşılmış ve dinin bir cüz'ü sayılmıştır. Hz. Peygamber'in sünneti hukuken Kur'an'dan sonra asıl kaynaklardan olduğundan bu bilgilerin ve rivayetlerin üzerinde hassasiyetle durulması gerekirdi. Hadisleri ve haberleri aktaran ravilerin durumlarını bilmek, hadislerin değeri açısından önemli olduğundan, isnadın kullanılmaya başlanmasıyla, hadisleri değerlendirmek adına, onları hükümsüz kılma ve güvenilirliğini bildirme ilmi manasına gelen, cerh ve't ta'dil gibi müstesna bir ilim şekli olarak ortaya çıkmıştır.⁹²

Muhammed b. Sîrîn'e (ö. 110/728) ait şu söz, isnadın önemini vurgulaması adına manidardır. Bu ilim dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.⁹³ İsnadın önemini. Muhammed b. Sîrîn'in yukarıda verdiğimiz tarihte vefat ettiği göz önünde bulundurulacak olursa onun bu sözünden hadis rivayet edenlere hadislerini kimlerden aldıklarını sorma işinin ve rivayette isnad tatbikinin oldukça erken bir devirde başladığı anlaşılır. Sahabenin uygulamalarında isnat metodunun uygulandığını bilmekteyiz. Nitekim Hz. Ömer hadis nakleden bazı kimselere hadislerini kimden ve ne zaman işittiklerini sorması, onu başka kimselerin işitip işitmediğini araştırması, isnat uygulamasının ilk örnekleri olarak görebiliriz. Fitne devrinden sonra İslâm dünyasında birçok sorun baş göstermiş, hadislerde

⁸⁹ Talat Koçyiğit, **Hadis Usulü**, TDV. Yay. Ankara 2003, s. 147.

⁹⁰ İsmail Lütfi Çakan, **Ana Hatlarıyla Hadis**, Ensâr Neşriyat, İstanbul 1984, s. 65.

⁹¹ Salahattin Polat, **Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünde Değeri**, Emel Yay. Ankara 1985, s. 13.

⁹² A'zamî, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, s. 191.

⁹³ Muslim, “Mukaddime”, 7.

bu olumsuz gelişmelerden etkilenmiştir. Art niyetli insanlar, yalan haberleri ve hadisleri Hz. Peygamber’e isnad ederek fikirlerini yaymaya çalışmışlardır.⁹⁴

Bu bilgiler doğrultusunda sahabiler hadislerin tahammülü ve edasında çok dikkatli davranmışlar. Hadisin nakli esnasında yapmaları muhtemel bir hatayı Hz. Peygamber’e isnad etmemek için rivayetten sonra “ev kema kâle, ev dune zalike, ev fe kazâlik” gibi tabirleri kullanmışlardır. Sahabe hadis nakletme konusunda titiz ve dikkatliydi. Bu konu bağlamında Abdullah b. Mes’ûd’un (ö. 32/653) hadis rivayet ederken gözlerinin yaşardığı, renginin sarardığı, vücudunun titrediği ve belirgin bir şekilde damarlarının şiştiği nakledilir. Sahabenin hadisleri naklederken titiz ve temkinli davranışları Tabiîn, ve tebeu’t tâbiîn âlimleri devrinde de bu hassasiyet devam etmiştir. Bu dönemlerde muhaddislerin isnadın lüzumuna dair pek çok ilgi çekici ifadeleri mevcuttur. El-Evzai (ö. 157/773) isnadın önemine binaen şu sözleri sarf eder. “ilmin yok olması isnadın yok olmasıylaadır.” Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776) “Ahberena ve haddesena olmayan her hadis bir anlam ifade etmez.” Süfyân es-Sevrî “isnad müminin silahı, yanında silah olmayan ne ile dövüşür?” Şu’be b. Hacâc, ravilerin kusuru olarak gördüğü tedlis için, “tedlis zinadan daha kötüdür.”⁹⁵ Abdullah b. Mübârek “isnad dindendir, İsnad olmasa herkes istediğini söyler. Bizimle hadisin ravileri arasında ayaklar vardır. Dinini isnatsız alan merdivensiz yükseğe çıkmak isteyen kimse gibidir.” bu gibi söylemler sahabe ve sonraki neslin haberleri ve hadisleri ravi, mervi nezdinde mesnetsiz almadıklarının kanıtıdır.⁹⁶

Bu dönemlerde muhaddisler, münekkitler, müverrihler isnadın önemi sadece sözle ifade etmekle kalmamışlar, rivayet edilen hadislerin isnadlarını sorarak zincirdeki ravilerin durumlarını inceleyip, isnatsız rivayetleri kabul etmemişler, isnatta ismi geçen şahıslar hayatta ise, uzun ve meşakkatli yolculuklara katlanarak hadisleri bizzat kaynağından almışlardır. Sonuç itibariyle sahabilerin başlattığı tenkit zihniyeti sonraki nesillerde daha fazla önem kazanmış ve bu sistem yaygınlaşmıştır. İnkişafı İslâm muhitinin genişlemesi ve hadis uydurma faaliyetlerinin çoğalması isnad faaliyetini hızlandırmıştır. İsnad sistemine verilen önem gittikçe artarak isnad hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.⁹⁷

⁹⁴ Koçyiğit, s. 148–149.

⁹⁵ Subhî Sâlih, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, (çev. Yaşar Kandemir), MÜİF. Yay. İstanbul 1992, s. 14.

⁹⁶ Yücel, s. 22.

⁹⁷ Polat, **Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünde Değeri**, 18–28.

1.9.2. Metin Tenkidi

İslam âlimleri hadislerin sıhhati konusunda sened tenkidiyle birlikte metin tenkidine de önem vermişlerdir. İlk dönemlerden itibaren sahabe ve sonraki nesil hadis metinlerini Kur'an'a sahih hadislerle, tarihi bilgilere, icmaya, akla arz ederek hadislerin günümüze kadar sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlamışlardır. Metin tenkidi bahsi hadis edebiyatında ihtilafu'l hadis, cerh ve ta'dil konularında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.⁹⁸

Metin kelimesinin sözcük anlamlarına baktığımız da: Batı ve İslam filolojisinde farklı anlamlara gelmektedir. Metin: Arap dilinde, "metune" kuvvetli oldu" anlamlarına ilaveten, toprağı sert ve yüksek yer, sırt, bir şeyin gözüken kısmı, yolun ortası, kitabın metin kısmı anlamlarına gelmektedir. Herhangi bir şeyin metni demek, onunla ayakta durduğu şey anlamındadır. İnsanın sırtıyla ayakta durup kuvvet sahibi oluşu gibi, senedin ardından gelen söze metin denmesi ise ravinin senedle metni desteklemesi ve söyleyenine kadar ulaştırmasıdır.⁹⁹ Metin kelimesi Batı dillerinde ve Türkçede değişik kelimelerle ifade edilir. İngilizce, Textual Criticism; Almanca, Textkritik, Fransızca, Critique Türkçede eleştiri, anlamlarına gelmektedir. Bu kelime kullanıldığı yere göre değişen çok anlamlı bir kavramdır. Farklı anlamları üç sınıfta toplayabiliriz. a) Metin tenkidi, bir eser ve metnin geçirdiği süreçlerde maruz kaldığı bozulma ve değişiklikleri düzeltip orijinal haline döndürme faaliyeti, b) Olumlu ve olumsuz itham anlamında eleştiri c) Metinlerdeki hataları "keşif ilmi ve onları giderme sanatıdır."¹⁰⁰

Metin tenkidi ıstılâhî olarak: Senedin sonundaki kelam için kullanılır. Bu kelamın (hadis metninin) Hz. Peygamber'in kendi sözü olması veya onun fiilini ve takririni nakleden sahabenin sözü ya da uygulaması olması arasında fark yoktur. Dolayısıyla senedin bitiminde yer alan söz, fiil veya takrirleri ifade eden lafızlara metin, bu metindeki sözlerin ve lafızların doğru olup olmadığının kontrolüne ve eleştirisine de metin tenkidi denir.¹⁰¹ Hadislerin ve haberlerin metinlerinin tenkidinden maksat, bu ilimlerin metinlerinin muhtevasının, Kur'an'a, akla, tecrübeye, gözleme, bilime, tarihi gerçeklere aykırılığı gibi metotlara aykırı olup olmadığının araştırılması kastedilir. Hadislere ve haberlere uygulanan bu metot İslam'ın, ilk dönemlerinden itibaren kullanılmakla birlikte buna metin tenkidi denilmemiş, bu tür tenkit yöntemlerini kapsayan özel bir terim ve kavram üretilmemiş

⁹⁸ Polat, **Metin Tenkidi**, s. 24.

⁹⁹ Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 32.

¹⁰⁰ Polat, s. 23–26.

¹⁰¹ Ertürk, s. 21.

daha ziyade hadislerin Kur'ân'a arzı, hadislerin akla aykırılığı gibi tabirlerle her bir tenkit metodu, özel manalarıyla isimlendirilmiştir. Günümüz hadis araştırmacılarında yukarıdaki tariflere benzer tanımlamalar yaptıklarını görmekteyiz. Örneğin, Mevla Muhammed Takî (ö. 188/1952) “metin hadisın aslıdır. Sened ise ona ulaşan yoldur.” Salim Behnesâvî (ö. ?) Hadis metnini “ravilerden rivayet edilen ifadeler olarak görür.”¹⁰²

Metin tenkidi doğrultusunda, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, sahabe birbirlerine naklettikleri rivayetleri çeşitli ölçüler koyarak değerlendirmişlerdir. Sahabenin birbirini kontrol etmesi, yazılı bir kaynak neticesinde olmayıp, genellikle sözlüydü. Sahabenin bu şekilde birbirini kontrolü ise hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmalarının bir sonucudur. Sahabe birbirini menfî manada (şahsiyetleri hususunda) tenkit etmiyorlardı. Hadisin mahiyeti yönünde tenkit ediyorlardı. Sahabenin böyle davranmaları sadece ilk üç halife dönemiyle sınırlayabiliriz. Zira ilk üç halife döneminde güven ortamı vardı. Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şahadetinden sonra fitne olayları baş göstermiş İslâm'ın ikinci kaynağı durumundaki sünnetin rivayetinde daha sıkı tedbirler alınmaya başlanmıştır. O dönemdeki hadis rivayetinde ihtiyatın ve tedbirin en uç noktaya ulaştığını, İbn Abbas (ö. 68/687) şu şekilde ifade etmektedir: “İnsanlar Hz. Peygamber adına yalan söylemedikleri zaman bizler onlardan hadis rivayet ediyorduk. Ancak insanlar zor ve kolay her deveye binince ondan hadis rivayet etmeyi terk ettik.”¹⁰³

Hz. Muâviye'nin (ö. 60/680) Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde izin verilen hadislerin rivayetlerine izin vermesi, sahabenin hadisleri ve haberleri titiz bir şekilde naklettiklerine işarettir. Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) tenkit metodunun sahabe arasında önemli olduğuna dair, Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) sahabeyi eleştirel mahiyetteki tenkitlerini (*el-İcâbe li İradî mâ istedrekethu Aişe ala's-Sahâbe*) adlı kitabında toplamıştır. Suyûtî (ö. 911/1505) bu eseri “*Aynu'l İsâbe Fi's Tidrâki Âişe Sahâbe*” adlı eserinde özetlemiştir.¹⁰⁴

Hz. Peygamber ve sahabe döneminde hadisler açısından ve diğer ilimler açısından güvenli bir ortam vardı. İslâm toplumundaki bu güven ortamı, fitne olaylarının başlaması, siyasi ve itikadî fırkaların zuhuru ve yaygınlaşması bu fırkaların kendi fikirlerine destek bulmak için Hz. Peygamber adına yalan söylemelerine kadar sürdü. Muhaddisler bir hadisın sahîh kabul edilebilmesi için, hadisın ravilerinin sika, senedinin muttasıl olması, şâz ve illetten uzak olması gibi dört temel şart getirdiler. Muhaddislerin sahîh hadisın kabulünde ileri

¹⁰² Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 32.

¹⁰³ Muslim, “Mukaddime,” 7.

¹⁰⁴ A'zamî, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, s. 80.

sürdükleri birinci ve ikinci şart hadisın senedine, üçüncü ve dördüncü şart ise genelde hadisın metnine yöneliktir. Müellifler hadislerin tedvin veya tasnifi esnasında farklı gayelerle hadisleri toplayıp tasnif etmişlerdi. Her muhaddisin hadislerin metinleri hakkında karar vermesi farklıdır. Metin açısından bir muhaddisin sahih kabul ettiğı bir hadis bir başka muhaddis tarafından sahih sayılmayabilir. Sahabe sonrası dönemde muhaddisler fıkıh, kelam gibi ilim dallarındaki hadislerin metinlerini de belli prensipler doğrultusunda tenkit etmişlerdir.¹⁰⁵

Kısacası hadislerin metin açısından geniş anlamda tenkit edilmesinin sahabe döneminde başladığı her dönemde ve her asırda üstelik İslâmi ilimlerin her dalıyla özellikle de hadis ilmiyle uğraşanlar tarafından tatbik edilmeye çalışıldığı gerçeğidir. Dolayısıyla hadislerin senet ve metnini tenkit etme anlayışı İslâm düşünce sistemine ait genel kabul görmüş ve takdir edilmiş bir gelenektir.

1.10. Senet ve Metin Tenkidi Kuralları

1.10.1.Senet (Dış) Tenkidi Kuralları

Tâcuddîn Sübkî'ye göre tenkit, muhaddislerin önem verdiği bir konudur. Muhaddisler ve müverrihler, ravileri ve haberlerini ifrat ve tefrit noktasında değerlendirdikleri olmuştur. Bunu ya bağnazlık veya bilgisizliklerinden dolayı ya da güvenilmemesi gereken bir metne güvendikleri için yapmışlardır. Tarihçinin donanım eksikliği yoksa olaylara taraflı olarak yaklaşmıyorsa, kullandığı veriyi mutlaka tenkide tabi tutmalı, öyle kullanmalıdır. Elde edilen verilere körü körüne inanılmamalı, mutlaka eleştiri yaptıktan sonra haber üzerinde bir sistem kurulmalıdır.¹⁰⁶

İbn Haldun, hakikatten uzaklaştıran, yalancılığa iten bir dizi konunun içerisinde, tenkide tabi tutulmayan malzeme, tarihçiyi yalancılığa sevk eder.¹⁰⁷ Bununla birlikte İslam tarihçilerinin tamamının üzerinde ittifak ettikleri bir tenkit yöntemi yok diyebiliriz. Her insan münekkittir, senet tenkidi bağlamında münekkittir ve tenkit edilen malzemede bulunması gereken kurallara değinmek gerekirse, münekkittir, müverrih, muhaddis Arap dilinin inceliklerine vakıf olmalıdır.¹⁰⁸ Ayrıca senet tenkidi yapmadan

¹⁰⁵ Ertürk, s.30–55

¹⁰⁶ Subkî, s. 75.

¹⁰⁷ İbn Haldun, s. 255

¹⁰⁸ Koçyiğit, **Hadis Usulü**, s. 79

evvel hadis ilimlerinden, muhtelifu'l hadis, tahammül'ü hadis, cerh ve ta'dil, ilimlerine vakıf olunmalıdır.¹⁰⁹

Münekkit tenkit edeceği eserin ravilerini iyi tespit etmeli, senette bulunan ravilerin hayatlarına vakıf olmalıdır.¹¹⁰ Münnekkit ve muhaddisler tenkide konu olacak eserin, yazı, üslup, şekil bakımından yazıldığı döneme ait olup olmadığına bakmalı.¹¹¹ Münnekkit ve muhaddis bir hadisi tenkit ederken o hadisin geçtiği bütün eserleri senet ve metin tenkidi açısından bilmeli ve tenkide konu olan hadisi diğer eserlerle karşılaştırma yapmalıdır.¹¹²

Münekkit bazı belirsizlikleri bünyesinde barındırmakla beraber coğrafi açıdan üstün niteliklere sahip bulunan metnin ravilerini tercih etmelidir. Meselâ İmam Malik'in hadisler arasında tercihte bulunurken sünnetin beşiği olarak addettiği Medine ehlinin ameline vurgu yaptığı bilinmektedir. İmam Malik hadisleri tercihinde Medine ehlinin ameline vurgu yaparken hadis uydurmayı prensip haline getirdiği ifade edilen Şiâ'nın hâkimiyetinde bulunan Irak bölgesinin bazı ravilerinin rivayetlerine şüpheyle yaklaşmıştır. Çünkü burada bulunan münnekkitler senette birçok hataya sebebiyet verdikleri gibi, hadisin senedi bakımından güvenilir bilgiler aktarmamışlardır. Hadislerin ve haberlerin senetleri bilgisiz âlimler tarafından kaydırmaya maruz kalmıştır. Seneklerdeki kaydırma metinlerde anlamın farklı bir tarzda yorumlanmasına ve lafızlarda değişikliğe yol açmıştır. Buna göre hadis uydurmakta ileri giden bir bölgenin ravilerinin, hadislerin senedinde değişiklikler yapması ihtimal dışı değildir.¹¹³

1.10.2. Metin (İç) Tenkidi Kuralları

Metin tenkidi (iç tenkit) bir eserin dış konumu belirledikten sonra o eserin iç mahiyetine girerek eserin güvenilir olup olmadığına bakmaktır.¹¹⁴ Metin tenkidi yapılırken geliş güzel yapılmamalı kurallar çerçevesinde yapılmalıdır. Konumuz cihetinde metin tenkidi yapılırken bazı kurallara dikkat etmek gerekir. Metin tenkidi yapılırken, hadis metinlerinde Arap dili kurallarına aykırılık, anlam bozukluğu, anlatım bozukluğu, gibi hususlar olup olmadığı tespit edilerek varsa hatalar düzeltilmelidir. Hadis metinlerindeki metnin

¹⁰⁹ Muhittin Düzenli, **Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2002, s. 170.

¹¹⁰ Yıldırım, **Metin Tenkidi**, s. 504.

¹¹¹ Şaban öz, **Mevzu Haberlerin Tarihi Değeri**, Endülüs Yay. İstanbul 2017, s. 41.

¹¹² A'zami Muhammed Mustafa, **Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı**, (çev: Recep Çetin), Usul Yay. İstanbul 1990, s. 87.

¹¹³ Süleyman Doğanay, **Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler**, İsam Yay. İstanbul 2009, s. 223–228.

¹¹⁴ Togan, s.98

parçalanması (takti), veya iki ayrı hadisın metınlarının birleştirilmesi gibi müdahaleler yapılp yapılmadığı metın tenkidi sonucunda tespit edilmelidir. Bunun için aynı ve yakın konudaki hadislerle karşılaştırma yapılarak farklılıklar ve benzerlikler belirtilmelidir. İmkân varsa metınların yazma nüshalardan kontrolü yapılmalıdır.¹¹⁵

Hadis metınlarının kontrolü için hadisleri, yüce kitabımıza, sünnete, tarihi hakikate, akla arz edip, doğruluğu test edilmelidir.¹¹⁶ Münekkıtlere göre bu tür hadislerin güvenilir kabul edilmesinde senedin sahih olmasının büyük önemi vardır. Bazı hadislerin senetleri sahih olmakla beraber, metınları ya sahih kabul edilmemiş ya da sahihliği konusunda muhaddisler ihtilaf etmişlerdir. Münekkıt senedi sahih olan haberi ve hadisi tercih etmelidir.¹¹⁷

Kısa olan metın, uzun olan metne göre daha uygundur, kısa olan cümleinin anlaşılması kolay iken uzun olan metnin anlaşılması zordur. Metın tenkidinde anlam bakımından en isabetli olan ve Hz. Peygamber'in üslubuna daha uygun olan metın tercih edilmelidir. Bir hadise ait çeşitli rivayet metınlarından, Hz. Peygamber'in üslubuna en uygun bir tek metın inşa etmek için, aynı konuda varit olan diğer hadis metınları de dikkate alınmalıdır.¹¹⁸ Yine metın tenkidinde münekkıt önemsiz iyilikler için, gayr-ı mütenasip mükâfat veya alelâde günahlar için mütenasip olmayan şiddetli cezaları ihtiva eden haberleri reddetmelidir. şahısları, kabileleri öven haberler genel olarak reddedilmelidir.¹¹⁹

Lafzen rivayet edilen, manen rivayete, vurûd sebebi zikredilen zikredilmeyene, has, âmma, hakikat, mecaze, doğrudan hâdiseye delalet eden, te'vile delâlet edene, Medenî olanlar, Mekki olanlara, tahrime delalet eden ibaha delalet edene tercih edilmelidir. Senet ve metın tenkidi muhaddisler, müverrihler, muhaddisler tarafından, sahih haberlerin kontrolü için gerekli görülmüş ve bazı kıstaslar getirilerek hadislerin ve haberlerin kaynağına ait olup olmadığı kontrol edilmeye çalışılmıştır.¹²⁰

¹¹⁵ Polat, **Metın Tenkidi**, s. 304.

¹¹⁶ Ahmet Keleş, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, İnsan Yay. İstanbul 1998, s. 150.

¹¹⁷ İbnü'l Cevzî, Ebü'l ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, **Kitâbu'l Mevdûât mine'l Ehâdisi'l-Merfuât**, Medine 1968, 1, s. 98.

¹¹⁸ Doğanay, s. 230–237; Ahmet Naîm, Kamil Miras, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve şerhi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1982, s. 90–100.

¹¹⁹ Muhammed Zubeyr Sıddıkî, **Hadis Edebiyatının Tarihi Menş-i-Tekâmülü Hususiyetleri ve Tenkidi**, (çev. Yusuf Ziya Kavakçı) İrfan Yayın Evi, İstanbul 1966, s.173.

¹²⁰ Öz, s. 44; Çakan, s. 200–2005.

II. BÖLÜM

HADİS ve TARİH

2.1. Hadis ve Tarih İlminin Ortak ve Farklı Yönleri

Genel manada tarih ilmini, özel manada İslam Tarihini hadis ilminden bağımsız olarak düşünemeyiz. Genel tarihin alt branşı olan İslam Tarihi, hadis ilmiyle amaç ve konu birliği bakımından ortak noktada birleşirler. Bu iki ilmin kaynağı Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemin öncesi veya sonrası olaylar ve olgulardır. Bu iki ilim arasında ortak noktalar olduğu gibi bu ilimler tamamen birbirinin aynısı değildir. İlimler arasında elbette ki ortak ve farklı yönler vardır.¹²¹ Sehavi'ye göre, tarih ilmi hadis ilminde bağımsız değildir.¹²² Hadis ve tarih ilimleri ilk dönemlerde müstakil birer ilim haline gelmeden önce aynı sahayı paylaşıyorlardı.¹²³

Bir muhaddis tarihle alakadar olduğu gibi, bir tarihçi de hadisle alakadar olabiliyordu. Müverrihler aynı zamanda hadisçiydi.¹²⁴ Hadis edebiyatında ilk dönemlerde hadis ve İslam Tarihi ilimlerinin sınırlarını çizmek zordu. İlk dönemlerde bu ilimler usul ve malumat yönünden iç içe geçmiş durumdaydı. Tarih ilmi, yeri geldikçe, hadis ilminin vazifesini üstleniyordu.¹²⁵ Bu ilim dallarının referansı, Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar tikel ve tümel malumatlardan oluşmaktaydı.¹²⁶

Bu ilimler ortak malumatları olan Hz. Peygamber'in hayatını ve İslam tarihinin bütün verilerini kendi usullerince, yardımlaşarak sonraki nesillere aktarmışlar.¹²⁷ Bu malumatlar ilk dönemlerde tertipsiz aktarılırken, daha sonraki dönemlerde bu veriler cem ve tedvin edilerek düzenli hale getirilmiştir.¹²⁸ Tedvin ve cem edilen bu malzemeler daha sonraki

¹²¹ Ahmet Cemal, **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, AÜ. Yay. Eskişehir 1993, s. 20.

¹²² Sehavi, **İ'lân**, s. 42.

¹²³ Talat Koçyiğit, **Hadis tarihi**, TDV. Yay. Ankara 2007, s. 207.

¹²⁴ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998, s. 26.

¹²⁵ Kasım Şulul, **Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-vâkıd**, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 1996, s. 60.

¹²⁶ Boumrene Chrick, "İslam Tarihçiliği ve Tarihlerine Bakış" (çev: Nesimi Yazıcı), **AÜİF. Dergisi**, Sayı. 20, (1988), s. 260-265.

¹²⁷ Sabri Hizmetli, **İslam Tarihçiliği Üzerine**, TDV. Yay. Ankara 1991, s. 170.

¹²⁸ Hizmetli, 49-50.

dönemlerde, tarihçiler ve muhaddisler tarafından bir bütünlük içerisinde tasniflenmiştir.¹²⁹ Muhaddis ve müverrihler tedvin ve tasnif ettikleri kaynaklarda geçen olay ve olguları bir bütün halinde aktarırken, isnat ve metin kurallarını da ihmal etmemişlerdir.¹³⁰ Tarih ve hadis ilimleri arasındaki bağlantı bunlarla sınırlı değildir. Bu ilimler daha çok şimdi veya atıyla değil de, maziyle alakadar olmuşlardır.¹³¹ Mazide olmuş olaylar hakkında malumat toplamışlardır.¹³²

Tarih ve hadis ilimi istikbalde olacak ve kesinliği net olmayan malumatlar hakkında bilgi vermekten kaçınmışlar, olması gerekeni değil, olanı genellikle tarafsız bir şekilde aktarmışlardır. Muhaddisler ve tarihçiler, maziyle alakadar olmalarının yanında, elde ettikleri sebep ve sonuç verileriyle de geleceği etkilemişlerdir. Bu ilimler birbirine bilgisel manada kaynaklık etmelerinin yanında, birbirlerinin usullerinden de faydalanmışlardır.¹³³

Hadisçiler ve tarihçiler topladıkları her bilgiyi değerlendirirken geliş güzel bir usulle değil, rivayet usullerine uygun olarak değerlendirme yapmışlardır. Hadis ilminde olduğu gibi tarih ilminde de birtakım rivayet usulleri vardır. Rivayet usulleri bağlamında tarih ve hadis ilimlerinde, şahitler ve raviler halkası yer almaktadır. Adeta, bu şahitler, elde edilen malumatın tapusu ve senedi mahiyetinde olup, her iki ilim, şahitsiz ve dayanaksız malumatlara itibar etmemişlerdir. Bu durum yalnız tarih ve hadis ilminin ortak gayesi değil, nakle dayalı tüm ilimlerde bilinen ortak bir özelliktir. Haberin kaynağına şahit getirme ve haberi birilerine dayandırma geleneği Hz. Peygamber döneminde uygulanmış olup, İslam coğrafyasının genişlemesi neticesinde diğer ilimlere de bu yöntem sirayet etmiştir.¹³⁴

Hadis ve tarih ilmi alanında bilinen isnad uygulaması Hz. Muhammed döneminden itibaren nakledilen haberin ve malumatın güvenilirliğini test etme açısından uygulanan bir metot olarak süre gelmiştir.¹³⁵ Bu ilimler isnat tekniğini kullanma bakımından birbirine benzemektedir.¹³⁶ Rivayeti aktaran ravinin denetlenmesi adına geliştirilen cerh ve ta'dil

¹²⁹ Yardım, s. 21.

¹³⁰ Muhammed Hamidullah, **Muhammed bin İshâk'ın Siyerine Yazdığı Önsöz** (çev: Sezai Özel) İstanbul 1991, s. 58.

¹³¹ Muhammed Mustafa A'zami, **Menhecü'n-Nakd inde'l Muhaddisin**, Dâru'l Kevser, Arabistan 1992, s. 80.

¹³² Ali Özek, **Hadis Ricali**, Fetih Matbaası, İstanbul 1967, s. 7.

¹³³ Ayhan Tekineş, "Hadis ve Tarih Metodolojik Bir Karşılaştırma", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, İstanbul, 2004, 2, s.10;

¹³⁴ Fuad Sezgin, **İslam Tarihinde Rivayetlerin Değeri**, TTK. Yay. Ankara 1960, s. 243–247.

¹³⁵ Hizmetli, **İslam Tarihçiliği Üzerine**, s. 65.

¹³⁶ Polat, **Hadis Araştırmaları**, s. 211. **Metin Tenkidi**, s. 37.

ilmi hadis ve tarih ilminde ortak olarak kullanılmıştır.¹³⁷ İslam Tarihinin, hadis ilminin kavramlarından rivayet ve dirayet metotlarından,¹³⁸ tevsik ve tenkit kaidelerinden, yararlanarak zamanla müstakil bir ilim haline gelmiştir.¹³⁹ Bu ilimler sahip oldukları malumatları ve malzemeleri kendi usullerince, işlemeleri ve değerlendirmeleri elbette ki farklıdır. Bu iki ilim dalı Hz. Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarının aktarımını farklı usullerle ele aldıkları bilenen bir durumdur.¹⁴⁰

Tarih ve hadis ilimlerindeki metot farklılıklarına baktığımız da, bu ilimler arasındaki farklılıkların ilgilendiği alanlar bakımından değil, olay ve olguları, alma, aktarma, değerlendirme bakımından farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Farklılık derken tam manasıyla alakasızlık anlaşılmamalı, bu ilimler arasındaki alakadan dolayı, metodik farklılıklardan bahsediyoruz. Hz. Peygamber ve hadisleri Kur'an'dan sonra ikinci kaynak durumundadır. Bu nedenle muhaddisler ve diğer İslam âlimleri Hz. Peygamber'e isnat edilen haberlerin ve hadislerin güvenli bir şekilde nakledilmesine önem vermişlerdir. Hadislerin ve haberlerin muttasıl bir senetle aktarılması yönünde güvenlik önlemleri almışlardır. Muhaddislerden farklı olarak, tarihçilerin bazıları tarihi rivayetleri bir hükmün kaynağı olarak algılamadıkları için, naklettikleri hadisin ve haberin isnadının muttasıl olmasına dikkat etmemelerinden dolayı eleştirilmiştir.¹⁴¹

Tarih ilminde olay ve olgular tikel ve kronolojik bir şekilde aktarılırken hadis ilmi olay ve olguları tümel ve betimleyici bir şekilde aktarır. Bu önerme ışığında hadis eserlerinde olaylarla alakalı nakiller senet halkalarıyla ayrılarak aktarılır. Tarih ilminde bıkkınlık vermemek ve konuya vakıf olma adına bir birine mutabık haberlerin ve hadislerin senet ve metinleri bütünleştirilerek tek metin halinde aktarılır. Hadisçiler her bir rivayeti kendi isnadıyla ayrı ayrı rivayet etmeye özen gösterirken, bir tarihçi rivayetlerin isnatlarını birleştirip tek bir metin şeklinde rivayet etme çabası içerisinde olmuştur.¹⁴² Konu bütünlüğü olmayan bir hadis büyük bir karışıklığa yol açmadan tamamen herhangi bir hadisin yanına konulabilirken, tarih ilmi olaylar ve olgular zinciri olduğundan kronolojik

¹³⁷ Fuat İstemi, "Hicri IV. Yüzyıla Kadar Hadis ve Tarih İlminin Münasebeti" **Şarkiyat İslami İlimler Dergisi**, 9, s. 44.-48.

¹³⁸ Şeşen, s. 19.

¹³⁹ Koçyiğit, s. **Hadis Tarihi**, s.207.

¹⁴⁰ Özerk, s. 7.

¹⁴¹ Muhammed Arkoun, **Tarih Felsefe ve Siyaset Üzerine Konuşmak**, (çev: Yasin Aktay, Cemalettin Erdemci), Vadi Yay. Ankara 2000, s. 21-22.

¹⁴² Hizmetli, **İslam Tarihçiliği Üzerine**, s. 61.

anlamda bir insicamın olması gerekir. Bu sebeple tarih ilmi, isnat sistemini incelemek için uygun alan değildir.¹⁴³

Hadis ilmi aktarılan haberin güvenilirliği ve sağlamlığı konusunda tarih ilminden daha titizdir.¹⁴⁴ Hadislerdeki olay örgüsünün tam ve net bir şekilde anlaşılması için olayları ve olguları ayrıntılarıyla anlatan İslam Tarihinin malumatlarından faydalanmak gerekir. Bazen bir hadisin ve haberin ayrıntılarını bir tarih kitabında bularak olay örgüsünü tamamlamış oluruz. Bu bağlamda tarih eserleri bir nevi hadislerin tefsiri ve şerhi mahiyetindedir.¹⁴⁵ Tarih kitaplarında geçen zaman, mekân, olayların sırasıyla anlatımı, hadis eserlerine göre daha açıklayıcı ve betimleyici niteliktedir. Hadisçi rivayet ettiği olayı belli bir zamana ve mekâna yerleştirmez. Hadisçi sadece bir rivayetin genelde sıhhatine bakar. Tarihçi ise daha çok aktardığı tarihi belirli bir zaman ve mekân içerisine yerleştirmek zorundadır.¹⁴⁶ Humphreys: Bu iki ilim arasındaki farklılığı şu şekilde izah etmektedir. “Hadis nadiren belirli bir olayla ilgilidir. Bir şekilde zaman ve yer ögesini kapsamaz. Onun gayesi dini aktarmaktır. Tarih ilmi ise konusuyla alakalı her olay ve olguyla ilgilenir.”¹⁴⁷

Tarih kitaplarında rivayetler olay örgüsü bakımından kronolojik bir tertibe sahiptir. Bu yönüyle kronoloji ve takvim tarih ilminin vazgeçilmez unsurlarındandır.¹⁴⁸ Hadisler kaynaklarda daha çok konularına göre tasnif edildiğinden, bu kaynaklarda geçen olay ve olguların anlatımında kronolojik manada bir ahenk yoktur.¹⁴⁹ Hadis ve tarih ilminin farklılıklarından biri de haberleri manen aktarma meselesidir ki, hadisçiler genel olarak rivayetleri manen aktarmamaya çalışırken, tarihçiler buna pek dikkat etmemişlerdir.¹⁵⁰

Muhaddisler naklettikleri haberlerin güvenliğine paralel olarak kendisinden haber naklettikleri kişilerin hadis nakli işinde ehil olup olmadığına dikkat etmişlerdir. Bu durum tarihçilerde pek görülmez. Bu kuralı tarih ilminin bütün rivayetlerine genellemeyiz. Bu bağlamda haberi aktaran kişilerin durumuyla alakalı, Abdullah b. Zekvân şöyle der:

¹⁴³ İstemi, s. 3.

¹⁴⁴ Naim, Miras, s. 475.

¹⁴⁵ Gibb Hamilton, **İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, (çev. Kadir Durak, Atilla Özkök), Endülüs Yay. İstanbul 1991, s. 129.

¹⁴⁶ Şeşen, s. 13

¹⁴⁷ R. Stephen Humphreys, **İlk Dönem İslam Tarihine Bir Önsöz**, (çev. Hayrettin Yüce Soy), Endülüs Yay. İstanbul 1991, s. 83.

¹⁴⁸ Şeşen, s. 14.

¹⁴⁹ Kasım Şulul, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber’in Savaşlarının Kronolojisi**, İnsan Yay. İstanbul, 2001, s. 154.

¹⁵⁰ İbn Hacer, **Şerhu Nuhbe Nuzhetu’n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti’l-Fiker**, (çev. Talat Koçyiğit) AÜİF. Yay. Ankara 1971, s. 65–67.

“Medine’de ben hadis rivayet eden her bir kimsenin haline bakınca, sahih olduğu söylenen yüz kişiyle mülaki oldum ki, onlar hadis rivayetinde ehil değillerdi. Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin”¹⁵¹ Bir hadisçi olan Abdullah b. Zekvân rivayette ravinin ehil olması gerektiğini bildirmektedir. Muhaddisler ravilerin güvenilirliği konusunda titiz davrandıkları halde tarihçiler ise haber aldıkları ravilerin güvenilirliği konusunda itinalı davranmayıp rivayet hususunda ehil olan ve olmayan herkesten malumat almışlardır.¹⁵²

İşin ehli âlimler tarih ve hadis ilimlerinin verilerini uygun metotlarla bütünleştirerek sağlıklı bilgilerin oluşmasında çaba harcamışlardır.¹⁵³ Bu ilimlerin paylaştığı saha genel manada aynıdır. Sahadaki malumatları ele alış metotlarında ortak ve farklı yanlar bulunsa da bu ilimler yeri geldiğinde aslında bir bütünü oluşturan parçalardır. Her iki ilmin gayesi bu bütünü oluşturan malumatları doğru ve sahih bir biçimde değerlendirerek sağlıklı bir malumatlar mecmuası ortaya çıkarmaktır.

2.2. Tarih ve Hadis Münekkidinde Aranan Nitelikler

2.2.1.Tarih Münekkidinde Aranan Nitelikler

İslam Tarihi hadis ilminin kaideleri doğrultusunda ilim haline gelmiştir. Müverrih ve muhaddis Sehâvî’nin “tarih hadis ilimlerindendir.” Sözü bize bu ilim dallarının ortak yönlerinin olduğunu göstermektedir.¹⁵⁴ İslam Tarihinin ilminin alt dalı olan siyer- meğazi ilmi, hadis ilminin mahiyetindeyken daha sonraları müstakil bir ilim haline gelmiştir.¹⁵⁵

Bu ilimleri aktaran kişilerde bazı vasıfların bulunması gerekir. Muhaddiste bulunan, akıl, zabt, İslam ve adalet gibi vasıflar müverrihte de bulunmalıdır. Bu şartların tarihçide bulunması tarihçinin eserine ilgiyi artırır ve eserine güven verir. Böylece tarihçi eserinde sapma ve saptırma tehlikesine düşmekten kurtulur. Tarihçi eserinde bilerek veya bilmeyerek zayıf bir bilgi aktarabilir. Tarihçi bu durumun farkına vardığında, naklettiği zayıf haberin zayıflığını belirtmesi gerekir. Tarihçinin eserinde ve tenkidinde mutlaka bir dayanağı bulunmalıdır. Dayanaksız yapılan tenkit sonucunda elde edilen malumat, bir değere haiz değildir. Şayet Tarihçinin bir konuda dayanağı olmamışsa onun bu nevi haberleri nakletmesi haberinin sıhhati açısından caiz değildir.¹⁵⁶ Ta’cuddîn Sübki’ye göre

¹⁵¹ Naim, s. 71–72.

¹⁵² Togan, s. 121.

¹⁵³ Fuat İstemî, “Rivayetlere Kaynaklık eden Olayların Meydana Geldiği Zaman ve Mekanın Muhaddisler Açısından Önemi” **Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 10, İstanbul 2017, s.744.

¹⁵⁴ Sehâvî, **İ’lân** s. 40.

¹⁵⁵ Talat Koçyigit, **Hadis Tarihi**, TDV. Yay. Ankara 2011, s. 205.

¹⁵⁶ Şaban Öz, **Siyere Giriş**, Ankara Okulu Yay. Ankara 2012, s.32.

tarihçi kendine ve aktardığı habere güvenmeli tenkit yeteneği olmalı, tarafsızlık ilkesine dikkat etmeli, dayanaksız bir şey konuşmamalıdır.”¹⁵⁷

2.2.2. Hadis Münekkide Aranan Nitelikler

Bir ravinin güvenilirliği hakkında hüküm vermek sorumluluk gerektiren bir iştir. Varılan yanlış bir karar onu karalamaktan başka bir şey olmaz. Ravi hakkında yanlış verilen hüküm hadislerin ve haberlerin sağlıklı bir şekilde nakledilmesine zarar vereceği gibi kul hakkına da girer. Bu nedenle hadisi rivayet eden kimselerde aranan belli şartlara ilaveten, onların hadis rivayetine ehil olup olmadıklarını araştıran münekkitlerin de ilmî ve ahlaki bazı özelliklere haiz olması gerektiği âlimler tarafından vurgulanmıştır. Hadis münekkide bulunması gereken özellikler şunlardır.

2.2.3. Âdil Olmalı

Adalet dini ilimlerle uğraşan bütün ilim adamlarında aranan en temel vasıftır. Akıllı, dürüst, takva ve verâ ehli olmayan bir kimsenin din konusunda söz sahibi olması kabul edilemez. Bu nedenle İslâm uleması ravileri tenkit edecek kimselerin adil olmasını gerekli görmüştür. İbn Hacer (ö. 852/1449) eserinde, İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) âdil bir ravinin kendisi mecruh olan bir kimse tarafından cerh edilmesi muhaldir.¹⁵⁸ Dediğini aktararak, münekkidin ve muhaddisin mecruh olmaması gerektiğini ifade etmiştir.

2.2.4. İlim Sahibi Olmalı

Münekkidin hadisleri ve haberleri sıhhatli bir şekilde değerlendirmesi için ilmi yetkinliğe sahip olması gerekir. Hz. Peygamber’in “Muhakkak ki ilim öğrenme ile elde edilir.”¹⁵⁹ Heysemi’nin ifadesiyle “âlimler sadece dini ilimler de değil bütün ilimlerde de üstün meziyetli olmalıdır.”¹⁶⁰ Âlim olan kişi ilmini insanlığın hayrına kullanmalıdır. Bu yüzden Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi, “Allahım faydasız ilimden sana sığınırım” mucibince âlim bir şahıs faydasız ilimden kaçınmalıdır.¹⁶¹ Tâcuddîn Subki “akaid konularını bilmeyen, haramı helalden ayıramayacak kadar bilgisi olmayan kişi tenkitten uzak durmalıdır.”¹⁶² Sözleriyle âlim insanın bilgili olmasını vurgulamıştır.

¹⁵⁷ Subkî, s.78.

¹⁵⁸ İbn Hacer, **Hedyu’s- Sârî Mukaddimetu Fethu’l Bârî**, Dâru’l Kutubi’l ilmiyye, Beyrut 1997, s. 45.

¹⁵⁹ Buhârî, “İlim”, 10.

¹⁶⁰ Heysemî Ali b. Ebibekr, **Mecmeu’z- Zevâid ve Menbeu’l Fevâid**, Daru’l-Me’mûn, Beyrut, Tsz. s. 128.

¹⁶¹ Müslim, “Zikr”, 73.

¹⁶² Subkî, s. 25.

2.2.5. Dikkatli ve Titiz Olmalı

Tenkit titizlik isteyen bir konudur. Bu konuda yapılan bir hata nâssların yanlış kişiler tarafından nakledilmesine yahut bilgi karışıklığına neden olabilir. Tenkitçinin dikkatli ve titiz davranmaması tenkit edilen kişinin hakkına tecavüz etmek anlamına gelir. Titiz ve dikkatli davranmayan kişinin rivayetlerine itibar edilmez. İbnu's Salâh ricâl tenkidiyle uğraşanların Allah'tan korkması temkini elden bırakmaması ve tenkitte gevşek davranmaktan kaçınması gerektiğini söylemektedir. Rical ilminde otoriter kabul edilen Zehebî “raviler hakkında fikir beyanı için, şahsı iyi bir şekilde tanımadıkça ve varılan sonuçtan tam emin olmadıkça, cerh ve ta'dilin caiz olmayacağını” ifade etmiştir. Tenkitte aşırı gitmek ve kişilerin en ufak kusurlarını bile cerh sebebi saymak doğru değildir. Bu durum birtakım hatalara sebep olabilir. Eğer bir münekkit tenkidinde aşırı titiz, aşırı dikkatli ise bu kişi müteşeddid sayılmıştır. Bu münekkitlerin tâ'dilleri tereddütsüz kabul edilirken, cerhleri de başkalarının değerlendirmesiyle aynı olursa kabul edilmiştir. Cerhte yalnız kaldıklarında yahut diğer münekkitlere muhalif olduklarında değerlendirilmelerine itibar edilmemiştir.¹⁶³

2.2.6. İyi Niyetli ve İnsafli Olmalı

Münekkit yaptığı işi din ve insanlık hizmeti olarak görmelidir. Her işinde Allah'tan korkmalı ve onun rızasını kazanmaya çalışmalıdır. Tenkit ettiği şahsa zulmedecek anlayış ve davranışlardan uzak durmalıdır. Kişiyi cerh ve ta'dil ederken kişisel davranmamalıdır. Tenkitte ölçüyü kaçırıp acımasızca eleştirmek, cerh ve ta'dil geleneğinde hoş karşılanan bir tutum değildir.¹⁶⁴

2.2.7. Tarafsız Olmalı

Tenkitçi yaptığı iş gereği tarafsız olmalıdır. Tarafsızlığını koruyamayan, duygu, düşünce ve beklentilerini kararlarına yansıtan tenkitçi başarılı bir tenkitçi değildir. Taraflı olan bir tenkitçinin tenkidinin kabul edilmeyeceği hususunda ulema ittifak halindedir. İbn Dakîk el-İd, bu konuda, tarafgirlik, kin ve öfkenin tenkitçiliğin en büyük afeti olduğunu söylemiştir. Tâ'cuddîn es-Sübki (ö. 771/1370) ise mezhep taassubu ve günlük hayattaki rekabetin neden olduğu cerhlerin kabul edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Et-Tehânevî Bu konuyla alakalı olarak şöyle der: “Taassup, düşmanlık, karşılıklı kin ve nefret gibi sebeplerden kaynaklanan cerh kabul edilemez. Akranların hüccetsiz ve delilsiz olarak

¹⁶³ Abdullah Karahan, **Hadis Ravilerinin Güvenirliği**, DEÜ. Yay. İzmir 2007, s. 81–87.

¹⁶⁴ Mustafa Canlı, “Rivayetlerde Âlim Portresi” **Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi**, Sayı, 2, s. 43–70

birbirleri hakkında taassup ve karşılıklı nefretleri dolayısıyla yaptıkları cerh makbul değildir. Bunların cerhleri geçersiz sayılır.”¹⁶⁵

2.3. Hadislerin Tarih İlmine Arzı

Sözlükte bir şeyin haline bakmak, bir büyük zata takdim etmek, sunmak, nehyetmek, göstermek, bildirmek, izhar etmek anlamlarına gelen arz, hadis ilminde, bazen ravinin hocasına, onun hadislerini sunması, bazen talebenin kitabını hocasına sunması, bazen de istinsah edilen bir nüshanın asıl nüshaya sunulması manalarında kullanılmıştır.¹⁶⁶ İstilahî anlamda hadislerin tarih ilmine arzı: Hadislerin metin ve isnatlarını sağlam ve güvenilir tarihi ve diğer bilgilere arz ederek, tenkit cihetinde, hadislerin sıhhatinin araştırılmasıdır.¹⁶⁷ Bir yönüyle tarihe arz, hadislerin ve haberlerin Hz. Muhammed’e aidiyetinin tespit edilmesidir.¹⁶⁸

Bir haberin Hz. Peygamber’e ait olmadığını anlama kriterleri arasında sayılan, hadisin uydurma olduğunu gösteren alametler veya sahih şahitlerden biri olarak kabul edildiği anlaşılan Hadislerin tarihe arzı yöntemi son zamanlarda tarihe arz ismiyle adlandırılmıştır. Bu isimlendirmelerin ve uygulamaların amacı hadislerin sahih veya uydurma olup olmadığının araştırılmasıdır. Bir metin tenkidi kriteri olan tarihe arz, yorumdan uzak olmakla beraber, öncelikle hadisin sıhhatini ilgilendiren bir metot olarak algılanmıştır. Hadisin sıhhatini anlama noktasında tarihe arz yönteminde, hadis metninin tarihi bilgilere, tarihi gerçeklere uygun olup, olmadığı muhaddisler tarafından araştırılmıştır.¹⁶⁹

Hadislerin tarihe arzı muhaddisler ve müverrihler tarafından sadece kronoloji, takvim bilgisi anlamında değerlendirilmemiştir. Muhaddisler ve müverrihler hadislerin tarihe arzı kapsamına zaman ve mekan bağlamında arzla ilgili bütün tarihi olayları dâhil edip değerlendirmişlerdir.¹⁷⁰ Tarihe arz metodu hadis metinlerine, hem metnin ve içeriğinin sıhhati açısından, hem de hadis metninin içeriğinin tarihsel zeminde değerlendirilmesi açısından yaklaşır. Hadislerin tarihe arzını sadece tarihsel gerçeklere aykırılık gibi dar bir bakış açısı ile değil, hadislerin tarihi gerçeklere uyumu açısından da değerlendirmek

¹⁶⁵ Karahan, s. 85.

¹⁶⁶ Keleş, s. 10.

¹⁶⁷ Hayri Kırbaçoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**; Polat, **Hadis Araştırmaları**, s. 211.

¹⁶⁸ Dumeyni Misfir b. Gurmullah, **Hadiste Metin Tenkidi**, (çev. İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel) Kitabevi Yay. İstanbul 1997, s. 140.

¹⁶⁹ Selçuk Coşkun, “Hadislerin Tarihe Arzı’nın Uygulamadaki Bazı Problemler”, **EKEV Dergisi**, Sayı: 20, VIII, (2004), s. 182.

¹⁷⁰ Fuat İstemi, **Hicret bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s.20.

gerekir. Bir hadisın tarihe aykırılığından söz edebilmek için, tarihsel olgu ve olayların belli bir kesinlik derecesine ulaşmış tarihi bilgilere arz edilmesi gerekir. İlmi bir üslupla ifade edecek olursak, zan ifade eden bir hadis ancak yakîn ifade eden bir tarihi bilgi ile sağlanmış bir gerçeğe, aykırı olursa, tenkidi hak eder. Zan ifade eden bir hadis yine zan ifade eden bir tarihi bilgiye aykırı olmakla sıhhat değerinden bir şey kaybetmez.¹⁷¹

Hadisleri tarihe arz ederken tarihi bilgilerin ve materyallerin doğru tespit edilmesi gerekir. Bu tespit edilen malumat tarih tenkit sistemi içerisinde eleştiriye tabi tutularak her yönüyle irdelenmeli, İrdelenen malumatın sebep ve sonuçları ortaya çıkarılmalıdır. Hadislerin bütün varyantları toplandıktan sonra tarihi bilgiye aykırı gözükən hadis, güvenilir tarihi bilgiye arz edilmelidir.¹⁷²

Yine sağlıklı bir tarihe arz uygulaması yapabilmek için, tenkit ve arz mahiyetindeki hadislerin kullanıldığı dönemin, takvim ve kronoloji bilgisine hâkim olmak gerekir. Bizler biliyoruz ki, Hz. Muhammed döneminde tam ve net bir tarihlendirme araçlarının kullanılmadığı bir gerçektir. İslam öncesi Arapların kendilerine göre, olgu ve olayları belirlemede gelişmemiş takvimlendirme yöntemleri vardı. Örneğin, Kusay b. Kilâb'ın ölüm tarihi, fıl olayı, o dönem için tarih başlangıcıydı, Bu yapılan tarihlendirme ortak bir takvim birliğini sağlamıyordu, Hicri takvimin Hz. Ömer döneminde tarih başlangıcı yapıldığı düşünülürse, Hz. Peygamber dönemi olaylarının aydınlatılması adına tarihlendirmenin ve takvimlendirmenin Hz. Ömer döneminde ve sonrasında geliştiğini söyleyebiliriz. Bu manada tarihe arz edilecek hadis ve haberler tam ve net olan tarihlendirme araçlarıyla yapılmalıdır.¹⁷³

Bir hadisın tarihe arz noktasında tarihi bilgilere aykırılığından söz edebilmek için takvimlendirme ve tarihlendirme sistemlerinin belli bir güven verme düzeyinde olması gerekir. İki yanıştan bir doğru etmeyeceğinden, tasdikleme makamı olan tarihi bilgilerin her açıdan sağlıklı olması gerekir. Bu doğrultuda sağlıklı malumatlar sayesinde doğru haberlere ve malumatlara ulaşabiliriz.

2.4. Hadislerin Tarihe Arzında Kaynak Problemi

Hadis ve tarih ilimleri ilk dönemlerde metodik olarak hüviyetini kazanamamış, bu ilimlerin hüviyetini kazanıp müstakil birer ilim haline gelmesi Ömer b. Abdülaziz'in (110/720)

¹⁷¹ Polat, **Metin Tenkidi**, s. 309.

¹⁷² Ali Arslan, "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri", **BEÜİF. Dergisi**, Sayı, 2, (2014), s. 56.

¹⁷³ İstemi; s. 50-56.

tedvin işlemiyle başlamıştır.¹⁷⁴ Tedvin ve tasnif edilen hadis ve tarih verileri istenilen düzeyde tedvin ve tasnif edilemediğinden hadis ve tarih verileri iç içe geçmiş bir durumdaydı. Her âlim bu tedvin edilen malzemeden ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda faydalanmıştır.¹⁷⁵ Muhaddisler bu malzemelerden daha çok fıkıh ve ameli konulardan faydalanırlarken, tarihçiler siyer ve meğazi konularıyla alakadar olmuşlardır. Tarihçilerin verileriyle, hadisçilerin verileri beslendikleri kaynak itibarıyla aynı olsa da, konuların aktarımı ve işlenişi farklı olmuştur. Buna rağmen her iki ilim dalı da İslam Tarihinin ana kaynakları arasında zikredilmiştir.¹⁷⁶ Tarih ilmi hadis ilminin bir kolu sayılmıştır.¹⁷⁷

Hadis ve tarih ilminin birbirleriyle ilişkilerine rağmen, hangisinin diğerine kaynaklık ettiği ve hangisinin hangisini etkilediğine dair tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaların mahiyetini şu başlıklar altında zikredebiliriz. a) Siyer ve meğazi rivayetlerinin, hadis rivayetlerinden evvel cem edildiği, dolayısıyla siyer ve meğazi ilmi, hadis ilminden daha önce ve hadis ilmine kaynaklık etmesi bakımından da öncüdür. b) Siyer ve meğazi ilmi başlangıçta hadis ilminin bir yan dalı olarak hadis ilmiyle aynı zaman dilimi içerisinde gelişmiş ve kaynak olma bakımından bu ilimler eşittirler. c) Siyer ve meğazi, hadis ilminden tamamen bağımsız olarak ortaya çıkmış, usul bakımından ve konuları ele alış bakımından bu ilimler birbirinden farklıdır. Bu ilim dalları, birbirine kaynaklık etme açısından öncelik sırası farklı da olsa birbirinden bağımsız değildir. Hadis ilmi, hadislerin sıhhatinin tespitinde, bilgilerin doğruluğunda, tarih ilminden yararlandığı bir realitedir. Hadislerin tarihe arzı noktasında tarih ilminin hadisleri denetleme makamı olduğu unutulmamalıdır. Denetleme makamında olan tarih ilminin malumatları, sağlıklı bir değerlendirme adına, doğru ve kesin malumatlar düzeyinde olması gerekir. Bu manada doğruluğunda şüphe olan tarihi malumatlar arz, tenkit ve değerlendirme makamında olamazlar.

Birbirini denetleme ve değerlendirme konumunda olan tarih ve hadis ilimlerinin verileri tenakuz ve tearuz halinde olmamalıdır.¹⁷⁸

Hadis ve tarih ilimlerinin bilgi düzeyleri tenkit işlemi açısından önemlidir. Bu bağlamda hadis ilminin ve tarih ilminin verileri tarihi bilgi düzeyinde mi? tarihi gerçek mi? bu durumun iyi saptanması gerekir. Hadislerin tarih ilmine arzı uygulamasında olay ve

¹⁷⁴ Koçyiğit, s.205

¹⁷⁵ Şeşen, s.17.

¹⁷⁶ Hizmetli, **İslam Tarihçiliği Üzerine**, s. 50.

¹⁷⁷ Sehavi, **İ'lân**, s. 44.

¹⁷⁸ Fuat istemi, "Hicri IV. Yüzyıla Kadar Hadis İlmi ve Tarih İlminin Birbiriyle Olan Tarihsel Münasebeti" **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Sayı. 1, s. 46–57.

olguların kaynağı durumunda olan hadis kitaplarının sunduğu tarihi bilgilerin mi? tarih kitaplarının sunduğu tarihi bilgilerinin mi daha güvenilir olduğuna bakılmalı.¹⁷⁹ Tarihe arz uygulamasında bir hadis ve haber değerlendirilirken sahih ve mevzu kaynaklarda tam manasıyla nasıl geçtiği iyi bilinmelidir. Sahih hadis kaynaklarında tarihen hatalı ve eksik bilgiler bulunabilmektedir. Hatta aynı konuyla alakalı bir haber, bir olay farklı kaynaklarda, birbiriyle tearuz ve tenakuz içeren tarihi malumatlar bulunabilmektedir. Konumuzun anlaşılması adına örnek verecek olursak; Örneğin Hz. Peygamber'in vefat etmeden evvel en son kıldığı namazın Müslim'in eserinde akşam namazı olduğu,¹⁸⁰ Buhârî'nin eserinde ise, öğle namazı olduğu geçmektedir.¹⁸¹

Bazen bir haber ve hadis aynı eserde tam anlaşılmadığından tarih bilgisine ters gibi gözükebilir. Ancak bu haber ve hadisin diğer varyantlarına bakıldığında bu haberin tarihi gerçeklere aykırı olmadığını anlayabiliriz. Örneğin, Ahmed Emin, Buhârî'nin eserinde bulunan “ Yüz yıl sonra yeryüzünde nefes kalmaz” hadisini tarihi hakikate aykırı olduğundan eleştirmiştir. Ancak bu haberin diğer varyatında Buhârî bu haberi şu şekilde nakleder. “Yüz yıl sonra bu gün nefes alanlardan (hayatta olanlardan) hiç kimse kalmaz” haberi tarihe aykırılığı ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle bir haber ve hadis tarih bilgisine arz edilirken haber ve hadis bütüncül açıdan ele alınmalıdır.¹⁸² Bir rivayet tek başına değerlendirildiğinde ortaya yanlış anlamaların çıkması kaçınılmazdır.

Hadislerin tarihe arzı metodunu mevzuat eserlerine baktığımız zaman tarihi bilgilere aykırı olan rivayetler bu eserlerde ele alınmış ve tenkit edilmiştir. Örneğin, İbnü'l Cevzi, Hz. Peygamber'in hamama girdiğini bildiren rivayet hakkında bu haber tarih açısından uydurmadır. Hz. Peygamber hamama girmedi ve onun bölgesinde hamam yoktu. Sözleriyle tarihi açıdan bu haberi reddetmiştir.¹⁸³ Bu bilgiler bağlamında tarihe arz edilen haberler ve hadisler belli kurallar içerisinde yapılmalıdır. Bu kurallara metodik olarak değinmek konumuzun anlaşılması adına yerinde olacaktır.

¹⁷⁹ Coşkun, s. 182.

¹⁸⁰ Müslim, “Salat”, 173.

¹⁸¹ Buhârî, “Ezan”, 51.

¹⁸² Coşkun, s. 183.

¹⁸³ İbnü'l Cevzi, **Mevduat**, II. s. 80.

2.5. Tarihi Malumata Arz Edilen Hadislerin Metodik Degerlendirilmesi

2.5.1. Tarih Tenkidine Sebep Olan Genel Durumlar

Hadis ve tarih tenkit yönteminin ortaya çıkmasında en önemli husus, hadis rivayetiyle birlikte hadis uydurma faaliyetinin başlaması ve insanın yaratılışı gereği hata yapmaya eğilimli olmasıdır. Metin ve isnad tenkidinin ilk uygulamalarını sahabe ve sonraki nesilde görmektediriz. Nitekim onlar ravilerin doğru ve emin olduklarını kabul etmelerine rağmen, hadisleri reddetme, geri çevirme veya uygun bir manaya yöneltme hususunda bir takım görüş ve kıstaslara sahiptiler. Sahabe ve sonraki nesil isnad ve metin tenkidi kurallarını yeri geldiğinde kullanmışlardır. Sahabe ve sonraki neslin âlimleri hadislerin sıhhati konusunda uyguladıkları metin tenkidi kuralları genel itibariyle şunlardır: Hadislerin Kur'an'a, sahih sünnete, akla, tarihi bilgi ve belgelere dinin genel esaslarına arz edilmesi, hadisin, münker ve münhal bir muhtevaya sahip olmaması, bilimsel gerçeklere ters düşmemesi, dil ve üslup açısından sorunlu olmaması, kalabalık bir grup önünde cereyan eden bir olayın sadece bir kişi tarafından rivayet edilmesi gibi, metin tenkidi prensiplerine hadisleri ve haberleri arz etmişlerdir.¹⁸⁴

Bu prensiplerin ve tarih tenkidi uygulanmasına sebep olan hatalar çeşitlidir. Bu hataların başında ravilerden kaynaklanan hatalar gelmektedir. Raviler rivayetlerinde kasıtlı ve kasıtsız hata yapabilirler ve bu durum sorun haline gelebilir. Bu sorunlar, genellikle hadisin ve haberin hepsini veya belli bir bölümünü etkilemekte olup, metnin aslına da zarar vermiş olabilir. Ravi haberlerin rivayetlerindeki hatalar, unutma, yanılma, tereddüt, eksik işitme, yanlış duyma, iyi belleyememe, kastı anlayamama, yanlış anlama, yanlış yorumlama, doğru ifade edememe, hıfz yönünden zayıflık gibi, kusurlardır. Münekkit tenkide sebep olan bu kusurları keşfettikten sonra tenkit işlemine başlamalıdır.¹⁸⁵

Hadislerde tarih tenkidine sebep olan diğer bir sorunda rivayet keyfiyetinden kaynaklanan sorunlardır. Bu sorunlar hadislerin ve haberlerin manen ve muhtasar şekilde rivayet edilmesidir. Hz. Peygamber'den hadisleri işiten ve nakleden bireylerin eğilimleri, eğitimleri, haberi işittiği andaki psikolojik durumu, sosyolojik konumu haberlerin nakledilmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Örneğin eğitim durumu iyi olan bir ravi hadisleri eksiksiz aktarırken, eğitim durumu iyi olmayan bir ravi hadisleri manen ve

¹⁸⁴ Dümeyni, s. 53–55.

¹⁸⁵ Musa Bağcı, **Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu**, AÜİF. Yay. Ankara 2004, s. 163.

muhtasar olarak nakledebilir.¹⁸⁶ Bu gibi durumlarda yapılan tarihe arz metodu hatalı olabilir.

2.5.2. Tarih Bilgisine Arz edilen Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Genel Kurallar

Tarih bilgisine arz edilen rivayetler gelişi güzel yapılmamalı belli kurallar çerçevesinde yapılmalıdır. Tenkit yaparken habere salt uydurma gözüyle bakılmamalı, bu haberin bütün varyantları bütün bileşenleriyle ele alınmalıdır. Kronolojik sıraya göre rivayetin hadis eserlerinde nasıl geçtiği belirtilmelidir. Metinler arasında rivayet farklılığı birbirine uymayan durumlar olup olmadığı araştırılmalıdır. Hadisçiler ravilerin birbirlerinden hadis alıp almadıklarını tespitinde olduğu kadar hadislerin metinlerinin muhtevasının tarihi gerçeklere uyup uymadığını tespitinde de tarih ilminden faydalanmışlardır. Hz. Muhammed'den aktarılan şu haber yukarıdaki cümleleri destekler mahiyettedir. “Gözümdeki hastalıktan Cibril’e şikâyet ettim. Mushâfa bakmamı tavsiye etti.”¹⁸⁷ İbnü'l-Cevzi bu hadisi: “Hz. Peygamber devrinde Mushâf mı vardı? ” diyerek bu haberi tarih bilgisi açısından tenkid etmiştir.¹⁸⁸

Tarihi hakikate aykırı rivayetlerin tarih bilgisi yönünden İslâm Tarihi eserlerinde ne şekilde geçtiğine bakılmalıdır. Birçok yönden birbirine benzeyen tarih ve hadis ilimlerinin ortak yönleri bulunmaktadır. Bilindiği üzere İslâm tarihinin ana kaynağını Kur’ân ve Hadis oluşturmaktadır. Bu itibarla hadis metinlerinde verilen tarihi bilgiler ana hatlarıyla tarih kaynaklarında mevcuttur. Bundan dolayı rivayetler arası bütünlük oluştururken bu noktalara dikkat edilmelidir. Fakat rivayetin hadis metinlerinde veya İslâm Tarihi kaynaklarında aynen geçmesi rivayetin sıhhati için yeterli değildir. Rivayet özellikle bir yönüyle Kur’ân’da zikredilen haberlerden ise Kur’ân’a aykırı bir yönü bulunması kabul edilemez. Yine Kur’an’da zikredilen Hz. Peygamber’in sıfatlarına, konumuna ve kendisine yüklenen görevlere aykırı bir rivayetlerde reddedilir.¹⁸⁹

Bir hadisin tarihe aykırılığından bahsedebilmek için tarihi bilgi kesinlik derecesinde olmalı ve tarihi hakikate ve vakiya aykırı olmamalıdır. Hem tarihsel bilgi hem de hadisler değişik kaynaklardan tenkit edilmeleri suretiyle daha fazla güvenilir hale getirilmelidir.

¹⁸⁶ İsmail Lütfi Çakan, **Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, MÜİF. Yay. İstanbul 1982, s. 110–121.

¹⁸⁷ Şevkânî Muhammed b. Ali, **el-Fevâidu'l Mecnûa fi'l Ehâdisi'l-Mevdûa**, Daru'l Kitab, Beyrut 1991, s. 310.

¹⁸⁸ Polat, **Hadis Araştırmaları**, s. 211.

¹⁸⁹ Ali Arslan, “Hadis Kaynaklarındaki Vakiya Aykırı Rivayetlerin Değerlendirilmesi” **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 15, (2009), s. 152–155.

Bunun en temel ilkesi aynı bilginin birbirinden bağımsız kaynaklarca tenkit edilmesidir. Vereceğimiz şu örnek konunun anlaşılması açısından yerinde bir örnek teşkil edecektir.¹⁹⁰ Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre, Hz. Âişe, Hz. Peygamber'e niçin Hz. Fatıma'nın boynunu öptüğünü sormuş. Miraçta Cebrail bana çok hoş kokulu bir cennet meyvesi ikram etti onu yedim. Hz. Hatice, Hz. Fatıma'ya o esnada hamile kaldı. O meyvenin kokusunu özledikçe Fatıma'nın boynunu öpüyorum" cevabını vermiştir.¹⁹¹ İbnü'l Cevzi bu haberi tarihe arz noktasında bu haberin tarihi malumata aykırı olduğunu şu şekilde tenkit eder. Hz. Fatıma Peygamberliğin gelmesinden beş yıl önce doğmuştur. Miraç olayı ise hicretten bir yıl önce vuku bulmuştur. Diğer yandan Miraç esnasında Hz. Hatice vefat etmişti. Bu habere göre Hz. Fâtıma'nın Peygamberimizin vefatında on veya on bir yaşında olması gerekir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in irtihalinde onun daha yaşlı olduğu bilinmektedir.¹⁹²

Genel kabul görmüş zamanı ve meydana gelişi konusunda şüphe olmayan bir haber ve hadis tarihi olaylara uygunluk yönü araştırılıp arada bir bağ kurulmalıdır. İslâm Tarihi ile ilgili olarak bilgi veren kaynakların üzerinde ittifak etmiş oldukları tarihi olaylar ölçü alınarak rivayetle değerlendirilmelidir. Hz. Peygamber'in doğumu, savaşları, nesebi, vefatı vb. gibi birbirinin öncesinde veya sonrasında meydana geldiği kesin bilinen tarihi bilgiler temel alınmalıdır. Mesela her ne kadar miraç ve isrâ olayının zamanı hakkında değişik rivayetler bulunsa da en azından Peygamberlik görevinin verilışinden bir müddet sonra olduğunda ittifak vardır. Şu örnek konunun anlaşılması açısından yerinde olacaktır. Bir rivayete göre, Hz. Peygamber, Sa'd b. Muâz'ın (ö. 5/ 627) şahitliğiyle, Hz. Muâviye'ye Hayberlileri cizyeden muaf tuttuğuna dair bir vesika yazdırmıştır.¹⁹³ İbnü'l Kayyim Cevzi bu hadisin tarihi gerçeklere aykırı olduğunu şu şekilde açıklar. Bu olaya şahit olduğu söylenen Sa'd b. Muâz Hayber Seferinden önce ölmüş, cizye ayeti ve hükmü Hayber Seferinden çok daha sonra Tebûk Seferi yılında nâzil olmuştur. Hz. Muâviye ise Mekke'nin fethi esnasında Müslüman olmuştur. Hayber Anlaşma ile ele geçirilmiştir. Yurtlarından sürülmüş olan Heyberliler'den nasıl cizye alınabilir.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Salahattin Polat, **Metin Tenkidi**, 309.

¹⁹¹ Hâkim Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Mustedrek ale's-Sahihayn**, Daru'l Kitab, Beyrut, 1999, III, s. 169, r. 4738.

¹⁹² İbnü'l Cevzi, **Mevduât**, III, s. 413.

¹⁹³ İbn Teymiyye Ebü'l Abbas Takıyyuddîn Ahmed, b. Abdilhalîm, **Mecmû-u Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm**, Riyad 1998, III, s. 235.

¹⁹⁴ İbn Kayyim el Cevzi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, **Zâdu'l- Meâd fi Hedyi Hayri'l -İbâd**, Mûesset'ü Risâlet, Beyrut, 1994, III, s. 138.

Rivayet sosyal, siyasal ve kültürel tarihi verileri ışığında incelenmelidir. Tarih ve tarihe yakın ilimler rivayetleri değerlendirmede göz önünde bulundurulması gereken en önemli kaynaklardandır. Tarihi gerçekliğe uygunluk veya aykırılık durumu bu ilimlerin yardımıyla daha rahat ortaya çıkar. Rivayetlerde daha sonradan kurulmuş olan bir şehirden bahsedilmesi o coğrafyada bulunmayan ve bilinmeyen adetlerden daha sonradan ortaya çıkmış yapı, terim ve fırkalardan haber verilmesi gibi hususlar bu ölçüde değerlendirmek lazımdır.¹⁹⁵ Şu örnek konumuzu destekler nitelikte olacaktır. Hz. Enes'in Hz. Peygamber'i hamamdan gördüğü şeklindeki rivayet, İbnü'l Cevzi tarafından Hz. Peygamber devrinde hamam bulunmadığı için tenkide uğramıştır.¹⁹⁶

Tarih ve tarihi gerçeklere uymayan bilgi tespit edildiğinde hemen hadis hakkında zayıf veya uydurma hükmü verilmemelidir. Hadis metnindeki hatanın nerden kaynaklandığı bulunmaya çalışılmalı, bu noktada özellikle mana ile rivayet, muhtasar rivayet meselesi göz önünde bulundurularak hadisin tüm yönleri bir araya getirilmelidir. Hadis metinlerinde ravi tasarrufu olarak da bilinen ravi hatalarına dikkat edilmelidir. Manen rivayette olduğu gibi hadisin orijinal lafzını hatırlamayan hadisin teferruatı hakkında tam bilgi vermeyen bir ravi, bazı tasarruflarda bulunarak haberi nakletmiş olabilir. Tarihi bilgiye veya tarihi gerçeğe aykırılığın tek başına bir hadisin sıhhati konusunda kesin sonuca ulaştırmayacağı bilinmelidir. Aynı şekilde bir rivayetin tarihi malumata uygun olması da o rivayetin sahihliğini göstermez. Nitekim muhtevası tarihi bilgiye aynen uyan bazı rivayetlerin uydurma olduğu da bir gerçektir.¹⁹⁷ Haberler ve hadisler tarihi bilgilere arzı noktasında, tarihi bilgiye arz edilen malumat veya eserler güvenilir ve kesin bilgi mahiyetinde olması gerekir. İki yanlıştan bir doğru olmayacağı gerçeğinden hareketle arz ve tespit makamında olan tarihi malumatlar yalan ve yanlış haberler türünden olmamalıdır.

2.6. HADİSÇİLERİN ve TARİHÇİLERİN TENKİT KURALLARINI KIYASLAMA

Tarih bilimi tarih tenkidi ve yardımcı ilimler sayesinde bir bilim dalı haline gelmiştir. Tarih ilmini oluşturan birçok yardımcı ilimler ve metotlar vardır. Tarih ilminde tenkit tarih ilminin gelişmesini sağlayan bir metot olmuştur. Tenkit tarih ilminin oluşmasında ve gelişmesinde tek metot değildir. Ancak tenkit ilmi ve tarih tenkidi tarih ilminden de bağımsız değildir. Tarih tenkidi tarihe doğruyu yanlıştan ayırt etmeye yarayan bir

¹⁹⁵ Arslan, s. 153.

¹⁹⁶ Tirmizi Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, **Sünen**, "Âdab" 42, Şirket'u Mektebe, Mısır 1975,

¹⁹⁷ Ali Arslan, "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri," **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.1,say. 2, (2014), s. 53-73.

yöntemdir. Tarih ilminde doğruyu yanlıştan ayırma ancak şahitler vasıtasıyla sağlanır. Tarih ilminde doğruyu yanlıştan ayırt etme her şeyden evvel şahitlikleri ve şahitleri araştırmak, sonra onları kontrol etmek ve nihayet onları anlamaktır. Bu durumda her şeyin aidiyetini tasdik ve takyit eden metotlar ve usuller bulunduğu gibi bizlere tarihi aktaran şahitlerin karakterli, ahlaklı, tarafsız yönleri olmalıdır. Kanaatimce yalan söyleyen tarihin ve şahitlerin bir anlamı ve değeri olamaz. Kâfiyeci'ye göre (ö. 879/1474) tarih tenkidinde tarih münekkidinde bulunması gereken şey, “Tarihçinin tarihinde mutlaka bir isnadı ve şahidi ve dayanağı bulunması gerektiğidir. Dayanağı olmayan tarihçi tarihi vakıalardan söz edemez. Dayanaksız bir tarihin hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü tarihçi doğrudan olguların kendisine ulaşmaz, onlara vesikalar çerçevesinde yaklaşır. Kafiyece'ye göre, bir tarihçinin elde ettiği bütün malumatların mutlaka dayanağı olmalıdır. Bu yüzden o senet yerine “müstened” kavramını kullanarak tarihçinin bilgi kaynaklarının çeşitliliğine işaret etmiştir.¹⁹⁸

Hadis ilmi ve tarih ilmi metodik olarak tenkit yöntemini kullanmışlardır. Hadis tenkitçiliği ile tarih tenkitçiliği kendi içlerinde müstakil birer sistemdirler. Hadis ilmi, İslâm Tarihinin ilk yıllarından itibaren kendi tenkit sistemini kurup olgunlaştığından tenkit süzgecinden geçirilmiş malzeme ile birlikte, tenkit için gerekli bilgi ve malumatlarını da günümüze kadar ulaştırmıştır. Tarih ilminin sistematik yönü hadis ilminin sistematik yönü kadar gelişmemiştir. Genellikle hadis ilminde senet ve metin tenkide dair bütün veriler elimizdedir. Hadis ve tarih ilminin sistemleri farklı olmasından dolayı bu ilimlerin tenkit metotları da farklıdır. Her sistemin kendi bünyesinden çıkmış farklı tenkit metotlarını diğeri için uygulamak bir takım problemler doğuracaktır.¹⁹⁹

Tarihçilerin dış ve iç tenkit prensiplerinin özellikle sened yönüyle, muhaddislerin tarihçilerden hem başlangıç hem de metot olarak çok ileride olduğunu söyleyebiliriz. Hadis ve tarih ilminde yapılan tenkit çalışmalar Batılıların dahi hayranlık duyduğu düzeydedir. Bu konuyu İngiliz oryantalist Gibb Hamilton şöyle itiraf eder: “İsnad kullanımıyla tarihi yöntem üzerinde kalıcı bir etkide bulunan hadis ile tarih ilminin ilişkisi bu andan itibaren Araplar arasında tarihi bilgilerin niteliğinde ve eleştirel bütünlüğünde muazzam değişikliği açmıştır.”²⁰⁰

¹⁹⁸ Şulul, **Kâfiyecide Tarih Usulü**, s. 54–55

¹⁹⁹ Polat, **Hadis Araştırmaları**, s. 162.

²⁰⁰ Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 515.

Tarihçinin ve muhaddisin tenkit noktasında yapacağı diğer bir iş tespit etmiş olduğu kaynağı iyi anlamaktır. Hem hadisçiler hem tarihçiler şahitliğin doğru anlaşılmasının önemi üzerinde hassastırlar. Bu nedenle hadisçi de tarihçi de ilgili dilde bir takım müphem, muğlâk, zor kelimeleri bilmek zorundadırlar. Aynı zamanda hadisçi İslâm'ı ve sünneti çok iyi bilmek zorundadır. Çünkü hadis teşride ve Müslüman'ın günlük hayatını düzenlemede hayati öneme sahiptir. Bu sebeple hadisçiler, İslâm'ın ana kaidelerine, bilinen sünnete uygun düşmeyen metinleri ciddi bir şekilde tenkit ve tahlil etmişlerdir. Tarihçinin ise böyle tahlil edilmiş ve çözülmüş, yazıldığı devrin anlayışına göre yorumlanmış vesika metinleri elde etme şansı hemen hemen yok gibidir.²⁰¹

Tarihçinin ve hadisçinin yapacağı bir diğer iş de tenkitlerinde samimi ve doğru olmalarıdır. Aktarılan haberlerin doğruluğunu analiz ve menfi tenkit ile müellifin (tarihçinin, muhaddisin) fikirlerini ve zihninden geçenleri anlayabiliriz. Müellifin kişiliği yazdıklarını son derece etkiler. Müellif olayları müşahade etmiş olsa bile, onun yazdığı metin ancak vakıaları nasıl göstermek istediğini aktarabilir. Müellifler bazen vakıaları gerçekten nasıl görmüş olduğunu bildirmediikleri gibi, vakıaların gerçekten nasıl olduklarını hiç bildirmeyebilirler. Ayrıca müellif yalanda söyleyebilir. Bir ravinin rivayet üzerinde büyük etkisi olduğundan tarafsız hazırlayıp hazırlamadığını gerçekleri ne kadar yansıttığını tespit etmenin birinci adımı müellifini tanımaktır. Çünkü insanların şahsiyetleri, fikri temayülleri ve beşeri zaafı, olayları anlatımlarında doğrunun dışına çıkmalarına sebebiyet verebilir. Tenkitçi gerçeğe ulaşmak için o şartları tenkit etmek zorundadır. Bu sebeple müellif, düzgün iş görmüş müdür, görmemiş midir sorusuna başka bir deyişle yalan olma ihtimali bulunan ifadeleri ayırt etmek için bazı sorulara cevap aranır.²⁰²

Hadisçiler dış ve iç tenkidin her ikisini de kullanmakla beraber dış tenkide öncelik tanımlar ve mesailerini birinci planda buna yöneltmişlerdir. Bu, oryantalistlerin İslâmî rivayetler ile ilgili ortaya sürmüş oldukları bir iddiadır. Schacht'a göre, "Müslümanlar sadece isnat tenkidini bildikleri metne takılmadıkları hadisin kaynağına aidiyeti hususunda isnadı esas aldıklarını ifade eder."²⁰³ Bu bir noksanlık değildir. Çünkü mevsukiyeti kesin olmayan bir belgenin muhtevasını tenkitten işe başlayarak mevsukiyetini tespitte çalışmak hadisçiler için kısa yol varken uzun yolu tercih etmek olurdu. Çünkü her iki ilim içinde

²⁰¹ Polat, **Hadis Araştırmaları**, s. 165–165

²⁰² Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, s. 509.

²⁰³ Fatma Betül Altıntaş, **Tarihsel eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi ve İslâmî Rivâyetlere Uygulanması Sorunu**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2019, s. 326.

malzemeleri önünde hazır olunca öncelikli tercih kısa olan yolu tercih etmeleri gayet mantıklıdır. Hadisçi haberleri anlama ve sağlamlığını kontrol etme adına bu kısa yolu seçmemiş bu hadislere ait metinleri anlayarak, hadislerin metinlerini tenkit ederek eserlerini aktarmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda tarihçilerin metin tenkidine önem vermemelerinin sebebi elde ettikleri belgelerin mevsukiyetini tespit için yeterli malumat bulamadığındandır.²⁰⁴

²⁰⁴ Polat, **Hadis Araştırmaları**, s. 166.

III. BÖLÜM

HADİSLERİN TARİH TENKİDİNE ARZI

3.1. Hadislerin Tarihe Arzına Dair Örnekler

İslam Tarihinin ana unsurları yüce kitabımız Kur'an ve Sünnettir. İslam coğrafyasının gelişmesi ve birtakım sorunların baş göstermesiyle zamanla İslam Tarihinin malumatları değişime ve bozulmaya uğramış, hakiki tarihi bilgilerin yerini mitolojik, menkıbeye ait haberler almıştır. İslam dünyasında tezahür eden sosyal ve siyasal gelişmelerden, İslam Tarihi, Hz. Muhammed'in hadisleri ve onunla alakalı her tarihi bilgi de nasibini almıştır. Bu bağlamda en doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmada bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Bütün bu sorunlardan haliyle hadisler ve muhaddisler etkilenmiştir.

İslam dünyasında ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler karşısında hadisçiler ve tarihçiler, sahih bilgiye ulaşma adına birtakım çalışmalar yapmışlardır. Hadislerin toplanması, tasnif edilmesi, yazılması, rivayet sisteminin kontrolü manasında isnat sisteminin ortaya çıkarılması gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hadislerin ve haberlerin sıhhati için metin tenkidi bağlamında hadisleri Kuran'a, sahih hadislere, icmaya ve tarihi hakikatlere arz gibi metotlar geliştirmişlerdir. Bu metotlar yeri geldikçe muhaddisler ve müverrihler tarafından kullanılmıştır. Hadislerin tarihi malumata arzı bu metotlardan biridir.

Tarihe arz metodunu daha çok mevzu haberlere dair verilen eserlerde görmekteyiz. Ancak bu soruna tam manada çözüm bulunduğuna dair bir şey söyleyemeyiz. Bu metot muhaddisler ve münekkitler tarafından sahih rivayetlerin sık olduğu temel hadis eserlerinde geçen rivayetlere de uygulanmıştır. Bu metot uygulanırken hadis ilmi ve tarih ilminin sahih verilerinden yararlanılarak, sağlıklı bilgilere ulaşmak için, hadis ilminin kesinlik arz eden tarihi malumatlarından istifade edilmiştir. Hadislerin tarihi malumatlara arzı noktasında yapılan tenkitleri ve örnekleri tezimizin anlaşılması adına örneklerle izah etmek yerinde olacaktır.

3.1.1. Mi'râc Olayı ve Hz. Fatıma'nın Doğumuyla İlgili Sorun

İsra ve Mi'râc olayı Kur'an'da ve hadislerle sabittir. İsra, yüce Allah'ın (c.c) kudretinin ve azametinin işaretlerini göstermek için kulu Hz. Muhammed'i çevresini mübarek kıldığı Mescid-i Harâm'dan, Mescid-i Aksâ'ya²⁰⁵ oradan da kendi katına çıkardığı yolculuktur. Hadis ve İslam Tarihi kaynaklarında İsrâ ve Mi'râc ile ilgili birçok rivayet mevcuttur.²⁰⁶ Mi'râc olayının meydana geliş tarihiyle alakalı birinci ve ikinci Habeşistan hicretlerinden sonra, Hz. Hatice ve Ebû Talib'in vefatlarını takip eden dönemde, hicretten bir yıl önce meydana geldiği şeklinde rivayetler mevcuttur.²⁰⁷ Hicretten bir yıl evvel, ay itibariyle Rebiyülevvel veya Ramazan ayından bahseden rivayetler bulunsada genel eğilim Mi'râc olayının Receb ayının yirmi yedinci gecesinde meydana geldiğidir.²⁰⁸

Mi'râc ile alakalı bazı rivayetlerin ve haberlerin tam manasıyla sağlıklı bir şekilde geldiğini söyleyemeyiz. Mi'râc olayıyla alakalı problemli haberlerden biri de tezimize konu olan bahsedeceğimiz haberdur. Konumuzun anlaşılması adına bu hadisi ve bu hadise yöneltilen tenkitleri incelemek yerinde olacaktır. Bu hadis bizlere birkaç varyantla nakledilmektedir. Bu hadisin İbn Abbas varyantı şu şekildedir: Hz. Peygamber (a.s) kızı Hz. Fatıma'yı çok öperdi. Bir gün Hz. Âişe: Ey Allah'ın Nebisi! Fatıma'yı (ö. 11/632) çok öpüyorsunuz bunun hikmeti nedir? Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Mi'râca çıkarıldığım gece cennete götürüldüm. Cebrail bana cennetin tüm meyvelerinden ikram etti. Onlardan yedim ve sulbümde bir su oluştu. Bu esnada Hatice, Fatıma'ya hamile kaldı. İşte cennette yemiş olduğum bu meyveleri arzuladıkça, Fatıma'yı öpüyorum ve bu meyvelerin kokusunu bu sayede alıyorum. İbnü'l Cevzi, bu haberi şu şekilde tenkit eder: Bu hadis açık bir şekilde mevzu ve batıldur. Âlimi bırakın ilme yeni başlayan biri bile bunu tereddüt etmeden kabul etmez.²⁰⁹

Bu hadisin bizlere kadar ulaşan bir başka varyantı da şu şekildedir: Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre; Hz. Âişe Hz. Peygamber'e hitaben, Hz. Fatıma'yı (ö. 11/632) öptüğünde sanki bal yalamak istercesine dilini Fatıma'nın ağzına sokuyorsun, dedim. Bunun üzerine Hz. Muhammed şöyle cevap verdi. Cebrail bana cennetten bir üzüm salkımı getirdi ve ben

²⁰⁵ İsra/17.

²⁰⁶ Buhârî, "Salât", 1, "Enbiyâ", 5, "Menâkıb", 24; Müslim, "İmân", 259, 262.

²⁰⁷ İbn Kesîr Ebû'l Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **es-Sîretün Nebeviyye**, Dâru'l Ma'rife, Lübnan 1976, 2, s. 93.

²⁰⁸ Salih Yavuz, "Mi'râc", **İslam Ansiklopedisi**, XXX, İSAM. Yay. İstanbul 2005, s. 132.

²⁰⁹ İbnü'l Cevzî, **Mevdûât**, I. s. 412; Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, **el-Leâli'l Mesnûa fi'l-Ehâdisi'l Mevdûa**, Dâru'l Kütübî'l İlmiye, Beyrut 1996, I, s. 360; Hâkim, **Mustedrek ale's Sahihayn**, III, s. 169, r. 4738. Yıldırım, **Hadis Problemleri**, s. 263, 264.

onu yedim. Hatice'yle cima ettim. Fatıma oldu. Cennetin kokusunu arzuladığımda onu öpüyorum.²¹⁰ İbnü'l Cevzî'nin yanı sıra, bazı muhaddis ve müverrihler bu haberi tarih bilgisinden ve diğer malumatlardan yaralanarak tenkit etmişlerdir. Bu konuda yapılan tenkitler şu şekildedir. Hz. Fatıma Peygamberlik verilmeden beş yıl önce (m. 605) dünyaya gelmiş ve 625 yılında da Hz. Ali ile evlenmiştir.²¹¹ Yani Hz. Fatıma bu olay tezahür etmeden önce dünyaya gelmişti. Bu olayın meydana gelmesi, Hz. Hatice'nin vefatından sonra hicretten bir yıl önce olmuştur.²¹²

İbnü'l Cevzi bu hadisi bazı tarih tespitleri yaparak şu şekilde değerlendirir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra burada on yıl kadar kalmıştır. Hal böyle olunca uydurma olan bu haberi rivayet edene göre, Hz. Peygamber vefat ettiğinde Hz. Fatıma on yaştan birkaç ay fazla olması gerekir. Bu durumda Hz. Peygamber'den hadis rivayet eden torunları Hz. Hasan (ö. 49/669) ve kardeşi Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) yaşlarında da problem olduğu görülecektir. Bu habere İbnü'l Cevzi eserinde İbn Adiyy'in "batıl" yine Nesâî'nin de bu hadis için "metruktur" dediklerini, Buhârî'nin de eserine bu haberi almadığını aktarır.²¹³

Tarih bilgisi açısından Hz. Âişe'nin bu olayı görmesi ve aktarması, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile evlenmesinden sonra olmuştur. Diğer bir açıdan, Hz. Hatice'nin (ö. 620) vefat tarihi, Ebu Tâlib'in vefat tarihlerini dikkate aldığımızda bu olayın olması imkân dâhilinde değildir. Zira Hz. Hatice İsrâ ve Mi'râc olayından önce vefat etmiştir. Bu hadiste olaylar ve olgular zincirindeki tarihlendirmeler arasında tezatlıklar vardır.²¹⁴

Bu hadise yöneltilen tenkitler arasında, Hâkim en-Nisâbü'rî: Bu hadisin isnat ve metninin garip ve senedinde bulunan Şihab b. Harb'in meçhul biri, diğer kişilerin ise sika olduklarını belirtir.²¹⁵ Bu hadiste açık bir şekilde tarihlendirme hataları ve tarihi hakikate aykırı aktarımlar bulunmaktadır. Muhaddisler, müverrihler, bu haberi tarih bilgisine arz ederek haberin uydurma olduğunu ifade etmişlerdir. Zaten bu haber muteber hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Bu sebeple mezkur rivayet tarih tenkidine arz edilerek batıl olduğu gibi hadis kriterleri açısından da batıldır.

²¹⁰ Zehebî Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r Ricâl*, Dâru'l Ma'rifet, Beyrut 1963, II, s.518.

²¹¹ İbn Hacer, , *el-İsâbe fî Temyîzi's Sahâbe*, Dâru'l Kütübî'l İlmiye, Beyrut 1970, VII, s. 54.

²¹² Yaşar Kandemir, "Hz. Hatice" TDV. *İslam Ansiklopedisi*, İSAM. Yay. İstanbul 1993, XVI, s. 466.

²¹³ İbnü'l Cevzi, *Mevdûât*, I, 413.

²¹⁴ Yavuz Ünal, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, Etüt Yay. Samsun, 1999, s. 168.

²¹⁵ Hâkim, *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, III, s. 169, r. 4738.

3.1.2. Hz. Peygamber'in Hamama Girmeyi Yasaklaması ve Hamamın Varlığı

Hamam hadisi ve hamamlara girmenin yasaklanması farklı şekillerde münekkithler ve muhaddisler tarafından değerlendirilip tenkit edilmiştir. Bazı muhaddis ve müverrihler hamama girmenin yasak olmasını izârsız olmaya bağlarken, bazı muhaddis ve müverrihler de mutlak manada hamama girmenin yasak olduğunu, bazıları da hamam olgusunun ve mevcudiyetinin Hz. Muhammed zamanında olmadığını, bazıları da hamam olgusunun ve varlığının Hz. Peygamber'in bilmemesinin yanlış olduğunu ifade etmişlerdir.

Hz. Peygamber daha küçük yaşta ve gençliğinde mevzu bahis olacak olan haberde geçen, Şam bölgesine ve bazı bölgelere seyahat ve ticaret etmiştir. Hamam olgusuyla karşılaşmaması veya duymaması, görmemesi düşünülemez. Ebu Davut (ö. 275/889) eserinde hamamlara girme adabıyla alakalı ayrı bir başlık açmış ve eserinde nakletmiş olduğu haberlerin bazısında Hz. Peygamber'in hamama girdiğini ifade etmiştir.²¹⁶ İbrahim Canan bu konuda şöyle açıklama yapmaktadır: “Hamam olgusu Araplar tarafından bilinmemekle birlikte Acemler tarafından bilinmektedir. Hamam daha önceleri kadın ve erkeğe yasak iken daha sonra mahremiyete dikkat ederek serbest bırakılmıştır. Kadınların hamama girmeleri bir özre istinaden cevaz verilirken, bir mazeret yokken kadınların hamama girmeleri mutlak manada yasak edilmiştir. Hamamın yasaklanması kadının bütün bedeninin avret sayılması sebebiyledir. Hem cinslerine de bedenlerinin hamamda teşhiri yasaklanmıştır.”²¹⁷ İbn Hacer ise hamamın genel manada banyo edilen yer olduğunu, hamamın yasak olmadığını, buradaki yasağın kişinin izârsız olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.²¹⁸ Hamamla alakalı haberleri ve bu haberlere yapılan tenkitleri incelemek konumuzun anlaşılması adına yerinde olacaktır.

Hz. Âişe'den gelen haber şu şekildedir: Hz. Peygamber önceleri hamama girmeyi yasaklamıştı. Sonra erkeklerin izârlı olarak hamama girmesine izin verdi.²¹⁹ Bu haber hakkında Tirmizî: Ben böyle bir hadis tanımıyorum. Bu haberin senedinde bulunan Hammâd b. Seleme'den başkası da benim için meçhul kişilerdir, demiştir.²²⁰ Hamamla alakalı gelen haberlerden bir diğeri de şu şekildedir. Hz. Âişe bu konuda şöyle buyurmaktadır. Şamlı kadınlardan bazıları bana geldi. Nereli olduklarını sorduğum da

²¹⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. el- Eş'as b. İshâk, **Sünen**, “Hammâm”, 1, Mektebetü'l Asriyye, Beyrut, Tsz.

²¹⁷ İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Terceme ve Şerhi**, Akçağ Yay. Ankara 2005, XI, s. 36–38.

²¹⁸ İbn Hacer, **el-Kavlu'l- Musadded fi'z-Zebbi ani'l-Musned li'l-İmam Ahmed**, Mektebet'u İbn İbnTeymiyye, Kahire 1986, c. 1, s. 43.

²¹⁹ Ebu Dâvûd, “Hammâm”, 1.

²²⁰ Tirmizî, “Edeb”, 43.

Şamlı olduklarını söylediler. Bunun üzerine sizler kadınları hamamlara giren yerdensiniz dedim. Onlar da evet dediler. Bunun üzerine ben Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim: Kendi evinden başka bir yerde elbisesini çıkaran herhangi bir kadın Allah ile arasındaki edebi parçalamıştır.²²¹ Bu haberle Hz. Âişe kadınların uygunsuz bir vaziyette hamama girmelerinin yasak olduğunu nakletmiştir.

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Sizler acem topraklarını alacak ve oralarda hamam denilen evler bulacaksınız, erkekler çıplak olarak oraya girmesin, kadınların hasta ve lohusa olmaları dışında oraya girmelerini engelleyiniz.²²² Elbânî'ye göre bu haber zayıftır.²²³

Yukardaki rivayetlerden başka kaynaklarda hamamla ilgili uydurma rivayetlerde nakledilmiştir. Hamamla alakalı Enes b. Malik'e dayandırılan mevzu bir haber şu şekildedir. Bir gün yıkanmak için hamama girdiğimde, Hz. Peygamber'i üzerindeki izârla veznde otururken gördüm. Onunla konuşmak istedim. Beni izârsız halimle görünce, "Ey Enes! Hamama izârsız girmek yasaklanmıştır." dedi.²²⁴ İbnü'l Cevzî hamam olgusunun Hz. Peygamber döneminde ve yaşadığı yerde olmadığına dair örnekler verir. İbnü'l Cevzi, hamamla alakalı Enes b. Mâlik'ten gelen rivayet hakkında da bu haberin senedinde meçhul kişilerin bulunduğunu, Hz. Peygamber'in hiç hamama girmediğini, hatta yaşadığı çevrede hamamın bulunmadığını, Hz. Peygamber'in hamamı kullanmadığını söyler.²²⁵ İbnü'l Cevzi yine bu konuda Hz. Peygamber'in Cuhfe'de ve değişik yerlerde hamama girdiğine dair rivayet edilen haberlerin de uydurma olduğunu söylemektedir.²²⁶ Ona göre Hz. Muhammed zamanında Hicaz bölgesinde hamam bulunmuyordu.²²⁷

Bu habere bir başka tenkit de Hatib el- Bağdâdi'den gelmektedir. Hatib'e göre bu dönemde hamamlar Şam ve Fars bölgelerinde mevcuttu. Nitekim İbn Ömer şöyle demektedir: "Hamam insanların sonradan icat ettikleri güzel nimetlerdendir." diyerek tarihi açıdan hamamın daha sonraları icat edildiğini bize bildirmektedir. Hamam olgusunun sonradan olduğunu teyit eden delillerden birisi de seleften bazı insanların bu konuya dikkat ederek hamama girmemeleri idi. Örneğin muhaddis ve kelim âlimi olan İbn Huzeym'e (ö.

²²¹ Ebu Davut, "Hammâm", 1.

²²² İbn Mâce Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, **Sünen**, "Edeb", 38, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Trsz.

²²³ Elbânî Muhammed Nasruddîn, **Daifu'l Camiu's-Sagîrve Ziyadetihî**, Mektebetü'l-İslami Beyrut 1995, II, s. 1234.

²²⁴ İbnü'l Cevzi, **Mevdûât**, II, s. 81.

²²⁵ İbnü'l Cevzi, **Mevdûât**, II, s. 80-81.

²²⁶ İbnü'l Cevzî, **Mevdûât**, II, s. 87.

²²⁷ İbnü'l Cevzi, **el-İlelu'l-Mutenâhiye fi'l Ehâdisi'l- Vâhiye**, İdâretu'l Ulûm, Pakistan 1991, 1, s. 341

311/923) saçını hamamda traş etmesi söylendiğinde, “Bana Hz. Peygamber’in hamama girdiğine dair ve saçını hamamda traş ettiğine dair hiçbir haber gelmemiştir.” diyerek bu hamam haberinin tarihi açıdan uydurma olduğuna dikkat çeker.²²⁸

Bazı hadislerde hamamın Hz. Peygamber’in yaşadığı yerde bulunduğu ve bazı kurallar dâhilinde hamama girilmesi gerektiği ifade edilirken, bazı haberlerde tarihi olarak Hz. Peygamber’in yaşadığı yerde hamamın olmadığı yönünde rivayetler nakledilmektedir. Netice olarak toplum içinde yaşayan ve birçok kez ticaret için değişik şehirlere ve beldelere giden Hz. Peygamber’in hamam olgusundan haberdar olmaması düşünülemez. Bu sebeple Kütüb-i Sitte müelliflerinin hamamla ilgili naklettikleri hadisler Hz. Peygamber’in buraya girecek kimseler için önceden yapmış oldukları uyarılar olarak anlaşılabilir. Senet açısından uydurma olan hamamla ilgili rivayetler tarihi açıdan da problemlidir.

3.1.3. Hz. Peygamber’in Mushaf’a Bakması Meselesi

Kur’an-ı Kerim, Hz. Peygamber’e indirildiği süreçte, ilk inen ayetten son inen ayete kadar vahiy kâtipleri tarafından yazılmıştır. Hz. Peygamber döneminde Kur’an’ın hepsi yazılmakla beraber dağınık malzeme tek bir kitap haline getirilmemiş ve çoğaltılmamıştı. Hz. Peygamber’in vefatından sonra yalancı peygamberlerin ortaya çıkması, savaşlarda hafızların şehit edilmesi gibi birtakım sebeplerle Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer’in girişimleriyle Kur’an’ın kitap haline getirilmesi gündeme gelmiştir. Kur’anın cem edilmesindeki en büyük etken 639 yılında sahte peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime’ye karşı yapılan Yemâme Savaşında birçok hafızın şehit olması olayıdır.²²⁹

Hz. Ömer bu durumu halife Hz. Ebu Bekr’e bildirerek Zeyd b. Sâbit başkanlığında Kur’an Mushaf haline getirilmiştir. Bahsedeceğimiz haber tarihi manada, Kur’an’ın Mushaf haline gelmeden önceki tarihi malumatı içermektedir. Haberi incelediğimizde tarih ilminin verileri doğrultusunda bu haberde tarihi hakikate aykırı malumatlarla karşılaşmış olacağız.

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor. Cebrail’e gözümüzün ağrıdığından dert yandım bana Mushaf’a bakmamı söyledi.²³⁰ Muhammed b. Ebu Şehbe, İbnü’l Cevzi’nin bu haber hakkında şu şekilde düşündüğünü aktarır. “Nebi döneminde Mushaf oluşmamış, Mushaf daha sonraki yıllarda oluşmuştur.” Yani Hz. Peygamber zamanında Kur’an kitap halinde

²²⁸ Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, Rağbet Yay. İstanbul 2009, s. 533.

²²⁹ Hayrettin, Karaman Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş; **Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, DİB Yay. Ankara 2012, I, s. 20.

²³⁰ Şevkânî, **el-Fevâidu’l Mecmûa fi’l Ehâdisi’l-Mevdûa**, 1, s. 310. Yıldırım, s. 265.

değildi. Bu haber olay ve tarih bağlamında uydurma olduğunu ifade etmektedir.²³¹ Bu haber muteber kaynaklarda bulunmamaktadır.

3.1.4. İfk Hâdisesi ve Sa'd b. Muâz'ın Rivayeti

İfk olayı Nur suresinde geçmektedir. İsmi bu surede geçen ifk kelimesinden alır.²³² İfk, çirkinlik seviyesinde iftira anlamındadır. Benî Mustalik Gazvesi'nde münafıkların lideri Abdullah b. Übey tarafından Hz. Âişe'ye atılmış bir iftiradır. Bu olay Hz. Peygamber'i ve Hz. Âişe'yi sosyolojik ve psikolojik manada etkilemiştir. Allah, yaşanan bu olaylar neticesinde Hz. Âişe'nin temiz olduğunu Nur Suresinde geçen ayetle²³³ bildirmektedir.

Haberde geçeceği üzere Sa'd b. Muâz'ın (ö. 5/627) bu olayda bulunup, bulunmaması tenkit konusu olmuştur. Bu habere ve yöneltilen tenkitlere baktığımızda: Zührî, Urve b. Zübeyr'den naklen Hz. Âişe'nin bu haberi Hz. Muhammed'den şu şekilde naklettiklerini aktarırlar. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: Ehlîm hakkında bana sıkıntı veren adamı cezalandırmamda intikamımı almamda bana kim yardım edecek? Allah'a yemin olsun ailem Âişe hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum. İsmi iftiraya karıştırılan bir adamdan söz ettiler. "Safvan b. Muattâl" Onun hakkında da hayırdan başka bir şey bilmiyorum. O ailemin yanına ben olmayınca hiç girmemiştir. Hz. Muhammed'in bu sözleri üzerine, Sa'd b. Muâz (ö. 5/627) ayağa kalkarak: Ey Allah'ın Resulü! Biz ondan senin intikamını alırız. Eğer bu iftirayı atan kişi Evs kabilesinden ise boynunu vururuz. Hazreçli kardeşlerimizden biz emrini bekleriz, emrini aynen yerine getiririz, dedi.²³⁴

İbn Kayyım el-Cevzî bu olayın nerde, hangi tarihte? Olduğuyla alakalı şu tenkitleri yapar. Bu durumun ilim sahibi birçok insanı inandırmayacağını bu haberde Hz. Âişe'nin katıldığı gazvenin Benu Müstalik Gazvesi olduğunu söyler. "Benû Müstalik gazvesi 627²³⁵ yılında olmuştur. İfk olayı 628 Hicret'in altıncı yılında zuhur etmiştir. Bu konuşmada ve bu olayın vukuunda, adı geçen Sa'd b. Muâz'ın vefat (ö. 5/627) tarihiyle olayın vuku bulduğu gavze arasında bir yıl gibi bir zaman dilimi vardır. Sa'd b. Muâz ise hicretin beşinci yılında (627) Hendek Harbinde şehit olmuştur. Sa'd b. Muâz mezarından ayağa kalkıp Hz. Peygamber'e destek mi olmuş? Bu konuşma esnasında Hz. Peygamber'e destek olan kişi Useyd b. Hudayr'dır. Sa'd b. Muâz değildir. İbn Kayyım el-Cevzî, olayın hicretin altıncı yılında

²³¹ Ebu Şehbe Muhammed b. Muhammed, *Difâun ani's –Sünne*, Mecmuâ, Kahire 1985, I, s. 42–48.

²³² Nûr 24/11.

²³³ Nur/12, Bu olayı iştiklerinde de bu apaçık bir iftiradır deselerdi ya!

²³⁴ Buhârî, "Kitabu's-Şehâdât", 2, "Tefsîru'l Kur'an", 223, "Megâzi", 35; Kastalânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdu's Sâri li Şerhi Sahîhi'l Buhârî*, Kubra Neşriyat, Mısır 1910, 6. s. 338, r. 4141

²³⁵ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Yay. İstanbul 2016, I, s. 308.

meydana geldiğini söyleyerek, burada tarihlendirme hatalarını bariz bir şekilde gösterip, bu hadisin tarihi açıdan çelişkiler ifade ettiğini söyler.²³⁶

Küreybî'nin ifadesiyle, Buhari'nin Mus'âb b. Ukbe'den rivayetine göre, Benu Müstalik Gazvesi hicretin dördüncü yılında meydana gelmiştir.²³⁷ Buhârî'nin Benu Müstalik Gazvesiyle alakalı tarihlendirmesine göre Sa'd b. Muâz'ın yukarıdaki haberde konuşma esnasında Hz. Peygamber'e destek olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.²³⁸ Vâkidi'ye göre: Söz konusu gazve hicret'in beşinci yılında ayrıca Beni Kureyza ve Hendek savaşları da bundan sonra vuku bulmuştur.²³⁹

İbn Hazm'a göre bu haberde Sa'd b. Muaz'ın zikredilmesi bir yanılıdır.²⁴⁰ Tarihî malumatlar doğrultusunda ifk olayının vuku bulduğu hususunda icma vardır. Ancak Sa'd b. Muaz'ın olayın vukusunda ve Hz. Peygamber'e destekte bulunması konusunda ihtilaflar vardır. İbnü'l Cevzi, Sa'd b. Muaz'ın bu olayda olmadığını kesin bir şekilde söylemektedir. Ancak Benu Müstalik Gazvesi ile Sa'd b. Muaz'ın vefat tarihlerinin yakın olması sebebiyle bu haberlere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Sa'd b. Muaz'ın hendek harbinde yaralandıktan sonra tedavisinin ne kadar sürdüğünün kesin olarak bilinmemesi sebebiyle kesin konuşmak isabetli olmayacaktır. İbn Hazm her ne kadar bu haberde Sa'd b. Muaz'ın zikredilmesini bir yanılı olarak görmüşse de İbnü'l Cevzi'nin de yanılmış olması muhtemeldir.

3.1.5. Hz. Peygamber'in Eşi Hz. Sevde'nin Vefat Tarihi

Hz. Sevde (ö. 23/644) Hz. Peygamber'in ikinci hanımıdır. Peygamberliğin onuncu yılında Hz. Hatice'nin (ö. 620) vefatından sonra Hz. Peygamber ile evlenmiş dul bir hanımdır. Babasının adı Zem'a b. Kays'tır. Hz. Âişe ile evlenene kadar tek eşi olmuştur. Hz. Ömer döneminde (ö. 23/644) yılında vefat etmiştir. Namazını Hz. Ömer kıldırmıştır.²⁴¹ Bahsedeceğimiz haberde tenkit edilen hususlar Hz. Muhammed'in hanımları içerisinde hangisinin elinin uzun olduğu? Hz. Peygamber'e vefat önceliği olan eşlerinin kim olduğu? Tartışmasıdır. Bahsedeceğimiz bu haber âlimler tarafından tarih ilmine arz edilerek tenkit edilmiştir. Bu konuyla alakalı olarak Hz. Âişe şöyle buyurmaktadır: Hz. Peygamber'in

²³⁶ İbn Kayyim el-Cevzi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, **Zâdu'l-Meâd fî Hedy Hayri'l-İbâd**, Müessesetü'r- Risâlet, Beyrut 1994, 3, s. 23.

²³⁷ Guraybî İbrahim b. İbrahim, **Murûyât-i Gazvetu Benu'l Mustalak**, İ'mâdetü'l Bahs, Arabistan I, s. 92.

²³⁸ Buhârî, "Kitabu's- Şehâdât", 2.

²³⁹ Vâkidi, Ebu Abdullâh Muhammed b. Ömer, **Kitâbu'l Meğâzi**, Dâru'l Âlem, Beyrut 1989, 1. s. 404.

²⁴⁰ Dümeyni, s.164.

²⁴¹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî **Müsned**, Müessesetü Risâlet, Beyrut 2001, XLI, s. 386.

hanımlarından bazıları, Hz. Peygamber'e kendilerinden ilk önce kimin (vefat) ulaşacağı bilgisi sorulduğunda, Hz. Peygamber, onlara eli en uzun olanınız buyurdular. Bunun üzerine hanımlarından bazıları, Hz. Peygamber'in sözünü hakiki manada anlamış olacaklar ki bir değnek alıp ellerini ölçmeye başladılar. Hz. Sevde'nin (ö. 23/644) eli en uzun olan çıktı. Daha sonra Hz. Âişe, Hz. Muhammed'in eli uzun sözüyle kastının sadakayı en çok veren kişi olduğunu anladık ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra ona kavuşan ilk eşi Hz. Sevde oldu.²⁴² Bu haberi İbn Hacer'e şu şekilde tenkit eder: Buhârî'de adı geçen rivayette Hz. Sevde'nin zikredilmesi bir vehimdir. Hz. Peygamber'e ilk önce kavuşan hanımı Hz. Sevde değil, Zeyneb bint Cahş'tır.²⁴³ Zeyneb bint Cahş (ö. 20/641) Hz. Ömer zamanında, Hz. Sevde ise Hz. Muâviye zamanında şevval ayının elli dördüncü senesinde vefat etmiştir.²⁴⁴

İbn Hacer bu haberle alakalı olarak eserinde, İbnü'l Cevzi'nin şöyle dediğini aktarır: Buhârî eserinde Hz. Peygamber'e ilk ulaşan eşinin Hz. Sevde olduğunu bildirir. Bu haberin doğrusu, Hz. Muhammed'e ulaşan ilk hanımı Zeyneb bint Cahş'tır. Buhârî'nin eserinde bu haber hatalıdır. Bu hata Buhârî'den kaynaklanan bir durum değildir. Bazı ravilerin vehminden kaynaklanmaktadır. Buhârî'nin ravilerin yaptığı bu hataları görmemesi onun vehmindendir. İbn Hacer, Hattabî'nin şöyle dediğini aktarır: Hz. Peygamber'in vefatından sonra kendisine ilk kavuşan eşinin Hz. Sevde olduğunu söylemesi Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin alametlerindendir." sözlerini aktardıktan sonra, Hattabî'nin bu sözünü İbn Hacer gariplikle karşılar.²⁴⁵ Konuyla alakalı olarak, Nevevî: "Buhârî'nin bu haberi eserinde zikrettiğini,²⁴⁶ Buhârî'nin eserinde geçen bu haberde Zeyneb bint Cahş yerine Buhârî'nin, Hz. Sevde geçen rivayeti tercih etmesinin bir hata ve yanılğı olduğudur."²⁴⁷ Bu haberle alakalı İbn Kesîr şunları der: Eli uzun (cömert) olanın Zeyneb bint Cahş olduğu, dolayısıyla Hz. Peygamber'e ilk kavuşan kişi Zeyneb bint Cahş'tır.²⁴⁸ Muteber

²⁴² Buhârî, "Zekât," 24; Ahmed b. Hanbel, XLI, s. 386; Beyhakî Ebu Bekr Ahmed b.el-Huseyn, **Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahâli Sâhibi's-Serîa**, Dâru'l Kitab, Beyrut 1998, VI, s. 371-374;

²⁴³ İbn Hâcer **Fethu'l Bârî bi Şerhi Sahîhi'l Buhârî**, III, s. 288

²⁴⁴ İbn Sa'd Ebu Abdullah Muhammed, **Kitabu't Tabakâti'l Kebir**, Dâru'l Kütübi'l -İlmiye, Beyrut 1990, VIII, s. 46-57.

²⁴⁵ İbn Hacer, **Fethu'l Barî**, 3, s. 288.

²⁴⁶ Buhârî, "Zekât", 11.

²⁴⁷ Nevevî Yahya b. Şeref, **Minhâcu Şerhu Sahîh-i Müslim**, Dâru'l İhya, Beyrut 1972, XVI, s. 8; **Tehzîbu'l Esmâ**, Dâru'l Kütübi'l -İlmiye, Yrsz. Trsz. I, s. 35.

²⁴⁸ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n--Nihâye**, Dâru'l Fikr, Beyrut 1988, II, s. 201.

kaynaklardan Müslim'in eserinde eli uzun olan ve Hz. Peygambere ilk ulaşan eşinin Zeyneb bint Cahş olduğu yer almaktadır.²⁴⁹

Bu haberde birçok tarihi hataların olduğunu görmekteyiz. Bu hatalar eli uzun olanın Zeyneb bint Cahş mı? Hz. Sevde mi? olduğu hususunda değişik ve karmaşık rivayetler mevcuttur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra kendisine ilk ulaşan eşinin, Hz. Zeyneb bint Cahş mı? Hz. Sevde mi? olduğu hususunda da tarihi veriler bakımından çelişkiler bulunmaktadır. Bu haber muhaddisler ve müverrihler tarafından tarih bilgisine arz edilerek hadisin sıhhati araştırılmıştır. Her âlim bu haberi tarihi bilgiler doğrultusunda tenkit etmiştir. Ancak verilen bilgiler bağlamında Hz. Muhammed'in vefatından sonra kendisine ilk ulaşan eşinin Hz. Zeyneb bint Cahş olduğunu anlamaktayız.

3.1.6. Gülün Hz. Peygamber'in Terinden Yaratılması Meselesi

Hz. Peygamber, sevgisi onun hakkında Delâil, Hasâis, Şemâil gibi eserler yazılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Tirmizi eserinde kâinatın hilkat sebebinin Hz. Muhammed olduğunu belirtmiştir.²⁵⁰ Hz. Peygamber sevgisi, onun adına iyi veya kötü niyetle yalan haberlerin uydurulmasına sebebiyet vermiştir. Hz. Muhammed adına uydurulan haberlerden biri de gülün Hz. Muhammed'in terinden yaratılması meselesidir. Gül birçok inanış tarzında kutsal sayılmıştır. Gül Hristiyanlıkta Hz. İsa'yı temsil ederken, Yahudilikte bir kutsal bayramı temsil etmektedir. Bizim inancımızda da gül Hz. Muhammed'i temsil eder. Bu yüzden O'nun kokusunun gül gibi koktuğu gamzelerinin gül gibi olduğu haberleri nakledilmiştir. Enes b. Mâlik şöyle buyurmaktadır: "Hz. Peygamber'in yanında on yıl kaldım. Bütün kokulardan onun kokusu daha güzel kokardı."²⁵¹

Yunus Emre "gül Muhammed teridir." sözleriyle Hz. Muhammed'in kokusunun güzel olduğunu ifade etmiştir. Bahsedeceğimiz bu haberi incelediğimizde Hz. Peygamber adına uydurulmuş bir haber olduğunu anlamış olacağız. Hz. Ali'ye dayandırılan (r.a) bir haber şu şekilde nakledilir: Hz. Peygamber Mi'rac gecesinde Allah'ın katına teşrif ederken, Hz. Peygamber'in teri yeryüzüne düşmüş, düşen terden gülün yaratılmış ve Hz. Muhammed bu olayı destekler mahiyette bir sohbetinde şöyle demiştir: "Kim benim kokumu duymak isterse gülü koklasın."²⁵²

²⁴⁹ Müslim, "Fedâilu's- Sahabe", 17.

²⁵⁰ Tirmizi, "Menâkıb", 1.

²⁵¹ Müslim, "Fedâil", 81.

²⁵² Aliyyül Kârî Ali b. Muhammed, *Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ehbâri'l-Mevdûa*, Dâr'ul Emânet, Beyrut 1985, I, s. 377, r. 571.

Bu habere atfen gülün Hz. Muhammed'in terinden yaratıldığı yorumları yapılmıştır. Enes b. Mâlik'e dayandırılan başka uydurma bir haberde Hz. Muhammed'in yeryüzüne düşen terinden yaratılan gülün kırmızı veya sarı renk olduğu ifade edilmiştir.²⁵³

İbnü'l Cevzi bu haberi şu şekilde tenkit eder: Bu Hz. Ali adına uydurulmuş bir haberdir. Hz. Peygamber'in Mi'racı çıkmasından önce de gül vardı.²⁵⁴ Bu haberle alakalı Aliyyü'l Kârî, İbn Hâcer'in ve Nevevî'nin bu haber için uydurma dediklerini aktarır.²⁵⁵ Temel hadis kaynaklarında geçmeyen bu rivayetlerin mevzu olduğu açıktır. Netice itibariyle münekkithlerin malumatları doğrultusunda gülün Hz. Muhammed'in terinden yaratılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak mecazi manada Hz. Muhammed'in kokusunun güle benzetilmesinde sakınca yoktur.

3.1.7. Hz. Peygamber'in Umrelerinin Sayısı

Hz. Peygamber dört umre yapmıştır. Hepsini de Zilkâde ayında gerçekleştirmiştir. Bu umrelerden ilkinin 628 yılında Hudeybiye'de baskı ve ambargo altında gerçekleştirmiştir. Bu umrelerden ikincisi Umret'ül Kadâ umresidir. Bu umre Hz. Muhammed'in 1400 kadar ashabıyla birlikte Medine'den umre amacıyla çıktığı fakat Müşriklerin buna müsaade etmemesi üzerine Hudeybiye'de Müşriklerle yaptıkları anlaşma gereğince ertesi yıl yapmış oldukları umredir. Hz. Muhammed'in bir diğer umresi de hac ile birlikte yerine getirmiş olduğu umredir. Hz. Muhammed'in en son umresi ise Huneyn Harbinden sonra Cî'rane'den ayrıldıktan sonra yapmış olduğu umredir. Mezkur umrelerin hepsini Zilkâde ayında yapmıştır. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in dört tane umre yaptığı bilgisine ulaşmaktayız.²⁵⁶

Bahsedeceğimiz bu hadis Hz. Âişe tarafından düzeltilmiştir. Bu haberi Urve b. Zubeyr şöyle anlatıyor: Ben ve İbnu Ömer, Hz. Âişe'nin hücresinin duvarına dayanmıştık. Hz. Âişe içerde dişlerini temizliyordu. Ben İbnu Ömer'e, Ey Ebu Abdurrahmân! Hz. Peygamber Receb ayında umre yaptı mı? Dedim. O da bana evet dedi. Ben de Hz. Âişe'ye seslendim: Ey Anneciğim! Ebu Abdurrahmân'ı dinliyor musun ne söylüyor? Hz. Peygamber Receb ayında umre yaptı, diyor. Hz. Âişe, Allah merhamet etsin. Hâlbuki İbnu

²⁵³ Sağânî, Hasan b. Muhammed, **Mevdûât**, Dâr'ul Me'mûn Beyrut 1940, s. 44–55; İbn Hâcer, **Lisânu'l Mîzân**, Dâiratu'l Ma'ruf, Beyrut 1971, V, s. 331; Zehebi, **Mîzanü'l itidal fi Nakdir Rical**, I, s. 5006–5009.

²⁵⁴ İbnu'l Cevzi, **Mevdûât**, III, s. 61–64.

²⁵⁵ Kârî, **Uydurma olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, (çev. Halil İbrahim Kutlay), Erkam Yay. İstanbul 2017, s. 98.

²⁵⁶ Müslim, "Hac", 220; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5, s. 385.

Ömer, Hz. Peygamberle birlikte umre yapmıştı. Hz. Peygamber hiçbir zaman Recep ayında umre yapmamıştır.²⁵⁷ Bu rivayette Hz. Peygamber'in umreleriyle alakalı verilen yanlış tarihi malumatı Hz. Âişe düzeltmiştir.²⁵⁸

Bu haberle alakalı olarak, Buhârî ve Müslim'in Sahihinde Enes b. Mâlik kanalıyla gelen rivayette Hz. Peygamber'in dört defa umre yaptığı haberi geçmektedir.²⁵⁹ Sonuç itibariyle Hz. Muhammed bütün umrelerini Zilkâde ayında yapmıştır. Bu umreler kronolojik olarak şu şekildedir. Zilkâde ayında yapmaya niyetlenip yapamadığı, Hudeybiye antlaşmasıyla sonuçlanan umre, Hudeybiye antlaşması gereği bir yıl sonra yapmış olduğu umre, Huneyn ganimetlerini taksim ettiği Cî'rane denilen yerden ayrılıp yapmış olduğu umre, son olarak Hac ile birlikte yapmış olduğu umredir. Hz. Âişe'nin beyanından ve tarihi manada tenkidinde anlıyoruz ki Hz. Peygamber Receb ayında umre yapmamıştır.

3.1.8. Ensar'ın Ganimetten Pay Almama Meselesi

Hz. Muhammed'in adaleti konusunda şüphe yoktur. Hz. Muhammed bütün işlerinde Allah'ın rızasını gözetmiştir. Müslümanların müşriklere karşı zaferler kazanmaları ve bu zaferlerin bazılarında paylaşılan ganimetler hususunda bazı sıkıntılar olmuştur. Yaşanan bu sıkıntıların benzeri Huneyn ve Uhud Gazvelerinde de yaşanmıştır. Bazı Müslümanlar bu gazvelerde sayıca fazla olmasına rağmen rehavete kapılıp, Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri unutarak dünya malına aldanmışlardır. Münafıkların fitnesiyle de Müslümanlar arasında karışıklık meydana gelmiştir. Bahsedeceğimiz haberde fitnenin asıl nedeni ganimet paylaşımında sorun çıkmasıdır. Her zaman olduğu gibi münafıklar bu olayda da sahneye çıkarak, Müslümanlar arasında fitne çıkarmışlardır.

Hz. Peygamber henüz yeni Müslüman olan Mekkelilere bol miktarda ganimet vererek onların kalplerini İslam'a ısındırmak istemiş sahabeden bazı kimseler bu dağıtımın adaletli olmadığını iddia ederek karışıklık meydana getirmek istemişlerdir. Müslümanların uyanık davranması ve Ensar'ın Hz. Peygamber sevgisi sayesinde bu imtihan başarıyla atlatılmıştır. Bu konuyla alakalı olarak, Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakleder: “Şayet Ensâr herhangi bir vadiye ve yola meyil etse, Ensâr'ın gittiği vadiye ve yola ben de meyil ederim.”²⁶⁰

²⁵⁷ Buhârî, “Umre”, 3.

²⁵⁸ Abdülcabbâr Suheyb, *el –Musnedü'l Mevdû-î*, Yrsz. 2013, s. 385

²⁵⁹ Buhârî, “Umre”, 3; Müslim, “Hac”, 220; Elbâni, *Muhtasarı Sahihu'l İmamîl Buhârî*, Mektebetu'l Mea'rif, Riyad 2002, III, s. 513; Canan, 4, s. 170.

²⁶⁰ Buhârî, “Menâkibu'l Ensâr”, 1, “Meğazi”, 58, Müslim, “Zekat”, 134.

Ensar'ın fazileti hakkında Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Ensâr dayanağım ve sırdaşımdır. İnsanlar artarken onlar azalacaklardır. Onların iyilerine yaklaşın ve onların hatalarını affedin.”²⁶¹

Ebu't Teyyâh'ın, Enes b. Mâlik'ten Ensâr'ın faziletine dair naklettiği haberde Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde ganimet dağıttığını, Ensâr'a, Kureyş'e verdiği miktar kadar pay vermediğini nakleder.²⁶² Ebu't Teyyâh'ın Enes b. Mâlik (ö. 93/712) kanalıyla gelen haberinde Mekke'nin fethi gününde Kureyş'e ganimet verdiği, ifadesinin tarihi bağlamda doğru olmadığı iddia edilmiştir. Nedeni ise, Hz. Muhammed Mekke'nin fethi günü genel af ilan etmiş ve o gün Mekkelilerin tamamına yakını Müslüman olmuştur.²⁶³ İbn Hacer bu mezkûr olayın Mekke'nin fethi senesinde olduğunu, ganimetlerin de Huneyn Gazvesi'nde dağıtıldığını ifade etmiştir.²⁶⁴

Ganimetlerin dağıtımı şu şekilde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber Zilkâde ayının başında Huneyn ganimetlerinin toplandığı Cirane'ye geldi. Cirane'de on gün ganimetlerin sahibi Hevâzinlilerin Müslüman olma ihtimaline karşı bekledi. Bu kabile Müslüman olmayınca Hz. Muhammed kabileye ait ganimetleri dağıtmaya başladı. Bu ganimetin dağıtılmasında Hz. Peygamber'in Muhacirlere ve Kureyş'e ganimetten fazla pay verip, Ensar'a az miktarda vermesi tartışmalara neden olmuştur. Bazı kimseler Allah Muhammed'i affetsin! Kureyş'e bol miktarda ganimet veriyor, bize vermiyor. Harbe gelince biz, ganimete gelince onlar faydalaniyor. Sözlerini sarf etmişlerdir. Hz. Peygamber bu duruma tepki olarak Kureyşliler henüz yeni Müslüman odular ve harpten yeni çıktılar. Ben onların zararlarını karşılamak ve kalplerini İslam'a ısındırmak için bu taksimatı bu şekilde yaptım. Hz. Muhammed'in konuşmasının ardından Ensar hatasını anladıktan özür diledi. Temimogullarından münafık olan Hüveysıra haddini aşarak ganimetler konusunda Ey Allah'ın Resülü! Adaletli davran deyince, Hz. Peygamber bu söze çok üzüldü. Sana yazıklar olsun! Ben de adaleti gözetmesem artık kim adaletle iş yapar? diyerek Hüveysıra'ya karşılık verdi.²⁶⁵

Hz. Muhammed bu olayda ganimetleri eşit dağıtmaması söz konusu değildir. Bu haberde sorun olan durum, bu olayın ve ganimetin dağıtımının Huneyn Gazvesi veya Mekke'nin

²⁶¹ Müslim, “Fedâilu's-Sahabe”, 176.

²⁶² Müslim, “Fedâilu's-Sahabe”, 177.

²⁶³ Muhammed Emin b. Abdullah, **Kevkebu'l Vehhâc**, Dâru'l Minhâc, Mekke 2009, XII, s. 217.

²⁶⁴ İbn Hâcer, **Fethu'l Bârî**, 7, s. 90.

²⁶⁵ İbn Hişâm, **Siretun-Nebeviyye**, V, s. 174; Mehmet Görmez, M. Emin Özafşar, İ. Hakkı Ünal, Yavuz Ünal, Bünyamin Erul, **Hadislerle İslam**, VII, s. 132–133.

Fethi anında olabileceğidir. İbn Hâcer'e göre, ganimetlerin dağıtılması birçok yerde olmuştur. Bu olayın benzeri bir olay Mekke'de veya Medine'de yaşanmış olabilir.²⁶⁶

Vâkîdînin kaydına göre, Havâzin kabilesi bu harbi kazanmak için her şeylerini ortaya koydu. Bu kabile savaşı kaybedince Müslümanlar onların mallarını aldılar. Huneyn Gazvesinde her bir Müslüman askere kırk koyun dört deve düştü.²⁶⁷ Vâkîdî'ye göre bu olay Mekke'nin Fethi anında değil, Huneyn Gazvesinde olmuştur.²⁶⁸ Hz. Muhammed kazanılan savaşların sonunda ganimet dağıttığı bilinmektedir. Ganimetin taksimatıyla alakalı münekkithler yer olarak farklı yerlerde dağıtıldığını ifade etmişlerdir. Bazı haberlerde bu dağıtımın Mekke'nin fethi yılında veya Mekke'nin fethi anında olduğu geçmektedir. Aynı olayın Huneyn Gazvesi'nde veya başka gazvelerde olduğuna dair haberler de mevcuttur. Muhaddislerin ve müverrihlerin tespit ettikleri tarihi malumatlar doğrultusunda bu olay Huneyn Gazvesi'nde olmuştur.

3.1.9. Beni Nadir Olayı

Beni Nadir Gazvesi hicretin dördüncü²⁶⁹ yılında (4/625) meydana gelen bir olaydır.²⁷⁰ Olay Maine denilen yerde iki kişinin şehit edilmesi sonrası, Nadir oğulları yapılan anlaşma gereği Beni Nadir oğulları diyet ödeyeceklerdi. Anlaşmayı bozan bu kimseleri Hz. Peygamber Beni Nadir Gazvesi'yle yurtlarından çıkarmak istemiştir. Her olayda olduğu gibi Münafıklar bu kimselere anlaşmaya uymamalarını tavsiye etmişlerdir. Hz. Peygamber muharebe olmaması için Beni Nadiroğulları'na on gün mühlet vermişti. Dolan süreye rağmen istenen diyet ödenmeyince, Hz. Muhammed bu kimselere savaş ilan etmiştir. Bu savaşın sonunda Yahudilerin bir kısmı Şam'a bir kısmı Hayber'e göç etmek zorunda kalmıştır. Onlardan kalan malları Hz. Muhammed ayet gereğince²⁷¹ Muhacirler arasında taksim etmiştir. Bu olayın meydana gelmesinde tereddüt yoktur. Bu olaya iştirak edenlerin ve olayı nakledenlerin tarih bilgisi bakımından bu olayda bulunup bulunmadıkları muhaddislerce tenkit edilmiştir. Bu haber tarih ve hadis kitaplarında mevcuttur.²⁷²

Bu haberi Ebu Hureyre (r.a) şöyle rivayet etmektedir: Bizler mescitte iken Hz. Peygamber geldi. Yahudilerin üstüne yürüyün dedi. Yahudi Midras'ın evine gelinceye kadar yürüdük.

²⁶⁶ İbn Hâcer, **Fethu'l Bârî**, 7, s. 92.

²⁶⁷ Ling Martin, **Muhammed His life**, (çev. Nazife Şahin), İnsan Yay. İstanbul 2013, s. 631.

²⁶⁸ Vâkîdî, **Meğâzî**, II, s. 205.

²⁶⁹ Vakîdî, **Meğâzî**, I, 363.

²⁷⁰ Vakîdî, **Meğâzî**, I, 363–368; Apak, s. 332.

²⁷¹ Haşr/9

²⁷² İbn Sa'd, **Tabakât**, 2. s. 56.

Yahudilere hitaben, Hz. Peygamber, Ey Yahudiler! Müslüman olun ki güvene eresiniz. Bilin ki yeryüzü Allah'ın ve elçisindir. Ben sizi bu topraklardan çıkaracağım, dileyen malını satıp gidebilir. Toprak ise Allah'a ve elçisine aittir. Dedi.²⁷³ Olayı nakleden Ebu Hüreyre (ö. 58/678) bizzat bu savaşa katıldığını beyan etmektedir. Ebu Hüreyre Hayber'in Fethinden sonra hicret'in yedinci (7/628) yılında²⁷⁴ Medine'ye gelip Müslüman olmuş bir kişidir.²⁷⁵ Bu durumda henüz Medine'ye gelmemiş hatta Müslüman bile olmamış bir insanın Medine'deki bir savaşa katıldığını söylemesi tarihi açıdan büyük bir hata olduğu iddia edilmiştir.²⁷⁶

Ancak Ebu Hureyre'nin İslam'a girmesiyle Hayber'in Fethi aynı tarihe rastlamaktadır. Bu fethin yılsonunda meydana geldiği, Ebu Hureyre'nin de bu harbin yarısına katıldığı bilgisi de mevcuttur.²⁷⁷ Buna göre kesin olmayan tarihi bilgiye dayanarak hadis rivayetini tenkit etmek doğru değildir. İkinci olarak birbirine yakın olan tarihlerde ravilerin karıştırma yapabileceği unutulmamalıdır. Üçüncü olarak Ebu Hureyre mezkûr savaşa katılmamış bile olsa katılan bir sahabiden nakletmiştir. Kendinin savaşa katılmış gibi nakletmesi daha sonraki ravilerin karıştırması olabilir.

3.1.10. Hz. Peygamber'in Ümmü Habibe ile Evlenme Meselesi

Ümmü Habibe'nin tanınan ismi Remle'dir. Ümmü Habibe (ö. 4/664) Ebu Süfyan'ın kızıdır. İslamı ilk kabul edenlerdendir. Habeşistan'a hicret etmiştir. Habeşistan'da Eşi Ubeydullah b. Cahş Hristiyanlığa dönünce boşandılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber Ümmü Habibe'ye talip oldu ve onunla evlendi. Yetmiş yaşında Medine'de vefat etmiştir.²⁷⁸

Konumuzla alakalı haberde Hz. Abbas'ın anlattığına göre: Ebu Süfyan, zamanında Müslümanlara eziyet etmişti. Ebu Süfyan Müslüman olduktan sonra Müslümanlar bu kişiye sıcak bakmadılar. Ebu Süfyan bu sıkıntısını Hz. Peygamber'e açarak ondan bazı taleplerde bulundu.²⁷⁹ Hz. Muhammed, Ebu Süfyan'ın isteklerini yerine getirdi. Haberde gerçekleşen istekler şunlardır: Hz. Muhammed'in Arapların en güzel kızı Ümmü Habibe

²⁷³ Buhârî, "Cizye" 6; Aynî, Mahmud b. Ahmed **Umdetu'l -Kârî Şerhu Sahî'l Buhârî**, Kahire 1972, XXV, s. 64.

²⁷⁴ Vakidi, "**Megazi**", 2, s. 636.

²⁷⁵ Buhârî, "İtk", 7.

²⁷⁶ Süleyman Ateş, **Gerçek Din Bu**, Afak Yay. İstanbul 1997, II, s. 61.

²⁷⁷ Yaşar Kandemir, "Ebu Hüreyre" **TDV. İslam Ansiklopedisi**, 10, İstanbul, 1994, s.165–167.

²⁷⁸ Uraler, Aynur, "Ümmü Habibe" **TDV. İslam Ansiklopedisi**, 42, İstanbul, 2012, s.318.

²⁷⁹ Muslim, "Fedâilu's-sahabe", 168.

ile evlenmesi, Hz. Muhammed'in Ebu Süfyan oğlu Muâviye'yi kâtip yapması, Ebu Süfyan'ı komutan yapması.²⁸⁰

Bu haber, muhaddisler ve münekkitler tarafından tenkit edilmiştir. Muhaddis ve münekkitlere göre Ebu Süfyan Mekke'nin Fethi (8/630) senesinde²⁸¹ Müslüman olmuştur.²⁸² Kızı Ümmü Habibe ile Hz. Peygamber'in evliliği bundan seneler öncedir. Ümmü Habibe, kocası Ubeydullah b. Cahş ile Habeşistan'a hicret eden Müslümanlardandı. Babası Ebu Süfyan o anlarda Müslüman olmamıştı. Ümmü Habibe kocasının Hristiyan olmasından dolayı boşandı. Necâşi'nin vekâletiyle (97/629) yılında serbest bırakıldı. Ebu Süfyan'ın da komutan olması da tam net değildir. Kimse bilmemektedir.²⁸³ Âlâî (ö. 761/1359) eserinde İbn Hazm'ın bu konuyla alakalı: "Bu hadisin sorunlu ve uydurma olduğunu, Ebu Süfyan'ın Müslüman olmadan önce, Ümmü Habibe'nin Hz. Peygamber'le evlendiğini, Buhârî'nin bu hadisi kitabına muzdarip oluşundan dolayı almadığını, Ahmed b. Hanbel'in bu hadis için "muzdarib" dediğini aktarır.²⁸⁴ Tarihi malumatlar sayesinde hadislerin tarihe arzı noktasında problemlidir. Hadiste tarih bilgisi bakımından tearuz ve tenakuzlar vardır.

3.1.11. Hayberlilerin Cizyeden Muaf Tutulması Meselesi

Hayberli Yahudilerin isteği üzerine Hz. Peygamber Hayber'de yetişen hurma, buğday gibi ürünlerin yarı yarıya paylaşılmasına dayanan bir anlaşma yaptığı, bu anlaşmadan belli bir müddet sonra, Yahudiler Hz. Peygamberle yeni bir anlaşma yaparak her türlü vergiden muaf oldukları, Hz. Ömer döneminde de bu muafiyetin kaldırıldığı gelen haberler arasındadır. Bu anlaşmaya Sa'd b. Muâz'ın veya Hz. Ali'nin şahit olduğu, bu anlaşmayı Muâviye b. Ebi Süfyan'a veya Sa'd b. Muâz'a yazdırdığı haberleri nakledilmektedir.²⁸⁵

Bu hadisi İbn Kayyim el- Cevziye şu şekilde tenkit eder. Sa'd b. Muâz Hayber seferinden çok önce ölmüştür.²⁸⁶ Hendek savaşında şehit olmuştur. Cizye ayeti ²⁸⁷ Hayber seferinden

²⁸⁰ İbn Hacer, **el-isâbe**, III, s. 333, r. 4666; Yıldırım, s. 291–300.

²⁸¹ Taberî Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Tarihu't-Taberî**, Dâru't-Turâs, Beyrut 1968, 3, s. 55.

²⁸² İbnu'l İzâri Muhammed b. Muhammed, **el-Beyânu'l Mağrib**, Dârus' Sikâf, Lübnan 1983, I, s. 9.

²⁸³ İbnu'l Kayyim el-Cevzi, **Za'dul Meâd**, I, s. 1009; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk el- İsfahânî, **Ma'rifetu's- Sahâbe**, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1998, VI, s. 3216; Aynur Uraler, **Ümmü Habibe'nin Rivayetleri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 10.

²⁸⁴ Âlâî, Ebû Saîd Halil b. Keykeldî, **Tenbihâtü'l Mecmeletü Ale'l Mevâdiu'l Müşkiletün**, Câmiâtü'l İslamiyye, Medine 1997, I, s.73.

²⁸⁵ İbn Teymiyye, **el -Müstedrek Alâ Mecmûi Fetevâ**, Yrsz. 1998, 3. s. 235.

²⁸⁶ İbn Teymiyye, 3, 236.

²⁸⁷ Tevbe 9/29, Kendilerine kitap verilenler oldukları halde Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram tanımayan, hak dinini din olarak benimsemeyen

sonra Tebük seferi (630) yılında nazil olmuştur. Nazil olan ayet gereği Hristiyanlardan ve Yahudilerden Hayber anlaşması ile cizye alınmıştır. Ayrıca yurtlarından sürülmüş olan Hayberlilerden nasıl cizye alınabilir? Bu nüshayı yazanlar arasında Ebu Süfyan'ın olduğu söylenmektedir. Ebu Süfyan Mekke'nin fethi anında Müslüman olmuştur. Bu kadar önemli olayı neden Yahudilerden başkası bilmez?²⁸⁸

İbn Kesîr, bu belgeyle ilgili olarak: Bu belge Yahudiler tarafından uydurmadır. Bu belgeyi yazanlar arasında Hz. Ali'in ismi geçmektedir. Bu açık bir hatadır. Hz. Ali böyle bir hata yapmaz.²⁸⁹ Belâzûrî bu konuyla alakalı olarak, bu anlaşmayı yazanın Hz. Ali olduğunu aktarır.²⁹⁰

Bu konuda Muhammed Hamidullah, ortada dolaşan bu tür belgeye benzer sahte bir belgenin olduğu ancak şu sebeplerden dolayı bu belgenin sahte olduğunu ifade eder. Bu belgede Yahudilerin her türlü vergiden muafiyet ibaresinin geçmesi, belgede imla ve yazım hatalarının olması, bu belgeye tarih yazılması “beşinci yıl denmesi” yazıldığı söylenen bu belgede anlaşmanın yapıldığı yer olarak Makna şehrinin isminin geçmesi hatalıdır. Makna'nın fethi h. 9 yılındadır.²⁹¹ Bu haberde tenkit edilen ve problemli görülen durum Sa'd b. Muâz'ın bu belgeyi yazanlar arasında gösterilmesidir. Sa'd b. Muâz'ın sözde anlaşma yapılmadan vefat ettiği muhaddisler tarafından bildirilmektedir. İbn Kesîr'in ifadesiyle bu belge uydurmadır. Bu bilgilere rağmen Belâzûrî bu antlaşmanın yapıldığını bu anlaşmayı yapanın da Hz. Ali olduğunu söylemektedir. Bu haber tarih bilgisi doğrultusunda tarihi hakikat açısından sorunludur. Ayrıca bu haber muteber kaynaklarda geçmemektedir.

3.1.12. Mut'â Nikahının Haram Kılınması Meselesi

Mut'â belli bir ücret karşılığında, belli bir süre bir kadınla evli kalmaktır. Bu evlenmede geçici ve serbest bir nikâh mevcuttur. Mut'anın meşrutiyeti konusundaki tartışmalar genel olarak Hz. Peygamber'in bu nikaha izin verdiğine, Hz. Ömer döneminde bu nikahın yasaklaması haberleri üzerinde cereyan etmektedir. Abdullah b. Abbâs Hz. Muhammed'in zarurete binaen bu nikahı serbest bıraktığını ifade eder.²⁹²

kimselerle cizye verinceye kadar savaşın
²⁸⁸ İbnu'l Kayyım, **Zâdu'l-Meâd**, III, s. 138; **Menâru'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf**, Mektebetu'l Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, s. 94-96. Yıldırım, s. 267-270.

²⁸⁹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, VIII, s. 349.

²⁹⁰ Belâzûrî Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, **Futûhu'l-Buldân**, Beyrut 1987, s. 80-81.

²⁹¹ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, (çev: Salih Tuğ), İstanbul 1992, I, s. 607.

²⁹² Müslim, “Nikah”, 31-32; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1, s. 318.

Burada dikkat edeceğimiz husus Abdullah b. Abbâs'ın bu nikahı genel manada mubah görmemesidir. O dönemde belli bir zaman dilimi için serbest edilen bu nikah, Hz. Peygamber tarafından yasak edilmiştir. Bu bağlamda bu nikahın yasaklanmasına dair, Hz. Ali, Hz. Peygamber'in Hayber Gazvesi'nde Mut'â nikahını ve evcil eşeklerin etini yemeyi yasakladığı haberini nakletmiştir.²⁹³ Hz. Ali'nin haberine binaen bu bu nikahın haram olduğunu anlamaktayız. Hz. Ömer de bu nikahın haram olduğuna dair hilafeti döneminde görüş bildirmiştir. Mut'â nikahının yasaklanmasıyla alakalı olarak bu konuda Hz. Ömer şöyle buyurmaktadır. Hz. Peygamber bize üç defa mut'a yapmaya izin verdi. Bu nikahı daha sonra Hz. Muhammed bizlere haram kıldı. "Kim bu nikahı yaparsa onu taşla recm ederim."²⁹⁴

Bu haberde bu nikahın Hz. Peygamber döneminde mi? Hz. Ömer döneminde mi? Kaldırıldığı tartışma konusudur. Mut'a nikâhıyla ilgili olarak Abdullah b. Mes'ud'dan gelen rivayette bu konu şu şekilde geçer: Hz. Peygamberle birlikte gazvedeydik. Bizler gençtik. Ey Nebi! Kendimizi hadım edelim mi? Hz. Peygamber olmaz, dedi. Sonra bizlere elbise karşılığında kadınlarla belli bir müddetliğine nikah yapmaya ruhsat verdi.²⁹⁵

Beyhâkî: Bu haberle alakalı olarak şöyle der: Bu rivayette olayın Hayber'in (7/628)²⁹⁶ veya Mekke'nin (8/630)²⁹⁷ fethinden önce olduğunu gösteren bir yan vardır. Şöyle ki Abdullah b. Mes'ud (h. 32) yılında vefat etmiştir. Abdullah b. Mes'ud vefat ettiğinde altmış küsur yaşında idi. Hayber'in fethi (h. 7) Mekke'nin fethi (h. 8) yılında gerçekleşmiştir. Bu durumda Abdullah b. Mes'ud'un fetih zamanında kırk veya buna yakın bir yaşta olması gerekir. Hz. Peygamber'in Mut'â nikahını yasaklaması ise Hayber fethi esnasındadır.²⁹⁸ Bu haberde bir diğer sorun da bu nikahın tamamen kimin zamanında kaldırıldığı meselesidir. Mut'â nikahını kaldıran kişinin bazı kaynaklarda Hz. Ömer olduğu gelen rivayetler arasındadır. İbn Mâce eserinde Hz. Ömer'in Mut'â nikahı yasaklamasıyla alakalı şu haberi nakleder. Hz. Ömer İnsanlara hitaben, Ey insanlar! Hz. Peygamber bize

²⁹³ Buhârî, "Nikâh", 32, "Mezi", 41, İbn Mâce, "Nikâh", 44, Müslim, "Nikah", 29.

²⁹⁴ İbn Mâce, Nikâh, 44

²⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7, s. 94; Saîd Havvâ, **Esâsu Fis' Sünneti**, Dârus'selâm, Beyrut 1994, IV, s. 1814.

²⁹⁶ Apak, s. 297.

²⁹⁷ Mustafa Sabri, Küçükaşçı, "Mekke" **DİA**. TDV. Yay. İstanbul 2003, XXVIII, s. 30.

²⁹⁸ Beyhakî Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, **es-sünenü'l Kübrâ**, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye Lübnan 2003, VII, s. 326; Şevkânî, **Neytu'l Evtâr**, Dâru'l Hadis, Mısır 1993, VI, s. 159.

üç defa mut'a yapmaya izin verdi daha sonra haram kıldı. "Kim muhsan bir bayanla bu nikahı yaparsa onu taşla recm ederim."²⁹⁹

İbn Hacer'e göre Mut'â nikahı Hz. Ömer zamanında değil, Hz. Peygamber zamanında yasaklanmıştır. Burada Hz. Ömer'in yaptığı şey konulmuş yasağı insanlara ilan etmesi ve hatırlatmasıdır. Bu nikahın haram kılınması Nâss ileldir.³⁰⁰ Hadislerden anlıyoruz ki bu nikah Hz. Peygamber zamanında yasaklanmış, insanlar zamanla bu yasağı delmeye başlayınca Hz. Ömer bu yasağın uygulanması yönünde sıkı önlemler almaya başlamıştır. Bu nikahın yasak olup olmadığıyla ilgili haberlerin mevcudiyetini izah ettik. Bu nikahın mubahlığı ve haramlığı hususunda gelen haberler de çelişkiler vardır. Bu haberde, diğer bir sorun da bu nikahın haram kılınmasıyla alakalı yerlerle ilgili zaman ve mekan bağlamında çelişkili ifadelerin bulunmasıdır. Örneğin, Buhârî'nin eserinde geçen haberde, bu nikahın haram kılınması olayı Hayber Gazvesi³⁰¹ Müslim eserinde Mut'â nikahının haram kılınması yer ve zaman bakımından iki farklı yer ve zaman olarak aktarılmıştır. Müslüm'in rivayetinin birinde Mekke'nin Fetih günü³⁰² diğer haberinde ise Hayber' in fethi zamanındadır.³⁰³ Müslim'in bir diğer rivayetinde ise bu nikahın haramlığını yer belirtmeden "fetih günü" olarak aktarır.³⁰⁴

Sahih eserlerde Mut'a nikahının Hayber'in fethi ve Mekke'nin fethi günü şeklinde iki farklı tarih nakledilmektedir. Bu, şu şekilde te'lif edilebilir. Mut'a nikahı Hayber'in fethi günü yasaklanmış olmakla birlikte bu yasak Mekke'nin fethinde yeniden hatırlatılmıştır. Bu nikahın meşruiyeti mezheplere göre farklılık arz etmektedir. Şia'ya göre meşru bir sünnet iken, sünnet ehline göre bu tür nikah haram ve zina sayılmıştır. Bu nikah Hz. Peygamber tarafından haram kabul edilmiştir. Bu nikah oryantalistler tarafından art niyetli olarak kullanılarak, İslam'da tefrikaya sebep verecek adımları atmışlardır. Hz. Peygamber belli bir müddet için nikah bağlamında bu nikaha izin vermişse de aynen İslam'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi kabirleri ziyaret etmeyi yasaklaması daha sonra bu uygulamadan vazgeçip, buna izin vermesi gibi, bu mezkur haber de sahabenin hataya düşmesini engellemek için Hz. Muhammed önce izin vermiş daha sonra yasaklamıştır.

²⁹⁹ İbn Mâce, "Nikâh", 44.

³⁰⁰ İbn Hacer, **Fethu'l Bâri**, IX, s. 172.

³⁰¹ Buhârî, "Nikâh", 67; Yıldırım, **Hadisçiler ve Çelişki**, s. 27.

³⁰² Müslim, "Nikâh", 20.

³⁰³ Müslim "Nikah", 29.

³⁰⁴ Müslim, "Nikah", 26.

3.1.13. Bakara Suresi'nin 14. Ayeti'nin Sebebi Nüzulünün Vakti

Bakara Suresi Kur'an'ın ikinci ve en uzun suresidir. Medine döneminde inmiştir. Adını (67–73) ayetlerde yer alan Bakara kelimesinden alır. Kur'an'ın en son inen ayeti Bakara suresindedir. Hz. Peygamber Kur'an'ın en faziletli suresinin Bakara Suresi olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁵ Bu aktardığımız bilgilerin sıhhati üzerinde ulema ittifak etmiştir. Ancak bahsedeceğimiz hadiste Bakara Suresinin 14. ayetinin inzali anında Hz. Ali'nin damat (Hz. Fatıma ile evli olması) konumu tartışma olmuştur. Hz. Ali'nin Hz. Fatıma ile dünya evine girmesi (h. 2)³⁰⁶ yılına rastlarken Bakara Suresinin 14. ayetinin iniş anında Hz. Ali'nin o anda damat olma konumu tarihi manada çelişki içerisindedir. İbn Abbas, Bakara Suresinin 14. ayetinin sebab-i vurûduna dair şu haberi aktarmaktadır. Münafıklar İnanmış olanlara karşılaştıkları zaman inandık derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman, biz sadece onlarla alay ediyoruz şeklinde konuşurlar.³⁰⁷

Bu haberle alakalı olarak Abdullah b. Übeyy bir gün arkadaşlarıyla yürürken birden karşılarında Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Ali çıkar. Abdullah b. Ubeyy yanındakilere bakın! Ben şimdi bu sefihleri yanımdan nasıl uzaklaştırıyorum. İlk önce Hz. Ebû Bekr'in elini tutar, İslam'da ikinci adam, Temîm'in lideri, mağarada Hz. Peygamber'in arkadaşı, malını, canını İslam'a harcayan kişi, merhaba dedikten sonra, Ardından Hz. Ömer'in elini tutar ve benzer övgülerden sonra ona da merhaba! Der. Peşinden Hz. Ali'nin elini tutar ve Hz. Peygamber'in amcasının oğluna, Hz. Peygamber'in “damadına” Rasûlullah hariç Haşim'in efendisine merhaba! Der. Onların yanlarından ayrılınca onları nasıl savdım diyerek arkadaşlarına övünür.³⁰⁸

Suyûti'nin naklettiği bir rivayette, Hz. Ali Ey Abdullah! Münafıklık etme Münafıklar Allah'ın en şerlileridir. Hz. Ali'nin sözleri üzerine “müsaade et Ey Ali! biz de sizin gibi iman ediyoruz.” dedikten sonra Abdullah b. Ubeyy arkadaşlarına hitaben nasıl yaptım sizde bunları görünce böyle yapın. Bu olay üzerine Bakara Suresinin on dördüncü ayeti nazil olmuştur.³⁰⁹ İbn Arrâk, İbn Hâcer'in bu haber için şöyle dediğini aktarır. Bu haberi aktaranlar iyi bir nesil değil yalancılar silsilesidir. Bu haberin uydurma alametleri üzerinde açıktır. Bakara Suresi hicretin başlarında nazil olmuştur. Hz Ali ise Hz. Fâtıma ile hicri

³⁰⁵ Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, (Çev: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay) Akçağ Yay. Ankara 2006, I, s. 200.

³⁰⁶ İbn Sa'd, **Tabâkat**, VII, s. 30.

³⁰⁷ Bakara 2/14.

³⁰⁸ İbn Arrâk Ebu'l Hasen Nurudîn Ali b. Muhammed b. Ali, **Tenzîhu's-Şerîa ani'l-Ehâdîsi's-Şeniati'l-Mevdûa**, Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1981, II, s. 397; Suyûti, **Leâli'l Mesnûa**, II, s. 767.

³⁰⁹ Suyûti, **Leâli'l Mesnûa**, II, s. 767; Hamdi Yazır, I, s. 280.

ikinci yılda evlenmiştir. Bu durumda Hz. Peygamber'in damadı nasıl olabilir? İbn Teymiyye, Bakara, Nîsâ, Mâide, surelerinin Medine'ye hicretten önce indiğini belirten haberlerin olduğunu nakleder.³¹⁰ Münafıkların Müslümanlarla alay ettiği bir gerçektir. Bu haberde Abdullah b. Ubey'in Hz. Ali ile karşılaşması olabilir, fakat Abdullah b. Ubey'in Hz. Ali'ye Hz. Muhammed'in damadı diye hitapta bulunması, o anda damat olmayan birine damat demesi tarihi manada yanlıştır. Belki de Hz. Ali, Hz. Fatıma ile nişanlanmış olabilir. Fakat burada sorun olan durum Bakara Suresinin nüzul zamanıyla alakalıdır. Yukarıda anlattığımız üzere olaylar ve olgular arasında tarihi manada tezatlıklar vardır. Yapılan tenkitler doğrultusunda, tarihi veriler ışığında bu haberin problemli olduğu aşıkardır. Bu haber temel hadis kaynaklarında geçmemektedir.

3.1.14. Savaşlarda Ölen Müşriklerin Kadınlarının ve Çocuklarının Durumu

Sa'b b. Cessâme kanalıyla gelen haberde Hz. Peygamber umredeyken gece savaşlarında izdihamdan dolayı öldürülen müşriklerin çocuklarının ve kadınlarının durumu sorulunca onlarında onlara "müşriklere" tabi olduğunu söylemiştir.³¹¹ Yine Sa'b b. Cessâme bir başka rivayetinde Hz. Peygamber'in Ebvâ'da kendisine uğradığını, Hz. Peygamber'e yaban eşiği eti ikram ettiğini³¹² ancak Hz. Peygamber'in bunu kabul etmediğini, burada bulunan bazı kimselerin Hz. Muhammed'e bu konuyla alakalı soru sormaları üzerine "gece savaşlarında öldürülen müşriklerin kadın ve çocuklarının onlara tabi olduklarını" nakleder.³¹³ İbn Hacer, "Bu hadiste Hz. Muhammed kadın ve çocukların kasten öldürülmesini değil, hata ile öldürülmesi kastetmiştir"³¹⁴ diyerek, bu haberin bu şekilde olduğuna açıklık getirmiştir. Yukarıdaki haberlerin aksine nakledilen bir başka haberde, Hz. Muhammed "Müşriklerin yaşlılarından kuvvetli olanları öldürün ancak çocuklarına ve kadınlarına zarar vermeyin" buyurmuştur.³¹⁵

Hz. Peygamber merhamet peygamberidir. Değil bu olayda Mekke'nin fethinde bile kadınlara, hayvanlara, ihtiyarlara, emân dileyenlere dokunmamıştır. Bir başka haberde Müşriklerin çocuklarının ve hanımlarının öldürülmesinin genel olmadığı, olaya münhasır

³¹⁰ İbn Teymiyye, **Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye**, Daru'l -Kütübi'l İlmiye, Beyrut, Tsz, IV, s.115.

³¹¹ Müslim, "Cihad", 28;

³¹² Buhari, "Cezâu's- Sayd", 4.

³¹³ Buhârî, "Cihad", 178, Müslim, "Cihad," 24, 26, 27; Süheyb, Abdul Cabbâr, **el- Müsned-ü-Mevdûdi**, Beyrut 2013, III, s. 138; Tebrîzî, Muhammed b. Abdullah, **Mışkâtü'l Mesâbih**, Mektebetu'l-İslâmiyyi, Beyrut 1985, II, s.1154.

³¹⁴ İbn Hacer, **Fethu'l Barî**, VI, s. 146-148.

³¹⁵ Ebu Davut, "Cihâd," 119.

olduğunu anlamaktayız. Hz. Peygamber'den gelen sahih ve kesin haberlere göre savaşlarda çocukların öldürülmesi kesinlikle yasaklanmıştır.

Bu cümlelerimizi destekler nitelikteki haber şu şekildedir. Kâ'b b. Mâlik kanalıyla gelen haberde, Hz. Peygamberin, Sellâm b. Ebi'l-Hukayk'ın vurulması için bir birlik gönderdiği, kadınlarla çocukların öldürülmesini menettiği geçmektedir.³¹⁶ Safyan b. Uyeyne gibi bazı muhaddisler İbn Ebi'l Hukayk'ın öldürülmesinden bahseden ve kadınlarla çocukların öldürülmesini meneden Kâ'b b. Mâlik'in rivayeti, Sa'b b. Cessâme'nin haberini nesh ettiğini söyler. Beyhâkî bu haberle alakalı olarak şöyle der: Hz. Peygamber Hudeybiye senesinde umre amacıyla çıkmasından sonra Umretu'l Kadâ'da umresini yapmış sonra hac ettiği yıl, hacla birlikte yerine getirdiği umreyi yapmıştır. Bu olayların bütünü İbn Ebi'l Hukayk'ın öldürülmesinden sonraki durumlardır. Bu durumda bu kişinin öldürülmesinden bahseden haberler İbn Ebi'l Hukayk'ın öldürülmesinden sonraki döneme ait olan, Sa'b b. Cessâme'nin rivayetini, Kâ'b b. Mâlik'in rivayeti nasıl nesh edebilir? Sa'b b. Cessâme, İbn Ebi'l Hukayk'ın öldürülmesinden sonra bu haberi nebi ile umrede iken duymuş olabilir. Bazıları onun hicret edip Hz. Peygamber'e geldiğini ve Hz. Ebubekr devrinde vefat ettiğini söyler. Hadisi hicretten sonra Hz. Peygamber'den işittiği düşünülecek olsa bile, bu yinede İbn Ebi'l Hukayk'ın katlinden sonradır. Sa'b b. Cessâme'nin Hz. Peygamber'e yaban eşiği etinden hediye ettiğine dair rivayetten anlaşıldığına göre, Hz. Peygamberle Sâ'b b. Cessâme'nin ilk defa karşılaşmakta ve bu meseleyi ondan ilk defa burada işitmektedir.³¹⁷

Beyhâkî burada Sâ'b b. Cessâme'nin haberinde söylenenlerin önce yaşanmış olmadığını, Sellâm b. Ebi'l-Hukayk'ın öldürülmesi olayının Sâ'b b. Cessâme'nin rivayetinden önce olduğunu aktarır.³¹⁸ Bizim burada anladığımız şey Hz. Peygamber'e müşriklerin savaşlardaki çocuklarla ilgili sorulan değişik şekillerde cevap verdiği ile alakalıdır. Hz. Peygamber mazerete binaen çocukların harp anında kazara ölebileceğini, normal durumlarda öldürülmeyeceğini izah etmiştir. Bu haberlerde Sâ'b b. Cessâme ve Kâ'b b. Mâlik'in rivayetlerinde geçen olayların zamanlamasıyla alakalı problem olduğu görülmektedir. Kâ'b b. Mâlik'in rivayetinde katledilen Sellâm b. Ebi'l-Hukayk'ın öldürülmesi olayının, Sâ'b b. Cessâme rivayetinde geçen olaylardan önce olduğu ifade edilmektedir. Sâ'b b. Cessâme'nin rivayetinde geçen olaylar ise Beyhâkî'ye göre mensuh

³¹⁶ Ebu İbrahim Muzenî, **es-Sunenu Me'suratü Liş-Şâfiî**, Dâr'ul Mâ'rifet, Beyrut 1983, I, s. 441.

³¹⁷ Enbiya Yıldırım, **Hadisçiler ve Çelişki**, Rağbet Yay. İstanbul 2009, s.74.

³¹⁸ Beyhâkî, **Menâkibu's-Şâfiî**, Dâru'l-Turâs, Kâhire 1970, I, s.354.

hükümündedir. Sonuç olarak bu haberde olay ve olguların kronolojik manada tertibi tarih bilgisiyle tezatlık içerisindedir.

3.1.15. Resim ve Heykelin Yasaklanma Zamanı

Dinimiz İslam tapınma maksatlı put ve put yapımını yasakladığını biliyoruz. Bu hüküm sanat ve tapma kaygısı olmaksızın yapılan bu faaliyetler için geçerli değildir. Kur'an'da put ve heykel yapımıyla ilgili put ve heykel kavramları iki yerde geçmektedir. Enbiya Suresinde put³¹⁹ Sebe³²⁰ Suresinde heykel anlamındadır. Resim ve heykelle ilgili haberler ve hadisler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu tür haberlerden biri de Buhârî'de geçen şu haberdur. Allah katında kıyamette azabı en şiddetli olan kimseler müsavvirlerdir.³²¹ Musavvir³²² kavramı Allah'ın isimlerinden olduğundan, tapınma maksatlı suret verilmesinden dolayı Buhârî'nin haberinde tapınma maksatlı resim yapanlar ikaz edilmiştir. Fakat Medine döneminde selef âlimleri, ulûhiyeti ve saygıyı ifade etmeyen hayvan ve manzara resimlerinin yapımına cevaz vermişlerdir.³²³

Namaz kılınan yerde namaza fitne sokacağı kaygısından dolayı bu tür resimlerin bulunmasını âlimler mekruh saymışlardır. Tezimize konu olan resim ve heykelin yasaklanması zamanıyla (tarih) alakalı haberi incelediğimiz de bu haberde birtakım sorunların olduğunu göreceğiz. Resim ve heykellerin yasaklanmasıyla alakalı haber şu şekildedir: Hz. Peygamber bir gün namaz kılarken Hz. Âişe'nin bir resimli perdesi vardı. Hz. Peygamber "Ey Âişe! Perdeyi kaldır üzerindeki resimler bana namazda dünyayı hatırlatıyor ve beni rahatsız ediyor."³²⁴ Diyerek Hz. Âişe'yi ikaz etmiştir. Aynı konuyla alakalı başka bir haberde Hz. Âişe buyuruyor ki: Hz. Peygamber bir seferde (herhangi bir sefer) döndüğünde yüklüğümün üstüne bir peyke örtmüştüm. Hz. Peygamber bu duruma kızarak, Ey Âişe! Bil ki kıyamet gününde insanların en çok azap göreni Allah'ın yaratıklarını taklit edendir.³²⁵ Sözleriyle Hz. Âişe'yi ve onun şahsında bütün Müslümanları ikaz etmiştir.

Bu konuyla alakalı habere baktığımızda, Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın Hz. Âişe'den naklettiği bu rivayete göre: Tebûk veya Hayber Gazvesinden dönen Hz. Peygamber (a.s)

³¹⁹ Enbiya, 21/53

³²⁰ Sebe,34/15.

³²¹ Buhârî, "Libas", 87.

³²² Haşr/24: Yarattığı varlıklara can verip suret veren ve en güzel isimlere sahip olan o'dur.

³²³ Ahmed, Naim; Kamil Miras, XII, s. 116; Ahmed Hamdi, "Resim ve Suret Meselesi" (çev. Halit Ünal), **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, IV, 2011.

³²⁴ Buhârî, "Libas", 92.

³²⁵ Buhârî, "Libas", 91.

Hız. ÂiŖe'nin oyun oynadığını gördü Ey ÂiŖe! Bu nedir? Hız. ÂiŖe bu benim bebek oynucağım, Hız. Muhammed oyuncakların arasında tahtadan yapılmıŖ iki kanatlı atı gördü. Sonra Hız. Muhammed Hız. ÂiŖe'ye hitaben, hiç iki kanatlı at olur mu? Hız. ÂiŖe sen hiç duymadın mı? Hız. Süleyman'ın iki kanatlı atı olduğunu deyince, Hız. Nebi onun bu sözüne güldü. Bu hadisle alakalı olarak Ebu Dâvud bu hadisin isnadının sahih olduğunu söyler.³²⁶ Yukarıda vermiŖ olduğumuz hadisler bağlamında Hız. Peygamber'in resim ve kpek³²⁷ bulunan evde namaz kılarken dikkatinin dağıldığını ifade etmektedir. Bu haberde problem, resim ve heykellerin yasaklanma zamanıyla alakalıdır. Beyhâkî bu haberdeki problemi Ŗu Ŗekilde izah eder. Ebu Seleme'nin bu konuyla alakalı rivayetinde, resim ve heykelin yasaklanma yerinin Tebk veya Hayber yerine, Hayber olması gerektiğini söyler. Bu haberin ravilerinden olan Ebu Hureyre, Hayber Fethinden sonra Müslüman olmuŖ ve bu haberi Hız. Muhammed'den Hayber gününde duymuŖtur.³²⁸

Bu haberde Beyhaki'nin tenkit noktası net değildir. Ebu Hureyre bu haberi Tebk seferinden sonra da rivayet etmiŖ olabilir. Mezkur hadislerden anlaŖıldıđına göre Hız. ÂiŖe bu konuyla alakalı yukarıda bahsettiğimiz gibi rivayetlerin bazısında Hız. Muhammed herhangi bir seferinde döndüğünde, diyerek bu yasaklanmanın hangi seferde olduğunu net sylememiŖtir. Eb Seleme b. Abdirrahman'ın "Tebk veya Hayber'de" rivayetinde, yasaklamanın yeriyle alakalı olarak da tam net bir ifade de yoktur. Bu haberde geçen olay ve olguların yeri ve zamanı tam belli olmadığından bu haber yer ve zaman bakımından eliŖkiler içermektedir. Hız. Peygamber'in bu yasağı koyması hangi seferden sonra olduğu tam net değildir. Ancak muteber eserlerde namaz kılınan yerde bu tür resimlerin bulunmasının sakıncalı olduğu bahsedilmiŖtir.

3.1.16. Hız. Ali'nin Hız. Muhammed'le Uzun Süre İbadet Etmesi Meselesi

Hız. Peygamber'in vefatından ve Hız. Osman'ın Ŗahadetinden sonra Müslümanlar arasında belirgin ayrılıklar olmuŖ ve bu ayrılıklar zamanla i karıŖıklıklara dnŖmŖtir. İ karıŖıklıklar sonucunda Ŗiî, Sünnî, Haricî gibi gruplar meydana gelmiŖtir. Özellikle Ŗia hilafet meselesini bahane ederek Hız. Ali adına hadisleri malzeme olarak kullanmıŖlardır.

Ŗia'nın en çok kullandığı bir haber sünni kaynaklarda da geçmektedir. Gadir-i Hum olayı olarak bildiğimiz bu olayda, Mekke ile Medine arasında bulunan Gadir-i Hum denen bu yerde, Hız. Peygamber son anlarında Gadir-i Hum'da bulunanlara bir konuŖma yapar ve

³²⁶ Ebu Davut, "Edeb", 61.

³²⁷ Buharî, "Libâs", 88.

³²⁸ Beyhâkî, **Sünen**, s. 371, r. 20982; Yıldırım, s. 77.

akabinde yanına Hz. Ali'yi çağırarak, “Ben kimin dostu isem, Ali de onun dostudur. Allahım sen ona dost olana sende dost ol, düşman olana sende düşman ol”³²⁹ buyurur. Hz. Ömer bu olay üzerine Hz. Ali'yi tebrik eder.³³⁰ Müslim'in rivayetinde ise Resûl-i Ekrem'in, Mekke ile Medine arasındaki Hum adı verilen bir mevkide yaptığı konuşmada ölümünün yaklaştığına işaret ettiği, ashabına Allah'ın kitabını ve Ehl-i beytini bıraktığını belirttikten sonra Allah'ın kitabına sarılmalarını tavsiye ettiği ve Ehl-i beyti konusunda onlara Allah'ı hatırlattığı nakledilmiştir.³³¹

Bu olayları siyasi olarak yorumlayan Şia, Hz. Ali'ye hilafetin bırakıldığını iddia etmiştir. Ancak buradan öyle bir sonuç çıkmamaktadır. Nitekim Hz. Ömer ve diğer sahabiler bunu Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali halife olacak şeklinde anlamamışlardır. Eğer öyle anlaşılırdı Hz. Peygamber'in vefatı üzerine sahabe arasında halifelik tartışması olmazdı.

Ancak Şia bu konuda ısrarcı davranmış bu tür rivayetlere uydurmaları da ekleyerek günümüze kadar gelen tefrikayı oluşturmuştur. Hz. Ali hakkında uydurulmuş haberlerden biri de tezimize konu olan aktaracağımız şu haberdur. Bu haberin Hz. Peygamber ve Hz. Ali adına atılmış bir iftira olduğunu görmekteyiz. Habbât b. Cuveyr'den naklen gelen haberde, Hz. Ali şöyle buyurmaktadır: “Bu ümmetin insanlarından hiç kimse ibadet etmeden evvel Hz. Peygamber ile birlikte beş veya yedi yıl Allah'a ibadet ettik.”³³²

İbnü'l Cevzi bu haber için şöyle der: Bu haber asılsızdır. Hz. Ali adına uydurulmuştur. Bu haberi nakleden, Habbât b. Cuveyr yalancının biridir. Bu haberin mevzuluğunu gösteren delillerden birisi de Hz. Ali ile birlikte, Hz. Hatice'nin, Hz. Ebubekr'in ve Hz. Zeyd'in ilk Müslümanlar olduğunda ihtilaf olmamasıdır. Hz. Ömer nübüvvetin altıncı yılında kırkinci kişiden sonra Müslüman olmuştur. Bu durumda Hz. Ali'nin uzun süre tek başına ümmet olması ve Hz. Muhammed ile birlikte ibadet etmesi nasıl doğru olur? Bu haber için İbnü'l Cevzi Ebu Hâtim'in “Bu hadis ile ihticac edilmez ve bu hadis uydurma,” dediğini; Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) bu haber hakkında “batıldır.” dediğini aktarır.³³³

Bu bağlamda Hz. Ali'nin fazileti tartışılmazdır. Bu haberimizde beş veya yedi yıl Hz. Ali'nin Hz. Peygamber ile birlikte tek başına ibadet ettiği haberi, tarihi malumatlar açısından hatalı görüldüğünden, münekkittler tarafından tenkit edilmiştir. Bu haber senedi

³²⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 35, s. 456, Tirmizi, “Menâkıb”, 31.

³³⁰ Ahmed, IV, 281.

³³¹ Müslim, Fezâi'lü's-Sahâbe, 36.

³³² Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el- Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî, **Musnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî**, Dâru'l Me'mûn, Şam 1984, I, s. 348; Hâkim, **Müstedrek ale's-Sahihayn**, 3, s. 121, r. 4585.

³³³ İbnü'l Cevzi, **Mevduât**, 1, s.342. Yıldırım, s. 266.

bakımından da sorunludur. Senedinde bulunan Habbât b. Cuvey kusurlu bulunarak bu haber muhaddisler ve münekkitler tarafından reddedilmiştir.

3.1.17. Alak Suresinin Nüzul Zamanı

Alak suresinin Mushaf'ta doksan altıncı, nüzul sırasına göre ise birinci sıradadır. Mekke'de inmiştir. Buhârî bu surenin bir kısmının Medine'de nazil olduğunu aktarmıştır.³³⁴ Hz. Peygamber Hira mağarasında iken Ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde nazil olmuştur. İbn Ömer (r.a) şöyle rivayet eder: Alak suresinin ilk ayetleri nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'e hemen bu ayetleri yaz, dedi. Muâz b. Cebel eline kalem, divit ve levha aldı. Muâz b. Cebel secde ayetini yazarken kalem divit ve levha secde etti. Bu esnada Muâz b. Cebel, kalemin, divitin, levhanın, Allah'ım zikrimizi yücelt yükümüzü ağırlaştırma günahlarımızı temizle diye dua ettiklerini söyledi. Sonra Hz. Peygamber ve ben secde ettik.³³⁵ Bu haber temel hadis kaynaklarında geçmemektedir. Bu rivayeti Suyûtî, uydurma hadisleri topladığı eserinde zikretmiştir.³³⁶

İbnü'l Cevzi bu haber için, İbn Hibbân'ın (ö. 354/959) bu habere metruk dediğini, yine İbn Ebî Hatim'in (ö. 327/938) "hadisin ravilerinden olan Şeyh Salih'in kavi olmadığı" gibi tenkitlerini aktardıktan sonra, bu haberin uydurma ve ilimden de uzak olduğunu söylemiştir. Haberde secde ettiği söylenen Muâz b. Cebel Medine'de Müslüman olmuştur.³³⁷ Bu haber tarih ilminin verileri bağlamında mevzudur. Aynı şekilde mezkur rivayet senet ve metin açısından uydurma olduğu için bir anlam ifade etmemektedir. Metin tenkidi açısından tarihi verilere de uymamaktadır.

3.1.18. Hz. Süleyman'ın Çocuğunu Ölümünden Kaçırması Meselesi

Hz. Süleyman olağan üstü mucizelerle donatılmış bir peygamberdir. Neml ve Sebe Surelerinde Hz. Süleyman'ın mucizeleri anlatılmaktadır. Hz. Süleyman hakkında birçok israîlî haberler bulunmaktadır. Ebu Hureyre'den gelen haberde Hz. Süleyman'ın bir çocuğu dünyaya geldi. Hz. Süleyman çocuğunun ölmemesi için şeytanlara onu nereye saklayacağını sordu? Şeytanlar da Hz. Süleyman'a onu dünyanın bir ucuna götürmesini söylediler. Bunun üzerine Hz. Süleyman, Şeytanlara ölüm oraya da ulaşır, dedi. Şeytanlar, Hz. Süleyman'a çocuğu denizin altına götür, dediler. O da ölüm oraya da ulaşır dedi. Şeytanlar doğu ve batıya götür dediler. O da yine aynı şeyi söyledi. Şeytanlar onu semaya

³³⁴ Buhârî, "Tefsir", 8.

³³⁵ Suyûtî, *el-Leâli'l Mesnûa Fi'l Ehâdisi'l Mevdûa*, I, s. 215.

³³⁶ Suyûtî, I, s. 215.

³³⁷ İbnü'l Cevzi, *Mevdûât*, I, s. 248.

götürelim, dediler. Hz. Süleyman onlara tamam dedi. Sonra ölüm meleği Ey Süleyman! Ben canları almakla görevlendirildim. Uzaklara da kaçsanız, semaya da, sizleri bulurum deyip, semada Hz. Süleyman'ın çocuğunun canını aldı.³³⁸ İbnu'l Cevzi bu haberle alakalı şöyle der: Hz. Süleyman gibi bir peygamber bu tür şeyler yapmaz. Tarihi manada bu haberin varlığından da kimsenin haberi yoktur. Böyle bir olay olmamıştır.³³⁹

Bu haber akıl ve mantık çerçevesinde uydurma olduğu aşıkârdır. Bu haber sadece Taberânî'nin Mu'cemü'l-Evsat adlı eserinde geçmektedir. Taberânî de bu rivayeti Muhammed b. Amr'dan sadece Yahya b. Kesir'in naklettiğini söylemiştir.³⁴⁰ İbnu'l Cevzi, bu haberi halkın arasında dolaşan meşhur hadisler nevinden eserine alarak tenkit etmiştir. Tarihi olaylar ve olgular şahitler kanalıyla aktarılır. Bu olayda bu habere tarihi manada şahitlik edecek muteber kaynak ve şahit bulunmamaktadır. Bu olaya İbnu'l Cevzi'nin tenkitleri hariç başka yerde dayanak olacak bir şekilde rastlamadık.

3.1.19. Yüz Yılın Başında Beklenen Rüzgar

Hz. Peygamber döneminde bir düğün esnasında cariyelerin “İçimizde yarın ne olacağını bilen bir peygamber var” şeklinde şiir okumalarına Hz. Peygamber müdahale etmiş, öyle demelerini menetmiştir.³⁴¹ Bununla birlikte Allah'ın gayble ilgili bildirdiklerini bilebilir. Bunun örneği de Tahrîm suresindedir. “Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir sır söylemişti. Fakat eşi, bunu başkasına haber verdi. Allah bunu, peygamberine bildirdi. Peygamber, bir kısmını söyleyip bir kısmından vaz geçmişti. Peygamber bunu haber verince eşi ‘bunu sana kim haber verdi’ dedi. Peygamber, ‘Âlim ve Habîr olan Allah haber verdi’ dedi.”³⁴² Bu iki farkı haber Hz. Peygamber'in gaybla ilgili sadece Allah'ın bildirdiklerini bilebileceğini göstermektedir.

Yine bu minvalde Buhârî'de geçen bir başka haber şu şekildedir. Hz. Ebu Saîd Hudrî (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakleder. Allah yüzyılın başında yemen tarafından tatlı, serin, bir meltem estirecek, kalbinde hardal tanesi kadar imanı olan her Müslüman'ın ruhunu bununla alacaktır.³⁴³ İbnu'l Cevzi bu haber hakkında şöyle der: Bu haber uydurmadır. Yüzyıl geçeli epey zaman olmuş, halen Müslümanlar hayattadır. Benim

³³⁸ Taberânî, Ebü'l Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, **el-Mu'cemu'l -Evsat**, Dâru'l Hameyn, Kahire, Trsz. VI, s. 112.

³³⁹ İbnu'l Cevzi, **Mevdûât**, III, s. 217–218.

³⁴⁰ Taberânî, Mu'cemü'l-Evsat, VI, 112.

³⁴¹ Buhârî, Meğazî, 12.

³⁴² Tahrîm, 3.

³⁴³ Buhârî, **Tarîhu'l Kebîr**, V, s. 109; İbnu'l Cevzi, **Mevdûât**, III, s. 192.

anladığım bu yüzyıldan kastedilen, kıyamete yakın yüzyıldır. Bu haberin hepsi batıldır. Bu haberin senedinde bulunan Beşir b. Muhacir yalancıdır. İbnü'l Cevzi, Ahmed b. Hanbel'in bu haber için "münker" dediğini, Ebu Hatim'in ise bu haberle alakalı olarak, ihticac edilmeyeceğini aktarır.³⁴⁴ İbn Arrâk eserinde bu haberle alakalı, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin "bu yüzyıldan kastın kıyamete yakın yüz yıl" dediğini aktarır.³⁴⁵

Bu haber İbnü'l Cevzi ve zikrettiğimiz münekkitler tarafından problemli olarak görülmüştür. Bu haberin uydurma alametlerinden biri de isnadında bulunan Beşir b. Muhacir'in yalancılıkla itham edilmesidir. Bu haber verilen bilgiler cihetinde uydurma olduğu aşıkardır. İbnü'l Cevzi kendi yaşadığı dönem itibariyle bu olayın gerçekleşmediğini ifade ederek, tenkidinde haklı gözükmektedir. Buhari'nin bu haberi Sahih'ine almaması rivayeti sahih görmediğine işarettir. Gelecek zamanla ilgili rivayetler arasında sahih olanlar olduğu gibi uydurma olanlar ve yanlış anlaşılanlar vardır.

3.1.20. Hasan-ı Basrî'ye Hz. Peygamber'in Dua Etmesi

Hasn-ı Basrî 641 yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Annesi Hayre Hz. Muhammed'in eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkarıdır.³⁴⁶ Birçok sahabiyle mülaki olmuştur. Tabî'nin büyüklerindendir. Vaaz ve irşat göreviyle uğraşmıştır. Bu özelliğinin yanında muhaddis kimliğe de sahiptir. Câbir b. Abdullah, Hasan-ı Basrî'den (ö.110/728) şöyle rivayet eder: Hasan-ı Basrî, annem beni çarşamba gecesi dünyaya getirmiş. Annem ile birlikte bir gün Hz. Peygamber'e gittik. Oraya vardığımız da Hz. Peygamber bana dua etti, elini başıma sürerek, Allah'ım onu ilimde bilgili ve anlayışlı kıl.³⁴⁷ Diye bana dua etti. İbn Arrâk bu haberle alakalı olarak, Hasan-ı Basrî'nin Hz. Peygamber zamanında olmadığını biliyoruz demiştir. Dolayısıyla bu haber yanlıştır. Bu haberin senedinde bulunan Cuveybarî yalancının biri ve hadis uydurur. Hasan-ı Basrî Hz. Ömer'in hilafeti döneminde dünyaya gelmiştir.³⁴⁸

İbnü'l Cevzi hiç bir kimse Hasan-ı Basrî'nin Hz. Peygamber döneminde yaşadığını söylememiştir.³⁴⁹ Hasan-ı Basrî tarihen Hz. Ömer'in halifeliğinin son yıllarında h. 641 doğmuş ve h.728 yılında vefat etmiştir.³⁵⁰ Bu tarihlendirmelere baktığımızda Hasan-ı

³⁴⁴ İbnü'l Cevzi, **Mevdûât**, III, s.193. Yıldırım, s. 265.

³⁴⁵ İbn Arrâk, **Tenzîhu's-Şerîa**, II, s. 348; Hâkim, **Müstedrek**, IV, s. 455.

³⁴⁶ İbn Sa'd, **Tabakât**, 8, s.348, r. 4656.

³⁴⁷ Zehebi, **Telhîsu Kitabi'l Mevdûâ**, Mektebetür-Rüşd, Riyâd 1998, I, s.159.

³⁴⁸ İbn Arrâk, **Tenzîhu's-Şerîa**, II, s.29

³⁴⁹ İbnü'l Cevzi, **Mevdûât**, II, s. 45.

³⁵⁰ Osman Karadeniz, "Hasan el-Bâsrî ve Kelami Görüşleri", **DEÜİF. Dergisi**, İzmir 1985, Sayı: 2, s.16.

Basrî'nin Hz. Peygamber zamanında doğmadığı anlaşılmakta olup, mezkûr hadisin tarihi hakikate aykırı olduğu açıktır. Bu haberin uydurma olduğunu, İbnü'l Cevzi ve İbn Arrâk açıklamaktadır. Hasan-ı Basrî'nin doğum tarihini dikkate aldığımızda yapılan tenkitler haberin uydurma olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hadis muteber kaynaklarda da geçmemektedir.

3.1.21. Hz. Âmine'nin Hz. Peygamber'e İman Etmesi Meselesi

Âmine bint Vehb Hz. Peygamber'in annesidir. 577 yılında Medine'de Ebvâ'da vefat etmiştir. Bazıları onun Mekke'de vefat ettiği haberini aktarır.³⁵¹ İbn Sa'd onun Mekke'de vefat haberini doğru bulmaz. Hz. Âmine'nin, Medine'de Ebva'da denilen yerde vefat ettiğini ve kabrinin de orda olduğunu, Hz. Muhammed'in de bu anda altı yaşında olduğunu nakleder.³⁵²

Bahsedeceğimiz haberde olay Hâcun mevkisinde geçmektedir. Bu yer ilk devirlerde Hâcun Mezarlığı diye bilinmekteydi. Bu yer Mekke'de Mescid-i Cin mezarlığının karşısında bulunmaktadır. Hz. Hatice'nin kabri de buradadır.³⁵³ Buraya bugünkü adıyla Cennetü'l Muallâ denilmektedir. Haberde Hz. Peygamber'in umre ve hac ettikten sonra, Hâcun'da annesi Âmine'ye dua ettiğini, bu duadan sonra annesinin dirilip, Hz. Peygamber'e iman ettiği nakledilmektedir. Hadis kaynaklarına ve tarih kaynaklarına göre Hz. Âmine'nin kabri Ebvâ denilen yerdedir. Bu yer Mekke ile Medine arasında olup Mekke'ye 230 Medine'ye 190 km.dir. Bahsedeceğimiz haberde Hz. Muhammed'in bu kadar uzun mesafeye kısa bir zamanda gidip, Hz. Âişe'nin yanına gelmesi mümkün değildir. Bu konuyla alakalı olarak Hz. Âişe şöyle buyuruyor: Hz. Peygamber ile birlikte haccettik. Sonra Hz. Muhammed Hacûn'a uğradı. Üzüntüyle ağladığını gördüm ben de ağladım. Bana Ey Hümeýra! Yanıma otur dedi. Başını omzuma koyduktan sonra sevinerek güldü. Ey Allah'ın Peygamberi! Sana anam babam feda olsun biraz önce ağlıyordun, şimdi gülüyorsun, dedim. Ey Hümeýra! Annem Âmine'nin kabrine gittim, Allah'tan onu diriltmesi için dua ettim, Rabbim onu diriltti, Annem bana iman ettikten sonra tekrar yerine döndü.³⁵⁴ Suyutî bu haberle alakalı olarak, Hâfız Ebu Fadl b. Nâsır'ın bu haber hakkında şöyle dediğini aktarır: Bu hadis

³⁵¹ Belâzurî, **Ensâbü'l Eşrâf**, Dâru'l Fikr, Beyrut 1996, 1, s. 80.

³⁵² İbn Sa'd, **Tabâkât**, 1, s. 96, 116, 117, 180.

³⁵³ İbn Hacer, **Fethu'l Bârî**, 3. s. 720.

³⁵⁴ İbn Hacer, **Lîsan'ul Mîzân**, 4, s. 305.

uydurmadır. Senesinde bulunan Ahmed b.Yahya ve Muhammed b. Yahyan'nın meçhul kişiler olduğunu söyler.³⁵⁵

İbnü'l Cevzi bu haberi şu şekilde tenkit eder. Hz. Peygamber'in annesi Hacûn'da değil, Mekke ile Medine arasındaki Ebva'da vefat etmiştir. Kabri de ordadır. Bu haber açık bir şekilde uydurmadır. İlim sahibi bir kişi bu durumu hemen anlar. Yine İbnü'l Cevzi'nin aktardığına göre, Hz. Âmine'nin dirilip iman etmesi haberine karşı, Buhârî'nin eserinde geçen bir haberde Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur. Allah'tan babam için af diledim, bana bu konuda da izin verilmedi. Anlamında bir haberde mevcuttur. Bütün bu delillere rağmen biz bu hadise sahih diyemeyiz.³⁵⁶

Dolayısıyla bu haber yukarda zikrettiğimiz muhaddisler tarafından uydurma olarak izah edilmiştir. Bu haber hem sened, hem de metin yönünden problemlidir. İbnü'l Cevzi'nin ifadesiyle bu haber Buhârî'de geçen haberle tearuz ve tenakuz halindedir. Haberi tarihi hakikate arz ettiğimiz de mezkur haber Hz. Âmine'nin dirilip, ona iman etmesi olayı yaşanmamıştır. Bu haber muteber kaynaklarda geçmemektedir. Bilakis "Müslim'de geçen bir haberde Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır. Rabbimden annem için af diledim bana izin verilmedi."³⁵⁷ Müslim'de geçen sahih rivayet mezkur haberin uydurma olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Hz. Âmine'nin kabri Ebva'da bulunmaktadır. Hz. Muhammed bu olayın yaşandığı anın hemen öncesinde Kabe'de bulunmaktadır. Bu yerlerin arasındaki mesafe insan yürüyüşüyle en az 3 gün sürer. Hz. Muhammed'i bekleyen Hz. Âişe'nin orda üç gün beklemesi düşünülemez. Senedi açısından mezkur haberin isnadında bulunan Ahmed b.Yahya ile Muhammed b. Yahyan'nın meçhul kişiler olduğu haber verilmektedir. Yukarıda geçen tenkitler doğrultusunda haberin aslı yoktur.

3.1.22. İbn Mes'ud'un Sıffin Harbinde Savaşması Meselesi

Asıl ismi Abdullah b. Mes'ud b. Gafil b.Habib el- Hüzeli'dir. İlk Müslümanlardandır. Kûfe mekteplerinin fikir babasıdır. Bahsedeceğimiz haberde sorun olan durum İbn Mes'ud'un Sıffin Harbi esnasında hayatta olup olmamasıdır. Sıffin Harbi, Hz. Ali ve Hz. Muâviye arasında (37/ 657) yılında yapılan muharebedir.³⁵⁸ Muallâ b. Urfân, Ebu Vâil'den bu haberi şu şekilde nakleder. İbn Mes'ud, Sıffin Harbin'de bizlere karşı savaştı. Haberine Müslim, Ebu Nuaym'ın bu habere karşı, nasıl olur? İbn Mes'ud'un öldükten sonra dirildiğini mi?

³⁵⁵ Suyûtî, **el-leâli'l Mesnûa**, I, s. 245.

³⁵⁶ İbnü'l Cevzi, **Mevdûât**, I, s. 283–284; Yıldırım, s. 315.

³⁵⁷ Müslim, "Cenâiz", 105; İbn Sa'd, **Tabakât**, I, s. 117.

³⁵⁸ Apak 2, s. 289.

söylüyorsunuz.³⁵⁹ Dedğini aktarır. Bu haberdeki problemlere bakacak olursak, Sıffın savaşı 657 yılında meydana gelmiştir.³⁶⁰ İbn Mes'ûd 653 yılında vefat etmiştir.³⁶¹ İbn Mes'ûd'un vefat tarihiyle Sıffın Harbin arasında yaklaşık dört yıl bulunmaktadır. Bu haber alakalı olarak, İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) uydurma der.³⁶² Muhaddisler bu haberi tarihi hâdiseye arz ederek bu haberin uydurma olduğunu belirtmişler.

3.1.23. Mescitlere Kandil Takma Meselesi

Mescitlerin İslam Tarihinde önemi büyüktür. Mescit yaptıranın, mescitte namaz kılanın, büyük mükâfatlarla ödüllendirileceği ayet ve hadislerle teşvik edilmiştir. Cenâb-ı Hak mescitlerin önemine binaen Tevbe Suresinde şöyle buyurmaktadır: “Allah'ın mescitlerini yalnız Allah'a iman eden, ahiret gününe inanan kimseler yapar ve tamir ederler.”³⁶³

Hiz. Peygamber de mescitlerin önemine binaen şöyle buyurmuştur: Kim bir mescit inşa ederse, Allah o kimseye ahirette saray yapar.³⁶⁴

Bahsedeceğimiz haberde, Hiz. Peygamber zamanında mescitlerde aydınlatma aracı olarak kandil kullanıldığı tenkit noktası olmuştur. İnsanlara indirilen ayetler genel itibariyle onların bildiği kavramlar üzerinden anlatılmıştır. Bu doğrultuda Yüce Allah Nur Suresi'nde konunun anlaşılması bağlamında insanlara şu şekilde hitap etmektedir: Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru tıpkı içinde lambada bulunan bir kandile benzer.³⁶⁵ Ayetiyle muhatap kitlenin anlayacağı ve müşahade edebileceği kavramlar üzerinden olaylar anlatılmıştır. Hiz. Peygamber ve ashabı evlerinde aydınlanma aracı olarak kandil kullanmıştır. Bunun delili olarak, Hiz. Peygamber Beyt-i Makdis için ziyareti teşvik etmekte ve oraya kandil yollamamızı istemektedir.³⁶⁶ Yani oranın kutsal olduğunu desteklenmesi gerektiğini bize tavsiye etmektedir. Bu bağlamda Hiz. Muhammed'in döneminde ve yaşamında kandil nesnesi olmasaydı Beyt-i Makdis için bu haberi söyler miydi? Aktaracağımız haberi münekkitler Hiz. Muhammed döneminde kandilin olup, olmadığı noktasında tenkit edilmiştir. Bu konuyla alakalı olarak Enes b. Mâlik şöyle

³⁵⁹ Muslim, “Mukaddime” 6; Ebû Zür'â Ubeydullah b. Yezid er-Râzî, **Kitabu'd-Duâfâ**, İmâdet'ul Bahs, Medine 1982, II, s. 514; Yıldırım, s.525.

³⁶⁰ İsmail Yigit, “Sıffın”, **DİA**. TDV Yay. İstanbul 2003, XXXVII, s. 108.

³⁶¹ İbn Hallikân Ebû'l Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, **Vefayâtu'l -A'yân**, Dâru'l Sâder, Beyrut, IV, s. 213; Nevevi, I, s. 140; İsmail Cerrahoğlu, “İbn Mes'ûd”, **DİA**. TDV Yayınları İstanbul 1988, I, s. 114-117.

³⁶² İbn Ebû Hâtim Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, Dâru İhyâ, Beyrut 1952, 8, s.330.

³⁶³ Tevbe/18

³⁶⁴ Buhârî, “Salat”, 63; Müslim, “Mesâcid”, 24.

³⁶⁵ Nur 24/35

³⁶⁶ İbn Mace, “İkametü's-Salât”, 196.

buyurmaktadır: Kim Allah'ın mescitlerinden bir mescide kandil takarsa, kandil yanmaya devam ettiği müddetçe arş melekleri kandili takan kimsenin bağışlanması için dua ederler.³⁶⁷ Bu haber için, Sehâvî: “Bu hadis senedinden dolayı zayıftır” demiştir.³⁶⁸

Zehebî bu haberi şu şekilde tenkit eder. Hz. Peygamber'in hayatı boyunca mescitte ne kandil yakıldı, ne de hasır serildi. Eğer Hz. Peygamber böyle bir haber demiş olsaydı, sahabe bu habere duyarsız kalmaz ve bu konuda gayret gösterirlerdi.³⁶⁹ Her ne kadar Zehebî, Hz. Peygamber zamanında kandil olmadığını söylese de bahsedeceğimiz şu haberde Hz. Peygamber zamanında kandilin kullanıldığını ve mevcut olduğunu gösterir. Hz. Meymûne, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder: “Beyti Makdîs'e gidiniz namaz kılınız. Eğer gidemezseniz kandillerinde yanmak üzere zeytinyağı gönderiniz.”³⁷⁰

Bu bilgiler birleşimi neticesinde Hz. Peygamber döneminde kandilin mevcut olduğunu ve kullanıldığını mezkur hadislerden anlayabiliyoruz. Sehâvî bu haberin isnadının zayıf olduğunu ifade eder. Bir haberin zayıf olması, uydurma olduğu anlamına gelmez.

3.1.24. Sa'd b. Muâz'ın Tebük Gazvesi'nde Bulunma Meselesi

Sa'd b. Muâz 590 yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Birinci Akabe Biat'ında 621 yılında İslamı kabul etmiştir Bu sahabînin Tebük Gazvesi'ne katıldığı gelen haberler arasındadır. Tebük Gazvesi (9/630) yılında vuku bulmuştur.³⁷¹ Kur'an'da Tebük Gazvesi Saâtü'l Üsre ismiyle zikredilmektedir.³⁷² Bu haberde Hz. Peygamber bir münadi çıkartıp, Tebük Gazvesini ilan ettiğinde, Müslümanların fakirlik üzere olduğu haberini yayan münafıklar, Bizans'a haber vererek bu harbin başlamasını sağlamışlardır.³⁷³ Münafıklar bu davranışlarında başarılı olamamışlar. Tebük Gazvesi iklim koşulları sebebiyle olmamıştır. Bahsedeceğimiz bu haberde tenkit edilen hususlar, Sa'd b. Muâz'ın Tebük Gazvesi'nde Hz. Peygamberle karşılaşması, Sa'd b. Muâz'ın vefat tarihiyle, Tebük Gazvesi'nin tarihinin uyum içerisinde olmamasıdır. Bu haberi, Enes b. Mâlik şu şekilde nakletmektedir:

³⁶⁷ Sehâvî, Ebu Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahman b. Muhammed, **Mekâsîdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l -Ehâdisi'l -Müşteriha ale'l- Elsine Dâru'l Küttâbi'l Arabî**, Beyrut 1985, I, s. 622, r. 1059; Suyûtî, **ed-Durrul-Mensûr fi't Tefsîri'l-Me'sûr**, Dâru'l Fikr, Beyrut, Trsz. IV, s. 144.

³⁶⁸ Sehâvî, **Mekâsîdu'l-Hasene**, I, s. 622, r. 1059; Suyûtî, **ed-Durrul-Mensûr fi't Tefsîri'l -Me'sûr**, IV, s. 144.

³⁶⁹ Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, I, s. 580, r. 2202.

³⁷⁰ Ebu Davut, “Salât”, I, s. 125, r. 457.

³⁷¹ İbn Hibbân Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el Bustî, **Sahîhu İbn Hibbân**, Müesseset-ü Risâlet, Beyrut 1998, VIII, s. 321.

³⁷² Tevbe 9/117: Savaşta (Tebuk) geri kalan üç kimseyi de bağışladı rabbın sonra tövbe etsinler diye onlarında tövbesini kabul etti O tövbeleri kabul edendir.

³⁷³ Heysemî Ali b. Ebibekr, **Mecmeuz' Zevâid ve Menbeu'l Fevâid**, Daru'l Me'mûn, Beyrut, II, s. 180, 204.

Hız. Peygamber (a.s) Tebûk'e geldiği zaman Sa'd b. Muâz onu karşıladı. Hız. Peygamber, Sa'd b. Muâz ile tokalaştı. Hız. Muhammed, Sa'd b. Muâz'a şöyle dedi: Ey Muâz! Bu halin nedir? Ellerin nasır bağlamış. Sa'd b. Muâz, Ey Allah'ın Rasûlü! Elimle çakmak taşı çıkarıyorum. Ellerimle kazandığımı aileme harcıyorum. Sa'd b. Muâz'ın bu sözlerinden sonra Hız. Peygamber onun elini öptü ve şöyle dedi: Bu eller cehennemın asla temas etmeyeceği bir eldir.³⁷⁴ Münekkıt ve muhaddisler bu haber için şöyle derler: İbnu'l Esîr bu haberi hem metin hem de senet açısından değerlendirmiştir. İbnu'l Esîr bu haberin kusurlu olduğunu söyledikten sonra, Sa'd b. Muâz'ın Hendek Harbi'nde (ö. 5/627) aldığı bir yarayla şehit olduğunu söylemiş ve bu haberin senedinde bulunan Muhammed b. Temîm'in yalancı olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁵

İbnü'l Cevzî bu haber için, "Uydurma ve batıldır, bunu uyduran tarih bilgisi açısından ne de cahilmiş zira Sa'd b. Muâz Tebûk gazvesi esnasında hayatta değildi. O, Hendek Harbi'nde vefat etmiştir. Tebûk harbi ise hicri dokuzdur." Demiştir.³⁷⁶ Aynı şekilde İbn Hibbân da bu hadis için "uydurma" demiştir.³⁷⁷ Muhaddisler bu haberi sadece tarih ilmine arz ederek değil, aynı zamanda senet ve metin açısından da tahlil ederek kusurlu olgunu izah etmişlerdir. Zaten bu haberimiz. İbnü'l Esîr'in tenkidıyla sağlam olmadığı tespit edilmiştir. Bu haber muteber kaynaklarda da bulunmamaktadır.

3.1.25. Hız. Huzeyfe'nin Hız. Peygamber (a.s) ile Karşılaşması

Ebu Abdillâh b. Huzeyfe b. Huseyl (ö. 36/656) Hız. Peygamber'in sırdaşıdır. Medine'de doğmuştur. Kan davası yüzünden Mekke'den Medine'ye göç etmiştir. Bedir Harbinden evvel Müslüman oldu. Hız. Osman'ın vefatından (ö. 35/656) kırk gün sonra vefat etmiştir.³⁷⁸ Huzeyfe b. Yemân bu haberi şu şekilde aktarır. Bedir'e gitmemizi engelleyen şey suydı; babam Huseyl ile beraber yola çıktık. Kureyşli kafirler bizi yakaladılar ve bize baskı yaparak, Hız. Muhammed'in yanına mı gidiyorsunuz? Biz ona gitmiyoruz, Medine'ye varmak istiyoruz, dedik. Medine'ye gitmememiz ve Hız. Peygamber ile birlikte savaşmayacağımıza dair bize yemin ettirdiler. Hız. Peygamber'in yanına vardığımız zaman

³⁷⁴ İbn Battâl Ebu'l Hasan Ali b.Halef, **Şerhu Sahîhu'l Buhârî li-İbn-i Battâl**, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 2002, V, s. 22; Ebû Amr Muhammed b. Hamdi Sûyânî, **Sîretun-Nebeviyye** Mektebetü'l İbkân, Yrsz. 2004, , II, s. 251.

³⁷⁵ İbnu'l Esîr Ebû'l Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, **Usdu'l Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe** Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1994, II, s. 186.

³⁷⁶ İbnu'l Cevzi, **Mevdûât**, II, s. 251-420, r. 1967; Yıldırım, s.527.

³⁷⁷ İbn Hibbân, **Sahîh-u İbn Hibbân**, VIII, s. 320.

³⁷⁸ Bâcî Ebu'l Velîd Süleyman b. Halef, **et-Tâ'dîl ve't Tecrîh**, Dâru'l Levvâ, Kahire 1986, II, s. 540.

bu durumu ona anlattık. Hz. Peygamber bize bu konuyla alakalı olarak şöyle dedi: Haydi gidin! Biz sözümüzde duran kimseleriz, onları yenmek için Allah'tan yardım isteriz.³⁷⁹

İbn Hazm bu haberle alakalı olarak, Müslim'in hadisindeki bilgilerin tarihi gerçeklere uymadığını bu sebeple haberdeki yalanın açık ve net olduğunu söyler. Huzeyfe Medine'ye yerleşmiş birisidir. Babası Huzeyl ise daha önceden Medine'ye gelmiş ve Ensar'dan Abdulleşheloğullarıyla anlaşma yaparak himayelerine girmiş biriydi.³⁸⁰

Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınladığı İslam Ansiklopedisinde yukardaki rivayet sahih olarak nakledilmiştir.³⁸¹ İbn Hazm bazı gerekçelerle tarihi gerçeklere aykırı olduğunu söylese de aslında iddia ettiği gerekçe bu olayın gerçekleşmesine mani değildir.

Bu haberde Hz. Huzeyfe zaten savaş bölgesinde bulunuyordu. Medine'de ikamet etmekteydi. Bedir Medine'nin sınırlarında olan bir yer, bu kişilerin bu harbe iştirak etmemesinin nedeni Abdulleşheloğulları ile antlaşma yapmalarından dolayıdır. Bu mezkur haberde Huzeyfe b. Yemân ve babasının Mekke şehrinden hareket ettiği ve kafirlerle yolda karşılaştığı anlaşılmaktadır. Savaşın yapıldığı yer ve bu kişilerin bulunduğu yer Medine'dir. Dolayısıyla kafirler Abdulleşheloğulları ile yaptıkları antlaşma olmasına rağmen Huzayfe ve babasından söz almaları mümkündür.

3.1.26. Ümmetin Gelecekte Beş Tabaka Haline Gelmesi Meselesi

Hadis ve Tarih kitaplarında fiten ve melâhim haberlerine bol miktarda rastlamaktayız. Fiten, Fitne kelimesinin çoğuludur. Ahir zamanda insanların başına gelecek sıkıntıları ifade eder. Melâhim ise: Ahir zamanda insanların savaşmasıdır. Bu tür haberlerden bir tanesi de bahsedeceğimiz haberdur. Haberde belirtilen olay ve olgular tarihi manada gerçekleşmediğinden bu haber tenkit edilmiştir. Hadis ve tarih kitaplarında ümmetin tabakalara ayrılmasıyla alakalı birçok haber mevcuttur.

Bu haberlere örnek verecek olursak, Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: Her tabaka kırk yıl sürer. Benim ve sahabelerimin tabakası ilim ve iman tabakasıdır. Kırkıncı yıldan, sekseninci yıla kadar olan ikinci tabakadakiler ise hayır ve takva sahipleridir.³⁸²

³⁷⁹ Muslim, "Cihad", 98; Tahâvî Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed **Şerhu Meâni'l-Asâr**, Âlimu'l Kutub, Beyrut 1994, III, s. 97, r. 4653.

³⁸⁰ İbn Hazm Ebu Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelûsî, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, Dâru'l Âfâk, Beyrut, Trsz. V, s. 10.

³⁸¹ Başaran Selman, TDV., Huzeyfe b. Yeman, İstanbul, 1998, XVIII, 434.

³⁸² İbn Mâce, "Fiten", 28, 5, s. 181.

Tezimizin konusu oluşturan habere baktığımızda, Enes b. Mâlik Hz. Muhammed'in şöyle dediğini nakleder: Ümmetim beş tabakadır. Kırk yıl iyilik ve takva ehlidir. Yüz yirmi yılına kadar sıla-i rahim ederler. Yüz altmış yılına kadar birbirlerine sırt çevirip birbirleriyle ilişkilerini keserler, ondan sonra katliam ve savaş içerisinde olurlar.³⁸³ Bu haberi İbnü'l Cevzi şu şekilde tenkit eder. Bu hadisin aslı yoktur. Ümmet için böyle bir durum olmamıştır. Ayrıca İbnü'l Cevzi Buhârî'nin bu hadis için münker dediğini aktarır.³⁸⁴ Bu hadis için Elbânî “zayıf” ifadesini kullanır.³⁸⁵

Suyûtî, eserinde bu hadis için, İbn Hacer'in senedinde bulunan Ubâde ve Rakkâşî için “zayıf ve şahitlikleri kabul edilemez” dediğini aktarır. Yine bu hadis için Zehebî bu hadisin senedinde bulunan İbrahim b. Mudahhiri'nin meçhul olduğunu söyler.³⁸⁶ Bu haber tarihi olarak tenkit edildiği gibi hem senet hem de metin açısından zayıf kabul edilmiştir.

3.1.27. Ümmetin İstikbalde Kıtlığa Maruz Kalmaması Meselesi

Hiz. Muhammed'in vefatından (ö. 11/632) sonra ve hemen akabinde birçok olay tezahür etmiştir. Hiz. Muhammed'in vefat anında bile, namazını kimin kıldıracağı, kalem kırtas hadisinde olduğu gibi, halifenin kimin olacağı tartışmaları olmuştur. Hiz. Osman'ın (r.a) ve Hiz. Ömer'in (r.a) şehadetleri, Hiz. Ali'nin ve Hiz. Âişe'nin Cemel Savaşında karşılaşmaları, İslam dünyasında tefrikaya sebep veren olaylardır.

Tarih tenkidine arz edilen rivayetlerden birisi Müslim tarafından nakledilmektedir. Bu haberde Sevbân (r.a) Hiz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Rabbimden ümmetimi seneler süren bir yoklukla helak etmemesini, onların üzerine kendileri dışında bir düşmanı musallat etmemesini istedim. Allah (c.c) bu dua üzerine, ben senin ümmetini bir kıtlıkla helak etmeyeceğim. Kendileri dışında bir düşmanı da onlara musallat etmeyeceğim.”³⁸⁷ Dedi.

Bu haber için İbnü'l Cevzi şu tenkidi yapar. “Müslümanlar arasında bugüne kadar iç karışıklıklar olmuştur. Diğer milletlerin saldırısına da uğramıştır.”³⁸⁸ Ancak İbn Hacer Müslim'in naklettiği rivayeti İbnü'l Cevzi gibi anlamamıştır. Ona göre burada kast edilen umumi bir kıtlık ve umumi bir helak oluşturmaktır. Özel olarak açlık çekenler ve özel olarak

³⁸³ İbn Mâce, “Fiten,” 28.

³⁸⁴ İbnü'l Cevzi, *Mevdûât*, III, s. 196.

³⁸⁵ Elbânî, *Silsiletü'l Ehâdisi'd-Daîfe ve'l Mevdûa*, Dâru'l Meârif, Arabistan 1992, VI, s. 496, r. 2940.

³⁸⁶ Suyûtî, *Leâli'l Mesnûa*, II, s. 327.

³⁸⁷ Müslim, “Fiten”, 19; Tebrîzî, *Mişkâtü'l Mesâbih*, III, s. 1602; Suyûtî, *Câmiu'l Ehâdis* Yrsz. Trsz. VIII, s. 63.

³⁸⁸ İbnü'l Cevzi, *Keşfu'l Müşkil min Hadisi's-Sahihayn*, Dâru'l Vatan, Riyad, Trsz. I, s. 249.

düşman istilasına maruz kalanlar olmakla birlikte genel manada bu olmamıştır.³⁸⁹ Zaten hadisin lafzında “genel” lafzı vardır. Buna göre Hz. Peygamber’in duası makbul olmuş ve tarihi süreç içinde daha önceki ümmetler gibi ümmeti Muhammed helak olmamıştır.

Bahsettiğimiz haberin mahiyetine uygun olan bir haber, Enes b. Mâlik kanalıyla şu şekilde nakledilir: Hz. Ömer’in hilafeti döneminde bir kıtlık olduğu, bu kıtlık anında, Hz. Ömer’in Allah’ım! Sana Hz. Peygamberimiz ve amcası İbn Abbas’ın (hatırına) dua ediyoruz. Dualarımızı kabul et! Dedikten sonra, yağmur yağdı.³⁹⁰ Burada kısa bir süre kıtlık olmakla birlikte yapılan dua ile bu ortadan kalkmıştır. Hem tarihte hem günümüzde bazı İslam ülkelerinde kıtlıklar, sıkıntılar olmakla birlikte genel, umumi manada hiçbir dönemde helak söz konusu olmamıştır.

3.1.28. Dünyanın Ömrü Hakkındaki Rivayet

Hadis kitaplarında dünyanın ömrü hakkında birçok haber mevcuttur. Bu haberlerden biri de şu haberdur: Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. Biz yedinci binin içinde bulunmaktayız.³⁹¹ Dünyanın ömrüyle alakalı tarihlendirmelerde kronolojik manada tarihlendirmeler farklı anlamlara gelebilmektedir. Hz. Sa’lebe kanalıyla rivayet edilen haberde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: Allah bu ümmeti yarım günden aciz bırakmaz.³⁹² Manasındaki hadiste günler farklı anlamda ve karşılıklı değerlendirilmiştir. Hz. Sa’lebe’den gelen haberde yarım günün ne anlama geldiği, sorusuna, Sad b. Vakkas, beş yüz yıl olarak cevap vermiş, bu doğrultuda Kur’an’dan delil getirmiştir. Şüphesiz Allah katında bir gün sizin saydıklarınızdan bin yıldır.³⁹³

Dünyanın ömrüyle alakalı bahsedeceğimiz haberi Kur’an’a arz ettiğimizde bu tür haberlerin uydurma olduğunu anlarız. Dünyanın ömrüne gün biçilmesi, onun sonunun gelmesi yani kıyamet manasındadır. Kıyametin ne zaman kopacağını Allah’tan başkası bilemez bunun delilini Allah Kur’an’da şöyle buyurmaktadır. Sana kıyameti soruyorlar ne zaman kopacak? Sen nerde onu anlatmak nerde? Onun ilmi Allah katındadır.³⁹⁴

Kıyametin kopma zamanının bilinmemesi hususunda muteber kaynakların çoğunda bulunan Cibril hadisi Kur’an’da geçen mezkur ayeti destekler niteliktedir. Cibril (a.s)

³⁸⁹ İbn Hacer, Fethu’l Bari, VIII, 293.

³⁹⁰ Buhârî, “Fedâilu’s-Sahabe”, III, s. 11.

³⁹¹ Muttakî Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadihan, **Kenzu’l Ummâl fî Suneni’l –Akvâli ve’l Ef’al**, Müessesetü-Risâlet, Beyrut 1981, 6, s. 444, r. 16459.

³⁹² Ebu Davûd, “Melâhim”, 17.

³⁹³ Hac 22/48

³⁹⁴ Nâziât 79/ 42.

hadisinde Hz. Peygamber'in, Cibril'in kıyametin kopma zamanıyla alakalı sorusuna soran sorulandan daha iyi bilir deyip, kıyametin saatinin Allah katında olduğunu bizlere bildirir.³⁹⁵ Tezimize konu olan dünyanın ömrüyle alakalı hadisi ve bu hadise yöneltlen tenkitleri incelemek konumuzu anlaşılır hale getirecektir. Dünyanın ömrüyle (kıyamet) alakalı haber şu şekildedir. Osman b. Zâid, Havvâs'tan şöyle işittiğini söyler: Kerz ibadetinde gayretli biriydi. On'a ömrün rüzgar gibi geçmedi mi diye soruldu? O'da dünyanın ömrünün ne kadar kaldığını sordu, onlarda yedi bin yıl olduğunu söylediler.³⁹⁶

İbn Kayyim el- Cevziyye (ö. 597/1201) bu haberle alakalı olarak şu tenkidi yapar: Bu haber uydurma ve Hz. Peygamber'e atılmış bir iftiradır. Şayet bu rivayet sahih olsaydı bugün yaşayan herkes kıyametin kopmasına iki yüz elli sene kaldığını söylerdi. Hâlbuki Allah Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Muhammed'e hitaben: Ey Muhammed! Sana kıyametin, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. Deki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Yine bu haber için, İbn Kayyim el- Cevziyye, İbnu'l Medeni'nin, bu hadise uydurma, Ebu Davud'un ve Ebu Hatim er-Razî'nin metruk dediklerini aktarır.³⁹⁷

Dünyanın ömrüyle alakalı hadis hakkında Ali el-Muttakî şu açıklamaları yapar: Bu hadisin ravilerinden olan Hüseyin Davut b. Belhi için, Hatib el-Bağdadi'nin, "sika biri değil, haber uydurur." dediğini aktarır.³⁹⁸ Bu haberimiz metin ve senet yönünden muhaddislerin tenkitleri doğrultusunda problemlidir ve uydurmadır. Bu haber muteber kaynaklarda bulunmamaktadır. Bu haber yukarıda belirttiğimiz bilgiler ve tenkitler doğrultusunda tarihi malumata ve Kur'an'a aykırıdır.

3.1.29. Kısra ve Kayser'in Ölme Meselesi

Kısra İran, Kayser, ise Bizans krallarına Arapların verdikleri isimlerdir.³⁹⁹ Hz. Peygamber zamanında ölen İran ve Bizans kralının ve ondan sonra gelen kralların tam olarak kimler olduğunu tespit etmek zor olabilir. Hz. Peygamber zamanında İran Kısrası ve Bizans kralları hüküm sürmüştür. Bu kişilerle Hz. Muhammed ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişkilerin kanıtı olarak Hz. Peygamber İran Kısrası'na bir mektup yazmış, Müslüman olmasını, tevhit dini İslam'ı seçmesini istemiştir. Kayser ve Kısra'nın ölmesiyle alakalı haberde, Ebu Hureyre (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakleder: Kısra öldü,

³⁹⁵ Buhârî, "İman", 1; Müslim, "İman", 1.

³⁹⁶ Sehavî, **Mekâsîdül Hasene**, 1, s. 693, r. 1243.

³⁹⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İddetu's-Sâbirîn**, Dâr-u İbn Kesîr, Medine 1989, I, s. 229; İbnu'l Cevzi, **Mevdûât**, III, s. 243.

³⁹⁸ Muttakî, **Kenzu'l Ummâl**, 6, c.444, r. 16459.

³⁹⁹ İbn Hacer, **Fethu'l Bâri**, 6, s. 626.

artık ondan başka Kisrâ olmayacaktır. Kayser de ölünce ondan sonra başka bir Kayser de olmayacaktır. Nefsimi kudreti elinde olan Allah’a yemin ederim ki, Kayser ve Kisrâ’nın Allah yolunda hiçbir kazancı olmadı ve onlardan kalan hazineleri Allah yolunda harcayacaksınız.⁴⁰⁰

Tarihi manada Hz. Peygamberimizden sonra Kayserlerin geldiğini biliyoruz. Beşinci Kostantinios’un Malatya’yı 751 yılında muhasara ettiği, yine Abbasiler döneminde Hâlîfe Mansûr ile beşinci Konstanstinos arasında (756) yılında fıdye antlaşması yapıldığı, tarihi manada bilinen bir gerçektir.⁴⁰¹ İbn Hacer bu haberle alakalı olarak, İmam Şafii’den naklettiği haberde, Kîsrâ’nın Irak topraklarında, Kayser’in de Şam topraklarında kalmayacaklarının kastedildiğini bu kimselerin bir daha gelmemesi kastedilmediğini söylemiştir. Bu sıfatlara benzer kişilerin Hz. Peygamber’den sonra geldiğini, Hz. Peygamber’in İslam’a girdikten sonra Irak ve Şam’a yaptıkları ticari seferlerin kesileceğinden korkan Kureyşlilerin gönlünü hoş tutmak için bu hadisi söylemiş olabileceğini aktarır.⁴⁰²

Bu haber müttefekun aleyh nevindendir. Bu haberde Kisrâ ve Kayser bir makam adıdır. Bu kişilerin Hz. Muhammed döneminde varlığından şüphe yoktur. Fakat onlardan sonra aynı isimle olmasa da aynı görevi yürüten Kisrâ makamında insanlar gelmiştir. Hz. Peygamber bu rivyetiyle yakın zamanda onların topraklarının fethedileceğini, hazinelerinin de Müslümanlara geçeceğini müjdelemiştir ki bunlar gerçekleşmiştir.

3.1.30. Basra Şehrinin Hz. Peygamber (a.s) Zamanında Varlığı

Basra şehri Irak’ta Hz. Ömer döneminde 638 yılında kurulan bir şehirdir. Utbe b. Gazvân tarafından inşa edilmiştir. İkinci inşası ise Muhammed b. İdrîs tarafından yapılmıştır.⁴⁰³

Basra Şehri’nin varlığıyla alakalı olarak, Müslim, İbnu’l Bekrâ’nın babasından işiterek rivayet ettiği haberde, Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu aktarır: Ümmetimden bazı insanlar adına Dicle denen bir nehir yakınında Basra denen bir düzlüğe inerler. Nehrin üzerinde bir köprü vardır. Basra’nın halkı çoğalır ve Basra, muhacirlerin vatanlarından bir vatan olur. Son zamanlarda geniş yüzlü, küçük gözlü, Benî Kantûra’nın (Hz. İbrahim’in

⁴⁰⁰ Buhârî, “Menakıb,” 25; Muslim, “Fiten”, 75; Suyûtî, *Câmiu’l Ehâdis*, Yrsz. Trsz. XV, s. 137, r. 15159.

⁴⁰¹ Apak, IV, s. 70–90.

⁴⁰² İbn Hacer, *Fethu’l Bârî*, 6, S. 626; Suheyb Abducabbâr, *el-Camiu’s-Sahih lis’Sünenu ve’l Mesânid*, Yrsz. 2004, 2, s. 178.

⁴⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n -Nihâye*, VII, s. 47.

üçüncü hanımının çocukları)⁴⁰⁴ kavmi buraya gelir ve bu nehrin kenarına inerler. Bundan sonra oranın halkı üç gruba ayrılır. İlk grup ziraatla uğraşır ve yok olurlar. Diğer grup nefislerinin peşine düşerler. Nefislerinin peşine düşen bu grup, Kantûra ile barışır ve bunlar kâfir olurlar. Diğer grup da ailesini bırakıp cihat ederler ve bunlar şehitlerdir.⁴⁰⁵ Bu haberde Nebi (a.s) zamanında mevcut olmayan, Hz. Ömer zamanında hicri on dört yılında Utbe b. Gazvân tarafından kurulan ve inşa edilen içerisinde hiç puta tapılmamış olan Basra Şehri'nden bahsedilmektedir.⁴⁰⁶

Aliyyu'l-Karî, eserinde bu haber hakkında Eşref'in şöyle dediğini aktarır: Hz. Peygamber bu şehirle Bağdat'ı kastetmiştir. Dicle hadiste ormandır. Bu yerde bir köprü bulunmaktadır. Köprü de Bağdat'ın orta yerindedir. Basra'nın ortasında köprü yoktur. Hz. Peygamber Bağdat'ı Basra diyerek tanıtmıştır. Bağdat'ın dışında kapısına pek yakın bir yer vardır. Buraya Basra Kapısı denir. Hz. Peygamber Bağdat'ı kapısının ismiyle anmıştır.⁴⁰⁷

Ebû Hatim bu haber hakkında: Ravisi Mervân için, o yalancı ve münkerdir, der.⁴⁰⁸ Bu şehir, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında h. 14 yılında inşa edilmiştir. Dolayısıyla bu hadis tarihi malumat açısından hatalıdır.⁴⁰⁹ Yapılan tenkitler neticesinde, bu haber hem senet hem de metin bakımından sahih değildir.

3.1.31. Hz. Ali'nin Hilafet Meselesi

Hadis ve tarih eserlerinde Hz. Ali ile alakalı birçok uydurma haberlerle karşılaşmaktayız. Hz. Muhammed'in vefatından, Sıffin ve Cemel vakalarından sonra bu tür haberler daha da çok artmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra oluşan, Haricî, Sünnî ve Şii grupları arasında halifelik konusunda ve başka konularda bir takım karışıklıklar meydana gelmiştir. Özellikle Şii grup Gâliye velayet davasında, velayetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu hususunda pervasızca hadis uydurmaktan çekinmemişlerdir. Şia'nın Gâliye kolu daha da ileri giderek, Hz. Ali'nin velayetiyle alakalı Hz. Peygamberden sonra gelecek olan Peygamber olduğunu iddia etmişlerdir.⁴¹⁰ Bu tür haberlerden biri Tirmizî'de de geçen, ben ilmin şehriyim Ali'de

⁴⁰⁴ İbn'ül Heysem Ebu Ali Muhammed b. Hasan, *Mevâridü'z-Zam'ân ilâ Zevâidi İbn Hibbân*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Trsz. Yrsz. 6, s. 123.

⁴⁰⁵ Ebû Dâvut, "Melahim", 10; Tebrizî, *Mişkâtü'l Mesâbîh*, III, s. 1495.

⁴⁰⁶ Himyeri Ebu Abdillah Muhammed, *er-Ravdu'l Ma'dâr fî Haberi'l Âkdâr*, Müessesetü'n-Nâsir, Beyrut 1980, I, s. 8.

⁴⁰⁷ Aliyyu'l Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtî'l- Mesâbîh*, Dâru'l Fikr, Lübnan 2002, I, s. 3432, r. 5432.

⁴⁰⁸ Ebu Hâtim, Muhammed b. İdrîs, *İlelu'l Hadîs li İbn Ebî Hatim*, Matâbi Hamidî, Yrsz. 2006, VI, s. 568.

⁴⁰⁹ Kırbasoğlu, s. 291-92.

⁴¹⁰ Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu meselesi" *AÜİF. Dergisi*, 1997, 36, s. 81.

onun kapısıdır. Haberine karşı Tirmizî: Ben böyle bir haber bilmiyorum. Bu haber garip ve münkerdir,⁴¹¹ diyerek bu haberi reddetmiştir.

Bahsedeceğimiz haber Hz. Ali adına uydurulmuş haberlerdendir. Bu haber muhaddisler tarafından tenkit edilmiştir. Bu tür haberlerden olan haberi incelediğimiz de; İbn-i Abbas'tan rivayetle, Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: Hz. Peygamber Mi'rac gecesi yaşadıklarını insanlara anlattı. Mekke'de inanan inandı, inanmayan inanmadı. Bir gün semadan bir yıldız indi. Hz. Peygamber bu yıldızın inmesi üzerine şöyle dedi: Bu yıldız kimin evine inerse? O, benden sonra benim halifemdir. Hz. Peygamber'in bu sözü üzere Mekkeliler söz konusu yıldızı aradılar. Semadan düşen yıldızı, Hz. Ali'nin evinde buldular. Hz. Peygamber, Ehli Beytine, Hz. Ali'ye, amcaoğluna yönelerek şöyle dedi: Batmakta olan yıldıza yemin olsun ki arkadaşınız Muhammed sapmamış ve azmamıştır. Bu sözlerin ardından Şu ayet nazil oldu. "O, kendiliğinden konuşmamaktadır. O'nun konuşması ancak vahiyledir, O vahye bir şey katmaz"⁴¹² İbnü'l Cevzi bu haberle alakalı şu tenkidi yapar: Bu haber şüphesiz yalan ve asılsızdır. Bu haberin isnadındaki Ebu Salih yalancı ve müfteridir. Bir yıldız düştüğünde onu herkes görür. Bu Hz. İbn-i Abbas'a atılmış bir iftiradır. İbn-i Abbas o zamanlar daha iki yaşında idi. Bu olayı nasıl görüp de rivayet etsin demektedir. Tarih bize gösterir ki Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebu Bekr halife olmuştur.⁴¹³ Suyutî bu haberle alakalı olarak şöyle der: Bu haber batıldır ve bu haberin senedinde bulunan Ebu Salih yalancıdır.⁴¹⁴

Mezkur bilgiler ışığında bu haber hem senet, hem de metin yönünden sorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Tarihi hakikat manasında İbnü'l Cevzi'nin dediği gibi, bu olayı herkesin müşahade etmesi gerekirken iki yaşında olan İbn-i Abbas'ın, onun küçük yaşlarda bu haberi aktarması, bu olayı o yaşta kavraması düşünülemez. Zaten haber sened yönünden sorunlu ve uydurmadır.

3.1.32. Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşıyla İlgili Haber

Bazı ihtilaflı rivayetleri müsteşrik ve oryantalistler bahane ederek, Müslümanlar arasına fitne sokmaya çalışmışlardır. Bu tür haberlerden biri de Hz. Âişe'nin evlilik yaşıdır. Hz. Âişe, Hz. Muhammed ile evlendiği zaman kaç yaşında olduğu kesin değildir. Hz.Âişe'nin

⁴¹¹ Tirmizî, "Menâkıb", 20.

⁴¹² Cevrekânî Huseyn b. İbrahim, **el-Ebâtîl ve'l –Menâkîr ve's-Sıhâhu ve'l-Meşâhîr**, Dâru'l Samîi Arabistan 2002, I, s. 278.

⁴¹³ İbnü'l Cevzi, **Mevdûât**, I, s. 372–375.

⁴¹⁴ Suyutî, **el-Leâli'l-Mesnûa**, I, s. 326.

evlilik yaşına dair temel hadis kaynaklarında ve İslam Tarihi kaynaklarında farklı tarihlendirmeler bulunmaktadır. O yıllarda Hz. Peygamber takriben 49–50 yaşlarındaydı. Hz. Peygamber’in Hz. Âişe ile evliliği hicretten yaklaşık 10 ay sonra olmuştur.

Bahsedeceğimiz haberde ve haberlerde sorun Hz. Âişe’nin evlendiği zaman 9–10 yaşlarında olduğunun nakledilmesidir. Bu haberi bazı tarihi olaylara arz ettiğimizde gerçek rivayetlere ulaşabiliriz. Hz. Âişe önceleri Cübeyr b. Adiy ile nişanlanmış, hak, batıl çatışmasından dolayı bu evlilik olmamıştır. Elde ettiğimiz tarihi verilerle Hz. Âişe’nin evlilik yaşını tespit etmeye çalışalım. Hz. Âişe’nin ablası Hz. Esmâ (ö. 73/692) hicretin 72. yılında, yaklaşık yüz yaşında vefat ettiğini temel alırsak, Hz. Esmâ hicret anında 26–27 yaşlarında, Hz. Âişe’de bu durumda ondan takriben 10 yaş küçük olduğuna göre, Hz. Âişe matematiksel olarak evlendiğinde 17 yaşında olduğu ortaya çıkmaktadır. İlk Müslümanlar arasında Hz. Esmâ ve Hz. Âişe bulunmaktaydı. Bu anda Hz. Hz. Âişe herhalde üç veya dört yaşında olacak değildi. Hz. Peygamber bu evlilikten önce Mekke’de 13 yıl kalmıştır. Akabinde, Medine’ye hicretinden on ay sonra Hz. Âişe ile zifaf gerçekleşmiştir. Müslüman olduğunda Hz. Âişe’yi altı yaşında kabul edersek, Hz. Peygamber’in on üç yıllık Mekke döneminden sonra, Medine döneminde on ay sonra bu evlilik olduğuna göre, Hz. Âişe’nin en az on yedi ve 19 yaşlarında olması kaçınılmazdır. Hz. Âişe’nin yaşıyla ilgili olarak farklı rivayetler vardır.⁴¹⁵ Temel İslam Tarihi kaynaklarında Hz. Âişe’nin evlilik yaşından bahseden rivayet şu şekilde geçmektedir: Hişam b. Urve, Hz. Âişe’den rivayetle şöyle buyurmaktadır: Hz. Peygamber Hz. Âişe’yle Hz. Hatice’nin vefatından üç yıl sonra evlenmiştir. Hz. Hatice vefat ettiğinde Hz. Âişe altı yaşındaydı. Hz. Peygamber (a.s) onunla dokuz yaşında Medine’de evlendi. Hz. Peygamber vefat ettiğinde o on sekiz yaşındaydı.⁴¹⁶

Bu bilgiler ışığında İslam Tarihi verileri doğrultusunda bazı tarihlendirmeler ve takvimlendirme yaparak, Hz. Âişe’nin evlilik yaşını tespit etmeye çalışalım. Hz. Hatice ile ilgili tarihlendirmeler: Hz. Peygamber Mekke’de on, on üç, on beş yıl kalmış,⁴¹⁷ sonra hicret etmiştir.⁴¹⁸ Hz. Hatice fil olayından onbir yıl önce doğmuştur.⁴¹⁹ Hz. Hatice hicretten

⁴¹⁵ Muslim, “Nikah”, 69; Ahmed b. Hanbel, 41, s. 360; Ebu Davut, “Nikah”, 33,” Edeb”, 62; Suyûtî, **Şerhu Müslim**, Dar’u İbn Affân, Arabistan 1996, IV, s. 27.

⁴¹⁶ İbn İshak Ebu Adillâh Muhammed b. İshak b. Yesâr, **Sîretu ibn İshâk**, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1978, I, s. 255–256.

⁴¹⁷ İbn Sa’d, **Tabakât**, 3, s. 8.

⁴¹⁸ Mubârekfûri, Ebu’l-A’la Muhammed Abdurrahman, **Tuhfetü’l-Ahvezî**, Beyrut, Trsz. 10, s. 93, r. 3650–3653.

⁴¹⁹ İbn Sa’d, **Tabakât**, I, s. 132.

üç yıl önce⁴²⁰ hicretten üç veya dört yıl önce vefat etmiştir.⁴²¹ Hz. Âişe'nin doğum tarihiyle ilgili tarihlendirmelere baktığımızda, Hz. Âişe Mekke'de hicretten yaklaşık sekiz yıl önce, doğduğu aktarılmaktadır.⁴²² Hz. Âişe'nin ölüm tarihiyle alakalı (ö. 58/678) h.55–56–58, gibi tarihlendirmeler yapılmıştır.⁴²³ Buhârî eserinde Hz. Âişe'nin altı yaşında nişanlandığını, dokuz yaşında evlendiğini haberini aktarır.⁴²⁴ Hz. Fâtıma'nın (ö. 11/632) doğum tarihine ile ilgili tarihlendirmelere baktığımızda: Hz. Fâtıma, Kureş'in Kâbe'yi inşası anında, nübüvvetten bir yıl sonra, beş yıl veya yedi buçuk yıl önce, Hz. Peygamber kırk bir, kırk iki yaşındayken doğduğu aktarılır. Hz. Fâtıma'nın Hz. Ali ile nişanlanmaları hicretten beş ay sonra, altı ay sonra veya bir yıl sonra, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile evlenmesinden dört buçuk ay sonra gerçekleştiği gelen haberler arasındadır. Hz. Fatıma Hz. Peygamber'in vefatından iki ay, yetmiş gün, altı ay veya sekiz ay sonrada vefat ettiği haberleri rivayet edilmektedir.⁴²⁵

Hz. Esma, ile ilgili tarihlendirmelere baktığımızda, Hicretten yirmi yedi sene önce doğmuş olan Hz. Esma'nın, Hz. Âişe'den on yaş büyük olduğu, Hz. Esma'nın ilk on yedi kişiden sonra Müslüman olduğu, oğlu Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesinden sonra hicri yetmiş üç yılında yüz yaşındayken de vefat ettiği ifade edilmektedir.⁴²⁶ Bu bilgilerden hareketle Hz. Âişe'nin evlilik yaşıyla ilgili iki görüşten bahsedebiliriz. Birincisi onun çocuk yaşlarında evlenmiş olabileceği, ikincisi de genç yaşlarda evlendiği haberi.

Hz. Âişe'nin çocuk yaşlarda evlendiği haberi, mütevâtir derecesinde değildir. Âhâd haber değerindedir. Bu rivayetlerin çoğunda evlilik yaşından bahseden kendisidir. Bahsettiğimiz üzere muteber eserlerde Hz. Âişe'nin 6 yaşında nişanlandığı dokuz yaşında evlendiği geçmektedir. Bu bağlamda Hz. Âişe'nin nişanlanma ve evlilik yaşıyla alakalı altı veya dokuz, çelişkili rakamlar bulunmaktadır. Bu tarihlendirmelerin yapılması normaldir. Tarihlendirme hususunda takvimin olmadığı bir toplumdan bu bilgiler zuhur etmektedir.

Hz. Âişe'nin genç yaşlarda evlendiği haberi: O'nun çocuk yaşlarda evlendiğine dair sarih haber yoktur. Genç yaşlarda evlendiği görüşünü ileri sürenler başkalarının doğum ve ölüm

⁴²⁰ İbn Kayyim, **Za'dul Meâd**, (çev: Heyet), Polen Yayınları, İstanbul 2013, s. 53.

⁴²¹ Taberânî, **el-Mu'cemu'l Kebîr**, Mektebetu İbn Teymiyye, Beyrut 1994, 22, s. 450, r. 1096–1069.

⁴²² Mubârekfûri, 10, s. 255.

⁴²³ İbn Sa'd, **Tabâkât**, 9, s. 79.

⁴²⁴ Buhârî, "Menâkubu'l Ensâr," 44; Bünyamin Erul, "Hz. Âişe Kaç Yaşında Evlendi?", **İslami Araştırmalar Dergisi**, XIX, Sayı: 4, (2006), s. 637–649.

⁴²⁵ İbn Sa'd, **Tabâkât**, VIII, s. 18–22.

⁴²⁶ Taberânî, **Mu'cemu'l Kebîr**, 24, s. 77; Nevevî, **Tehzîbü'l Esmâ ve'l Lugât**, Dâru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut, II, s. 298; Heysemi, Ebü'l Hasen Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr, **Mecmau'z-Zevâid Ve Menbeu'l-Fevâid**, Mektebetü'l Kuddusî, Kahire 1994, 9, s. 260, r. 15416.

tarihleriyle bağlantı kurmuşlardır ki, bu rakamlar on dört, on beş, on altı, on yedi, on sekiz ve on dokuz civarında yaşlardır. Rakamlar ihtilaflı olsa bile on dört, on beş arası rakamların kabulü bu konu üzerindeki tartışmaların önünü kesecektir.⁴²⁷

Sonuç itibarıyla mezkûr rakamların tarihi hakikate aykırı olma ihtimali vardır. Ancak Hz. Muhammed'in Hz. Âişe ile evliliği bir gerçektir. Hz. Âişe'nin evliliği hususunda tarihlendirmeler arasında bu konuda tutarlılık yoktur. Bu rakamlar arasında çelişkilerin olduğu gerçektir. Bu çelişkilerin mevcudiyeti haberin sıhhatini de zedelemektedir. Şu hakikati iyi bilmeliyiz: Bir hadisin vuku bulması ayrı bir şey vuku bulan hadisin tarihi manada tespiti ayrı bir şeydir. Bundan dolayıdır ki bu mezkûr hadiste doğru, sıhhatli bir tarihlendirme yapılamadığıdır.⁴²⁸

Heysemî bu konuda “Hz. Âişe'nin bu anda ben altı yaşındaydım” sözü için Taberânî'nin, “Muhammet b. Amr b. Alkame hariç senesinde bulunan kimselerin sika ve bu haberin de hasen derecesinde” dediğini aktarır.⁴²⁹ İncelediğimiz bu haber doğrultusunda hadislerin, tarihe arzı noktasında hadis kaynaklarıyla, İslam Tarihi kaynaklarının bazen tarihlendirmelerde mutabık olmadığını anlıyoruz. Tam ve net olmayan tarihi veriler doğrultusunda Hz. Âişe'nin evlenme yaşıyla alakalı olarak tam şu tarihtir, diyemeyiz. Ancak edindiğimiz tarihlendirmelerin çoğu Hz. Âişe'nin 17 yaşında Hz. Muhammed ile evlendiğidir. Zaten bu haber için Bünyamin Erul, bu haberin ahâd haber nevinden olduğunu aktarmaktadır.⁴³⁰

3.1.33. Hz. Muhammed'in (a.s) Ebu Süfyan'ı Komutan Olarak Ataması

Ebû Süfyan Sahr b. Harb b. Ümeyye, Kureyş kabilesindendir. M. 565 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. (ö. 31/651) yılında Medine'de vefat etmiştir. Hz. Peygamber tarafından bir savaş için komutan tayin edilip edilmediği tartışılan hususlardan birisidir. O'nun Cers Şehri'ne vali atandığı gelen rivayetler arasındadır.⁴³¹

Hz Abbas bu haberi daha önce geçmişti.⁴³² Burada ele alınacak konu Ebu Süfyan'ın komutan yapılması meselesidir. İbnü'l Kayyim el-Cevzi şöyle der: Ebû Süfyan'ın Hz. Muhammed tarafından komutan yapılması net değildir. Ebû Süfyan'ın komutan olmasını

⁴²⁷ Erul, s. 648–649; Yıldırım, s. 272–273.

⁴²⁸ Selçuk Coşkun, “Hadislerin Tarihe Arzının Uygulamadaki Bazı Problemleri” **Ekev Akademi Dergisi**, 8, (20004), s. 189.

⁴²⁹ Heysemî, Ali b. Ebîbekr, **Mecmeu'z- Zevâid ve Menbeu'l Fevâid**, 9, s. 225.

⁴³⁰ Erul, s. 649.

⁴³¹ Belâzürî, **Futûhu'l Budân**, 1, s. 66.

⁴³² Muslim, “Fedâilu's-Sahabe”, 168; Yahsubi Ebul Fadl İyâz b. Musa b. İyâz, **İkmâlu'l Mu'lim Fevâidi Muslim**, Dâr'ul Vefâi, Mısır 1998, VII, s. 546.

hiç bir kimse bilmemektedir.⁴³³ Bu konuda onun komutan olmadığını söyleyenler olduğu gibi olduğunu da söyleyenler de mevcuttur. İbn Hacer'in haberine göre, İbn İshâk bu konuyla alakalı şöyle der: Hz. Peygamber onu komutan olarak Mekke'ye Menât putunu yıkmak için gönderdi ve Ebû Süfyân bu putu yıktı.⁴³⁴ İbn Sa'd bu konuyla alakalı olarak şu bilgiyi verir: Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiği zaman, Menât putunu yıkmak için Sa'd b. Zeyd el-Eşhelî komutasında bir grup askeri gönderdi.⁴³⁵ Hamevi, bu konuyla alakalı şu bilgiyi verir: Mekke'nin fethi (8/630)senesinde Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Menât putunu yıkmak için göndermiştir.⁴³⁶

İbnü'l Kayyım el Cevzî, Hz. Peygamber'in Ebû Süfyân'ı emir (vali) yaptığını ifade eder.⁴³⁷ İbn Hacer bu konuyla alakalı, Vâkıdî'nin şöyle dediğini aktarır. Arkadaşlarımız Hz. Peygamber'in vefatı anında Ebû Süfyân'ın Necrân valisi ve komutanı olduğunu söylerler. Ebû Süfyan, Hz. Peygamber vefat ettiğinde Mekke'de idi. O zaman Necrân valisi Amr b. Hazm'dı İbn Hacer Ebû Süfyân'ın vali olarak atandığıyla ilgili haberin aslı olmadığını ifade eder.⁴³⁸ Alâî, kitabında Buhârî'nin bu haberi muzdarip olmasından dolayı eserine almadığını, Ahmed b. Hanbel'in de bu haberin sıhhati hakkında muzdarip dediğini aktarır.⁴³⁹ Bu haber münekkitler ve muhaddisler tarafından tarih verileri doğrultusunda tenkit edilmiştir. Bütün bu tarihi hakikatler neticesinde bu haber sorunludur. Sorunlu haberin tenkidinin yapılması sağlıklı haberlerin ortaya çıkması için, gerekli bir tenkit yöntemidir. Uydurma haberler belki değer anlamında bir şey ifade etmez gibi gözükse de, münekkitler ve muhaddisler tarafından sahih haberin ispatı noktasında bir anlam ifade etmektedir.

3.1.34. Abdullah b. Revâha'nın Umretü'l Kadâda Şiir Okuması Meselesi

Abdullah b. Revahâ (ö. 8/629) Hz. Muhammed'in şairidir. O, şiirlerini kafirleri yermek için yazmıştır. İlmi kimliğiyle Müslümanların sözcüsü olmuştur. Mu'te Harbi'nde (8/629)⁴⁴⁰ Zeyd b. Hâris ve Ca'fer b. Ebu Tâlib'in şehadetiyle üçüncü komutan olarak

⁴³³ İbnü'l Kayyım, **Za'dul Meâd**, I, s. 109; Ebû Nuaym, **Ma'rifetu's-Sahâbe**, VI, s. 3216.

⁴³⁴ İbn Hacer, **İsâbe**, III, s.333, r. 4666.

⁴³⁵ İbn Sa'd, **Tabâkat**, II, s.147; Yıldırım, s. 302–303.

⁴³⁶ Hamevî Ebu Abdullah Şihâbüddîn Yâkut b. Abdullah, **Mu'cemu'l Buldân**, Dâru'l Sâdr, Beyrut 1995, I, s. 171.

⁴³⁷ İbnü'l Kayyım, **Zâdu'l Meâd**, I, s. 106.

⁴³⁸ İbn Hacer, **İsâbe**, III, s. 333, r. 4666.

⁴³⁹ Alâî Ebû Saîd Halil b. Keykeldî, **Tenbihâtü'l Mecmeletü Ale'l Mevâdiu'l Müşkiletün**, Câmiâtü'l İslamiyye, Medine 1997, I, s. 73.

⁴⁴⁰ Apak, s. 629.

görev yapmıştır.⁴⁴¹ Abdullah b. Revâha, Mekke’de Ümretü’l Kadâ’da⁴⁴² Hz. Peygamber’in önünde ilerleyip şiir okuduğu haberi şu şekilde geçmektedir. Tirmizi’nin Enes b. Mâlik’ten rivayetle aktardığı haber şu şekilde geçmektedir: Enes b. Mâlik (r.a) şöyle buyurmaktadır: Hz. Peygamber Ümretü’l Kadâ’da Mekke’ye (fetih) girdiği anda, Hz. Muhammed’in şairi Abdullah b. Revâha Hz. Peygamber’in önünde şöyle diyerek yürüyordu. “Ey Kâfir çocukları! Rasulullah’a yol açın bugün ona gelen vahiy adına size öyle bir vururuz ki, hepinizi yerinden uçurur ve dostu dostuna unuttururuz. Bu durumu gören Hz. Ömer, Ey Abdullah b. Revâha! Hz. Peygamber’in önünde Allah’ın Harem’inde şiir mi okuyorsun? Hz. Peygamber, Hz. Ömer’e hitaben: Bırak onu Ey Ömer! Abdullah b. Revâha’nın sözleri kafirlere oktan daha tesir etmektedir.” Tirmizî bu haber için “hasen, sahîh ve garîp” ifadelerinden sonra, Abdullah b. Revâha’nın, Mu’t Harbi’nde şehit olduğunu, Ümretü’l Kadâ’nın, Mu’t Harbi’nden sonra meydana geldiğini açıklar.⁴⁴³

Tirmizi gibi bazı muhaddis ve müverrihler Abdullah b. Revâha’nın Mu’t Harbinde (8/629) vefat ettiğini rivayet ederler.⁴⁴⁴ Muhaddisler ve müverrihler Abdullah b. Revâha’nın Mu’t Harbi’de şehit olduğu hususunda hem fikirdiler. Tirmizi’nin bu haberinde problemli durum, Tirmizi’nin Ümret’ül Kadâ’nın, Mu’t Harbi’nden sonra olduğunu beyan etmesidir. Tirmizi’nin, Ümret’ül Kadâ’nın, Mu’t Harbi’nden sonra olduğu haberini bazı müverrihler yanlış bulurlar. İbn Sa’d, Mu’t Harbini ve Ümretü’l Kadâ’nın tarihlerini şu şekilde kayıt altına alır. Umretü’l Kadâ, (7/629) ve Mu’t Harbi, (8/629) Cemaziyülevvel ayında meydana gelmiştir.⁴⁴⁵ İbn Sa’d’ın tarihlendirmesinde Mu’t Harbinden evveldir.

Taberî, Mu’t Harbi’nin hicretin sekizinci yılında meydana geldiğini aktarır.⁴⁴⁶ İbnü’l Esir’e göre, Ümretü’l Kadâ, Mu’t Harbi’nden evveldir. Zehebî’ye göre Ümretü’l Kadâ, (7/629) Mu’t Harbi’nden (8/729) öncedir.⁴⁴⁷ İbn Hibbân’a göre o anda Hz. Muhammed’in önünde şiir okuyan kimse Kâ’b b. Mâlik’tir. Bu olayla ilişkilendirilen Abdullah b. Revâha Mu’t Harbi’nde şehit olmuştur.⁴⁴⁸ İbn Kayyim el-Cevzi eserinde bu haberle alakalı şöyle der: Tirmizi’nin eserinde aynı hadisin diğer varyantında, “Mekke’nin Fethi” ifadesi

⁴⁴¹ Buhârî, “Megazi”, 44; İbn Hişam Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik, **es-Sîretu’un-Nebeviyye**, Beyrut 1992, 4, s. 27.

⁴⁴² Apak,1, s. 295, Ümretü’l Kadâ (629) Hudeybiye antlaşmasından sonraki yıl yapılan, daha önce yapılamayan kaza Umresidir.

⁴⁴³ Tirmizi, “Âdâb”, 70.

⁴⁴⁴ İbnü’l Esir, **Usdu’l Gâbe**, III, s. 232, r. 2943; Vakidî, **Meğâzi**, 2, s. 639.

⁴⁴⁵ İbn Sa’d, **Tabakât**, II, s. 91–93.

⁴⁴⁶ Taberî, **Tarihu’l Umem ve’l Müluk**, Dâru’t Turâs, Beyrut 1967, III, 639.

⁴⁴⁷ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n –Nubelâ**, Müessesetü’r- Risâlet, I-XXV, Beyrut 1985, I, s. 236.

⁴⁴⁸ İbn Hibbân, **el-İhsânu fi Tağrîbi Sahîhi İbn Hibbân**, Müessesetü’r-Risâlet, Beyrut 1998, X, s. 380.

geçmektedir. Tirmizi'nin bu haberi de hatalıdır. Mu'te Harbi'nin Mekke'nin Fethinden dört ay evvel meydana geldiğini, Abdullah b. Revâha'nın, Mu'te Harbi'nde şehit olduğunu aktarır.⁴⁴⁹ İbn Hacer bu haber için: Abdullah b. Revâha'nın, Mu'te Harbi'nde şehit olduğunu söyledikten sonra, bu durum şaşılacak şey, nasıl olurda? Umretü'l Kadâ, Mu'te Harbi'nden sonra olabilir? İbn Hacer, bu konuda Tirmîzi'nin yanlış söylediğini, bu olay anında Hz. Muhammed'in önünde şiir söyleyenin Abdullah b. Revâha'nın olmadığını, Kâ'b b. Mâlik olduğu halde Mekke'ye girdiğini haber verir. İbn Hacer'e göre, Tirmizi aynı haberi eserinin başka yerinde "fetih" günü ifadesi olarak aktarır.⁴⁵⁰

Bu haberi incelediğimiz de bu haberde Tirmizi, Ümretü'l Kadâ'da Hz. Muhammed Mekke'ye girdiği anda Abdullah b. Revâha'nın Hz. Muhammed'in önünde şiir söylediği haberi geçmektedir. Tirmizi, Abdullah b. Revâha'nın ise Mu'te Harbi'nde şehit olduğunu aktarır. Ancak Tirmizi'nin Ümretü'l Kadâ'nın, Mu'te Harbi'nden sonra olduğu ifadesine, müverihler ve muhaddisler itiraz etmişlerdir. Bu konuyla alakalı İslam Tarihi verilerini bularak mezkur haberde geçen Ümretü'l Kadâ'nın ve Mu'te Harbinin tarihini müverihlerin bilgileri doğrultusunda kronolojik manada tespit ettik. Edindiğimiz bilgiler dâhilinde Tirmizi'nin Umretü'l Kadâ ve Mu'te Harbi'nin zamanlamasıyla alakalı söyleminin hatalı olduğuna tespit ettik. Ayrıca İbn Kayyim el-Cevzi ve İbn Hacer bu haberin Tirmizi'nin eserinin başka yerinde "fetih günü" ibaresinin geçtiğini ifade etmektedirler. Bu muhaddisler Tirmizi'nin Enes b. Malik'ten rivayetinde yanlış olduğunu fakat "Ümretü'l Kadâ'da Mekke'ye Kâ'b b. Malik ile beraber girdiğinde" ifadesiyle bu yanlışlığın düzeldiğini de ifade ederler. Biz bu haberden anlıyoruz ki Tirmizi'nin rivayetinin birinde "Ümretü'l Kadâ'da Hz. Muhammed'in, Mekke'ye Abdullah b. Revâha ile birlikte girdiği" Diğer rivayetinde ise "Ümretü'l Kadâ'da Hz. Muhammed'in, Mekke'ye Kâ'b b. Mâlik ile birlikte girdiği" haberi geçmektedir. Bu bilgisel manada bir eksiklik olmayıp, Tirmizi'nin hataen yanlış yaptığı bellidir. Bu haberin bu şekilde olduğu münekkitler tarafından da dile getirilmiştir. Tarihi veriler doğrultusunda bu haber, yer ve zaman tam tespitinin net olmaması anlamında, problemli gözükmemektedir.

⁴⁴⁹ İbnü'l Kayyim el- Cevzi, **Zâ'du'l Meâd**, III, s. 340.

⁴⁵⁰ İbn Hacer, **Fethu'l Bâri**, VII, s. 5002; Yıldırım, s. 304–307.

3.1.35. Mürâra b. Rebî el-Amirî ve Hilâl b. Umeyye el-Vakifî'nin Bedir Şehitlerinden Sayılması Meselesi

Buhârî'nin eserinde geçen habere göre, Kâ'b b. Mâlik bu haberi şöyle rivayet eder: Mürâra b. Rebî ve Hilâl b. Umeyye, Bedir'de şehit olan iki salih kişidir.⁴⁵¹ İbn Hacer bazı kişilerin Mürâra b. Rebî ve Hilâl b. Umeyye'nin isimlerini eserlerinde, Bedir şehitlerinden zikretmediklerini, Bunların başında Ahmed b. Hanbel'in halkasından Ebu Bekr el-Esrâm olduğunu ifade eder. İbn Hacer bu simleri Buhârî eserinde Bedir şehitlerinden saymıştır. Buhârî'nin bu haberine itiraz edilmiştir. Buhârî'nin itirazların farkında olduğunu söyleyerek, bu haberi Buhârî'nin, Kâ'b b. Mâlik'ten (ö. 50/670) aldığını, Kâ'b b. Mâlik'in de Hz. Peygamber yanında itibar edilen biri olduğunu söyler.⁴⁵² İbn Hacer, Dimyatî'nin, Mürâra b. Rebî ve Hilâl b. Umeyye'nin Bedir'de şehit olduğunu hiç kimse zikretmez, sözüne karşı şöyle der: Bu merdud bir haberdur. Bu iki sahabe birinci tabakadan olup, Buhârî bu kişileri Bedir şehitlerinden zikretmiştir. Uhud şehitlerinden değildir. Bunları Uhud şehitlerinden zikreden şahıs Muhammed b. Sa'd'dır. İbn Sa'd'ın hocası Hişam b. Kelbi bu iki kişinin Bedir Gazvesine katıldıklarını söyler.⁴⁵³

İbn Kayyım el-Cevzi bu haberle alakalı olarak, bu sahabelerin Bedir Gazvesine katılmadıklarını, Bu iki kişinin isimlerinin ne İbn İshâk'ın ne de Vâkidi'nin eserlerinde Bedir şehitleri arasında zikretmediklerini aktarır. Eğer onlar Bedir Gazvesi'ne katılmış olsalardı, onlar Tebük harbinde boykota uğramazlardı. Casusluk yapan Hâtib b. Beltaa'ya gösterilen müsamaha onlara da gösterilirdi.⁴⁵⁴ İbn Hacer'e göre bu yorum yanlıştır. Bir insanın Bedir ehlinden olması hata işlediğinde onun masum olacağı manasına gelmez. Hz. Ömer Bedir'e katıldığı halde Kudame b. Ma'zûn'u içki içtiği için cezalandırmıştır. Bu haberi incelediğimizde, Kâ'b b. Mâlik, Mürâra b. Rebi ve Hilal b. Umeyye Tebük Harbi'ne katılmayıp geç kalmalarından dolayı haklarında ayet nazil olunan şahıslardır.⁴⁵⁵ Bu kimseler Tebük Harbi'ne katılmamaları Hz. Peygamber'in kulağına gidince onlara tecrit cezası vermiş ancak yeryüzü onlara dar gelince Cenab-ı Hak bu şahısları affettiğini ilgili ayetlerle bildirmiştir. Bu durumda İslam'ın ilk yıllarında meydana gelen Bedir Harbi'nde şehit olduğu söylenen bu şahısların Tebük Harbi'nde hakkında ayet nazil olması olamaz.

⁴⁵¹ Buhârî, "Meğazi", 13, 7.

⁴⁵² İbn Hacer, **Fethu'l Bârî**, 1, s. 215.

⁴⁵³ Mehmet Bilen, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, Ankara okulu Yay. Ankara 2013, s. 333.

⁴⁵⁴ İbn Kayyım el-Cevzi, **Zâdu'l Meâd**, III, s. 484-505.

⁴⁵⁵ Tevbe9/18, Seferden geri kalan üç kişi yeryüzünün genişliğine rağmen onlara dar geldi, ve Allah onların tövbesini kabul etti.

Kur'an'a bu haberi arz ettiğimizde bu haberin batıl olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵⁶ İlgili ayet bu kişiler hakkında nazil olmuştur. İbn Hacer de Buhari'nin haberine istinaden bu şahısları Bedir ehlinden sayar. Bu haber İbn Hacer'in bir başka eserinde bu şahısları Bedir Şehitlerinden saymasından sonra, eserin devamında Ka'b b. Mâlik, Murara b. Rebi ve Hilal b. Ümeyye gibi sahabeleri Tebuk Harbine katılmayanlar olarak belirtmesi⁴⁵⁷ İbn Hacer'in bu konuda çelişki içerisinde olduğunu anlamaktayız. Vakidi bu kimselerin isimlerini Bedir şehitlerinden zikretmez.⁴⁵⁸ Bu haber Buhârî'nin vehminden kaynaklanmış olabilir. Açık bir tarihi malumata bu haber aykırıdır. Belirttiğimiz Kur'an'ın ilgili ayetleri bu kimseler hakkında Bedir Harbi'nden sonra olan, Tebuk Harbi senesinde nazil olmuştur. Bu kimseler bu harp anında hayatta idiler.

3.1.36. Hz. Muâz'ın Oğlu Ne Zaman Vefat Etti?

Sahabenin büyüklerinden olan Muâz b. Cebel b. Evs, Ebu Abdullah diye bilinir. Miladi 605 yılında Medine'de doğmuştur. H.18'de Kudüs'te vefat etmiştir. Hz. Peygamber Onu Yemen'e gönderirken "Ey Muâz! Orada ne ile hüküm vereceksin? Allah'ın kitabıyla, sünnetinizle bunlarda da bulamazsam ictihad ederim,"⁴⁵⁹ diyerek ictihad kapısını muteahhirun âlimlerine işaret etmiştir.

Tezimize konu olan haberle alakalı Hz. Muhammed'in Muâz b. Cebel'e mektup yazması haberi iki vecihle nakledilmektedir. İlk rivayet Abdurrahman b. Ğanem, İkinci rivayet ise Muâz b. Cebel kanalıyla aktarılır.⁴⁶⁰ Haber şu şekilde rivayet edilir: Abdurrahmân b. Ğanem anlatıyor: Muâz b. Cebel'in oğlu vefat ettiğinde üzgündü. Haber Hz. Peygamber'e ulaşınca Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'e bir mektup yazdı. Mektubunda Muâz b. Cebel'e (ö. 17/638) Hz. Muhammed şöyle hitap ediyordu: Rahmân ve Râhîm olan Allah'ın adıyla, Allah'ın Rasûlu Muhammed'den (a.s) Muâz b. Cebel'e selam olsun! Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a senâ ederim. Allah ecrini versin, sabırlar ihsan etsin. Hem bizleri hem de sizleri her halinde şükredenlerden eylesin! Bizler, ailelerimiz, mallarımız, çocuklarımız Allah'ın bizlere emanetleridir. Allah takdir ettiği ömür müddetince onlardan

⁴⁵⁶ Vakidî, **Meğâzi**, III, s. 998.

⁴⁵⁷ İbn Hâcer, **el- İsbâbe fî Temyîzi's-Sahabe**, 6, s. 52, r. 7882.

⁴⁵⁸ Vakidi, **Meğâzi**, s. 145–149.

⁴⁵⁹ Buhârî, "Zekat", 64.

⁴⁶⁰ Ebû Nuaym, **Hilyetul Evliya Tabâkâtü'l Asfiyâ**, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1974, I, s. 40, r. 242.

istifade ettirir. Sınırlı zamanın dolmasından sonra emanetleri alır.⁴⁶¹ Zehebî'ye (ö. 748/1348) göre bu haberin her şekli uydurmadır.⁴⁶²

Ahmed b. Abdurrahman Saâtî eserinde İbn Hibbân'ın, (ö. 354/965) Bu hadisin ravilerinden olan “Mecaşî b. Amr güvenilir biri değil ve bu haber zayıftır” dediğini nakleder.⁴⁶³ Ebû Nuâym (ö. 430/1038) bu hadis hakkında şöyle der: Bu haberdeki rivayetlerin tamamı zayıftır, sabit değildir. Hz. Muâz b. Cebel'in oğlunun vefatı, Hz. Peygamber'in vefatından birkaç yıl sonra idi. Mektubu yazan aslında bir sahabyıdı. Ravi yanılarak veya unutarak bu haberi Hz. Peygamber'e nispet etmiştir.⁴⁶⁴

İbn Arrâk'a (ö. 963/1556) göre, bu haberle alakalı rivayetlerin hepsi zayıftır. Tarihi manada Muâz b. Cebel'in oğlu Hz. Peygamber'den sonra vefat ettiği bir gerçektir.⁴⁶⁵ Bu haber tarihi veriler doğrultusunda sorunludur. Münekkittlerin verdiği bilgiye göre Muâz b. Cebel'in oğlunun vefatı Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşmiştir. Hayatta olan biri için baş sağlığı dilenmesi düşünülemez. Hadis edebiyatında olay ve olgularda geçen kişilerin doğum ve ölüm tarihleri bazen yanlışlıkla verilmiştir. Bu hatalar tarih ilminin verileriyle düzeltilmiştir.

3.1.37. Hz. Peygamber'in Şam Yolculuğu

Hz. Peygamber'in on iki yaşlarında, amcası Ebû Tâlib ile Şam'a yolculuk yaptığı birçok rivayette geçmektedir. Bu olayın vuku bulmasında hiç şüphe yoktur. Suyûtî'ye göre bu olay, hadis ve megâzi eserlerinde meşhurdur.⁴⁶⁶ Bu haber bu eserlerde değişik varyantlarla karşımıza çıkmaktadır. Bahsedeceğimiz bu haberde tenkit edilen mesele bu sefer anında Hz. Muhammed'e eşlik eden kişiler arasında Hz. Bilâl ve Hz. Ebû Bekr'in olup olmamasıdır. Ebû Musâ el-Eşari'den gelen bu haberde, Hz. Muhammed, Ebû Tâlib ve Kureys'in ileri gelenleriyle Şam'a gitti. Bu esnada Rahip Bahîra ile karşılaştılar. Rahip onlara daha önceden hiç kimseye göstermediği ilgiyi gösterdi. Onlara ikramda bulundu. Onlarla sohbetinde gelişleri anında bir bulutun gölgelik ettiğini onlara haber verdi. Rahip Bahîra Hz. Peygamber'in elini tutarak, “bu âlemlerin efendisidir.” dedi, Onlar da “bunu nerden biliyorsun?” dediler, o da ağaçların bu çocuğa secde ettiğini gördüm. Ağaçlar bir

⁴⁶¹ Ebû Nuaym, I, s. 40, r. 242.

⁴⁶² Zehebî, *Telhîsu Kitabil-Mevdûâ li İbn Cevzî*, Mektebetür-Rüşd, Riyâd 1998, I, s. 346, r. 944.

⁴⁶³ Saati Ahmed b. Abdurrahman *Fethu'l Rabbânî li Tertibi İmam Ahmed*, Dâru İhyâ, Beyrut 1975, VIII, s. 90.

⁴⁶⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetul Evliyâ*, I, 243; Heysemî, *Zevâid*, III, 3; Yıldırım, s. 271.

⁴⁶⁵ İbn Arrâk, III, s. 368.

⁴⁶⁶ Suyûtî, *Hasâisu'l Kübrâ*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, Trsz. 1, s. 141.

peygamberden başkasına secde etmezler, isterseniz ağacın gölgesine bakın, deyip, Hz. Muhammed'i yanına çağırdı. Bu çocuğu götürün Rumlar bu çocuğu öldürür. Bu esnada Rum ellerinden yedi kişi rahiple karşılaştı. Rahip onlara ne arıyorsunuz? Onlar da bu aylarda ortaya çıkacak olan peygamberi arıyoruz, her tarafa adam gönderildi, biz de buraya geldik dediler. Rahip onlara Allah'ın takdir ettiği bir şeye engel olabilir misiniz? Onlar da hayır! Engel olamayız dediler. Rahip, bunun velisi hanginiz? Orda bulunanlar Ebû Tâlib dediler. Rahip ısrarla Ebû Tâlib'ten Hz. Peygamber'i göndermesini istedi. Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'i, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Bilal ile geri gönderdi. Bu esnada Rahip Bahîra, Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Bilâl'e azık olarak kurabiye ve zeytinyağı verdi.⁴⁶⁷

Ebu Nuaym'ın naklettiği aynı haberde, bu olayda Hz. Ebû Bekr'in ismi geçmez. Ebu Nuaym'ın rivayetinde geçen ibare şu şekildedir. Rahip Bahîra, Ebû Talib'e ısrar ederek, Hz. Peygamber'i göndermesini istedi. Akabinde Ebû Tâlib, Rahip Bahîra'nın ısrarı üzerine Hz. Muhammed'i Hz. Bilal'in yanına katarak geri gönderdi. Bu esnada Rahip Bahîra, Hz. Peygamber'e ve yol arkadaşı Hz. Bilâl'e azık olarak kek ve zeytinyağı verdi.⁴⁶⁸ Bu haberle alakalı muhaddis ve münekkitler şu tenkitleri yaparlar: Tirmizî'ye göre bu haber garip ve hasendir.⁴⁶⁹ Alâî: Bu haber için, Ebu Hatim'in ve İbn Hibbân'ın, bu haberin ravilerinden olan Ahmed b. Salih'in rivayetinde tek kaldığını, bu habere mevzu dediklerini belirttikten sonra, Zehebî'nin bu hadis için münker ve zayıf dediğini aktarır.⁴⁷⁰

İbnü'l Esîr, Şam yolculuğunda Ebû Tâlib'in şöyle dediğini nakleder: Rahip ısrarla onu göndermemi istedi. Bilâl ile beraber onu gönderdim. Rahip onlara azık olarak kek ve zeytinyağı verdi.⁴⁷¹ İbnü'l Esîr'in naklettiği haberinde, Hz. Ebu Bekr ismi geçmez. Bu haberlerde görüldüğü üzere tenkit edilen hususlar şu şekildedir. Bu seferde Hz. Bilâl ve Hz. Ebu Bekr'in mevcudiyeti ve rahibin ikazı üzerine Ebu Tâlib'in Hz. Muhammed'i bu şahıslardan hangisiyle geri gönderdiği? Bu şahıslardan kimin? Olaya tanık olduğu meseleleridir. Bu bilgiler bağlamında bu yolculukta Hz. Peygamber, Ebu Tâlib tarafından bir başkasıyla gönderilecek yaşta mıydı? Bu kişilerin bu sefer esnasında yaşlarıyla alakalı münekkitler şu tespitleri yapmıştırlar. Hz. Muhammed'in bu seferde dokuz yaşında

⁴⁶⁷ Tirmizi, "Menâkıb", 3; İbn Kesîr, **Bidâye**, II, s. 285; Suyutî, **Hasâisu'l Kübrâ**, I, s. 142.

⁴⁶⁸ Ebu Nuaym, **Delâilu'n-Nübüvve**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986, I, s.170.

⁴⁶⁹ Tirmizi, "Menâkıb", 3.

⁴⁷⁰ Alâî, I, s. 71.

⁴⁷¹ İbnü'l Esîr, , **Câmiu'l Usûl fi Ehâdisi'r-Rasul**, Mektebetu'l Halvanî, Lübnan 1972, XI, s. 259.

olduğu,⁴⁷² on yaşında olduğu.⁴⁷³ İbn Kesîr, bu olay yaşandığı anda ve bu seferde Hz. Ebu Bekr'in dokuz veya on yaşında olduğunu söyler.⁴⁷⁴

Hz. Ebu Bekr Hz. Muhammed'den iki yıl sonra 573'te dünyaya gelmiştir. 63 yaşında da vefat etmiştir.⁴⁷⁵ Hz. Ebû Bekr başka bir malumata göre fil olayından 3 yıl sonra dünyaya gelmiştir.⁴⁷⁶ Bu yolculukta bulunduğu söylenen Hz. Bilal'in hicri on yedi veya on sekiz yıllarında 67–68 yaşında vefat ettiği aktarılır.⁴⁷⁷

Zehebî bu haberle alakalı olarak, Hz. Bilal'in Şam'da hicri 22 yılında vefat ettiğini, bu seyahatte Hz. Bilâl'in doğum tarihi itibariyle olamayacağını, Hz. Bilâl'in 581 yılında dünyaya geldiğini nakleder. Ebu Tâlib'in Hz. Muhammed'i kendisi gibi çocuk yaşta olan Hz. Ebû Bekr ile uzak bir mesafeye göndermesi düşünülemez. Hz. Peygamber'den bir veya iki yaş küçük olan Hz. Ebû Bekr'in burada ne işi olabilir? Bilal de burada olamaz o henüz bu olay anında doğmamıştı. Ayrıca bu olayda bulutun gölgesi varken ağacın gölgelik etmesi mantıklı değil, diyerek bu haberde bazı çelişkilere dikkat çeker.⁴⁷⁸

İbn Kesîr bu konuyla alakalı olarak şu açıklamayı yapar: Hz. Ebû Bekr ile Hz. Bilâl'in bu seyahatte olamayacağını bu kişilerden Hz. Bilâl'in daha doğmadığını ifade eder.⁴⁷⁹

İbn Hacer'de bu haber için, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Bilâl'in bu olayda bulunmasını, bu şahısların hadisin metnine idrac edildiğini bu kişilerin isimlerinin başka bir hadisten karıştırılmış olabileceğini, bu hatanın râvilerden kaynaklanmış olma ihtimalini söyler.⁴⁸⁰ Bu mezkûr hadiste Hz. Ebû Bekr'in ve Hz. Bilâl'in burada bulunması ihtimal dışıdır. Münekkitler tarihi veriler doğrultusunda seyahat esnasında mezkûr kişilerin mevcudiyetinin olmayacağı kanısına varmışlardır.

3.1.38. Duha suresinin 3. Ayetinin sebebe-i nüzulün vakti

Duha Suresi Kur'an'ın 93. suresidir. Mekke'de nazil olmuştur. Nuzul sebebine dair, Hz. Muhammed'e belli bir müddet vahiy kesildikten sonra kâfirlerin, “Rabbi onu terk etti”

⁴⁷² İbn Seyyidi'n-Nas Muhammed b. Muhammed, *Uyunu'l Eser fi Funûni'l Megâzî*, Daru'l Kalem, Beyrut 1993, I, s. 55.

⁴⁷³ Ebu Nuaym, *Delâilu'n-Nübüvve*, I, s. 171.

⁴⁷⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, II, s. 285.

⁴⁷⁵ Suyuti, *Târîhu'l Hulefâ*, Mektebet'u Nizâr, Beyrut 2004, I, s. 26; İbn Hacer, *Takrîbu't Tehzîb*, I, s. 313, r. 3456. Yıldırım, s. 275–290.

⁴⁷⁶ Mustafa Fayda, “Ebubekr”, *DİA*. TDV. Yay. İstanbul, 1997, X, s.101.

⁴⁷⁷ İbnu'l Esîr, *Üsdu'l -Çâbe*, I, s. 245.

⁴⁷⁸ Zehebî, *Târîhu'l İslâm ve Vefeyâtu'l Meşâhîri ve'l A'lâm*, Dâru'l Kitâb, Beyrut 1993, I, s. 57.

⁴⁷⁹ İbn Kesîr, *Bidâye*, II, s. 285.

⁴⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't Tehzîb*, Dâru'l Rüşd, Suriye 1986, I, s. 313, r. 3456.

sözleri üzerine Allah bu sureyi indirmiştir.⁴⁸¹ Câbir b. Abdullah bu konuda şöyle anlatıyor: Medine’de Ensâr’dan Sa’lebe b. Abduurahman adlı bir genç, Müslüman olduktan sonra bir zaman sonra Hz. Peygamber’in hizmetine girdi. Hz. Peygamber bir gün onu bir ihtiyaç için çarşıya gönderdi. Ensârdan bir adamın kapısının önünden geçerken onun eşinin evde banyo yaptığını defalarca izledi. Bir müddet onu seyretti. Bu konuda Hz. Peygamber’e vahiy gelmesinden korkarak kaçtı. Bu olaydan sonra Mekke ile Medine arasındaki dağlarda yaşamaya başladı. Hz. Peygamber kırk gün onu sordu. O günler kafirlerin ve münafıkların Hz. Muhammed’e “Rabbi onu terk etti, ona darıldı.” dediği günlerdi. Daha sonra Cibril (a.s) Hz. Peygamber’e gelerek, Rabbin sana selam ediyor ve ümmetinden kaçan bu zatın şu dağlar arasında yaşadığını ve benim ateşimden bana sığındığını sana haber veriyor. Hz. Muhammed bu genci bulması için Hz. Ömer ve Selman’ı görevlendirdi. Bu genci Medine’de yatağında hasta vaziyette buldular. Hz. Muhammed bu genci ziyaret etti. Bu genç bu olaydan kısa bir zaman sonra vefat etti. Hz. Peygamber bu gencin cenazesine katıldı. Cenazede insanlar Hz. Muhammed’e yol verdiği halde Hz. Peygamber parmaklarının üzerine basarak yürüyordu. Neden? Bu şekilde yürüdüğü sorulunca meleklerin bu cenazeye kalabalık bir şekilde katılmasından dolayı yürüyemediğini izah etti.⁴⁸² İbn Hacer bu konuyla alakalı şöyle der: “Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.” Ayeti (Duhâ)⁴⁸³ hicretten önce Mekke’de nazil olmuştur. Bu olay ise Medine’de hicretten sonra vuku bulmuştur.⁴⁸⁴ Suyûtî bu haber için: Bu haber uydurmadır. Bu haberin senedinde bulunan Münkedir b. Muhammed b. Münkederî ve Ebu Bekr b. Muhammed b. Ahmed, dinde huccet değillerdir. Bu kişilerin ismi sahabeler arasında zikredilmemektedir.⁴⁸⁵ İbnü’l Cevzî bu konuda şöyle der: Kesinlikle bu haber uydurmadır. Bu ayet (Duhâ) Mekke’de nazil olmuştur. İsnadında bulunan ravi, Münkedir b. Muhammed b. Ahmed yalancı ve değersiz biridir. Bu olay Hz. Peygamber zamanında yaşanmış bir olay değildir.⁴⁸⁶ Bu surenin tamamı Mekke’de inmiştir.⁴⁸⁷

Bu bilgilerin bileşiminden anlıyoruz ki, Duha Surenin inzal yeri Mekke olup olayın geçtiği yer tetkikler doğrultusunda Medine olduğu gerçeği çıkmaktadır. Bu surenin vurudu sebebi

⁴⁸¹ Tirmizî, “Tefsir”, 8; Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, Akçağ Yay. Ankara 2006, X, s. 9.

⁴⁸² Ebu Nuaym, **Ma’rifetu’s-Sahâbe**, I, s. 498, r. 1410; Ebu Nuaym, **Hilyetü’l Evliyâ ve Tabâkâtü’l Asfiyâ**, IX, s. 333.

⁴⁸³ Duha 93/3.

⁴⁸⁴ İbn Hâcer, **el-İsâbe**, I, s. 521; Yıldırım; s. 534.

⁴⁸⁵ Suyuti, **el-Leâil Mesnuâ**, 2, s.259.

⁴⁸⁶ İbnü’l Cevzî, **Mevdûât**, III, s.122.

⁴⁸⁷ Muhammed Ali Es-Sâbûnî, **Safvetüt-Tefâsîr**, (çev: Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), Ensar Yay. İstanbul 1992, VII, s. 337.

Trmizi'nin eserinde zikrettiği üzere belli bir müddet vahyin kesintiye uğramasından dolayıdır. Sa'lebe b. Abduurahman'ın olayıyla alakası yoktur. Bu bağlamda mevzu bahis olayın vuku bulduğu yer ve zaman hususunda zıtlıkların olduğunu anlamaktayız.

3.1.39. Âmir b. Tufeyl'in Ölüm Zamanı

Ebu Ali Âmir b. Câfer el-Âmirî şair bir kişiliğe sahiptir.⁴⁸⁸ Hz. Peygamber tarafından Âmir b. Sa'sâ kabilesine gönderilen irşat heyetini tuzağa düşüren kişidir. Hz. Peygamber ona İslam'a girme teklifinde bulundu. O, bunun karşılığında Hz. Peygamber'in iktidarına ortak olmayı istedi. Hz. Muhammed'den olumsuz cevap alınca hırsından boynunda bir çıban çıkarak öldü. Ebu Sâid el-Hudrî bu haber hakkında şöyle buyurmaktadır. Hz. Ali temizlenmiş bir deri içerisinde üzerinde toprak olan bir miktar altını, Allah'ın Nebisi'ne gönderdi. O'da altını dört kişiye dağıttı. Bu kişilerin isimleri, Uyeyne b. Hısn, Akra b. Habîs, Zeyd el-Hayl, diğer kişi ya Âleme b. Ulâse ya da Âmir b. Tufeyl idi.⁴⁸⁹ Bedreddin el Ma'rûfî eserinde bu haberde sorun olan durum Âmir b. Tufeyl'dir. Âmir b. Tufeyl Müslüman olarak ölmedi. Bu haberde bu iki isimden taksimatın içinde olan kişi Âleme b. Ulâse'dir.⁴⁹⁰

Nevevî bu haber için şöyle der: Bu asılsız bir haberdır. Âmir b. Tufeyl Müslüman olmadı ve Hz. Ali'nin dağıttığı altından nasibini alan kişi Alkeme b. Ulâse'dir.⁴⁹¹ Bu haberimize baktığımız da İslam olmayan ve bu olayın meydana geldiği anda bulunmayan bir kişinin tam net olmayan bilgiyle, bu olayda varmış gibi gösterilmesini mezkur münekkitler tarihi malumat yardımıyla bu haberin asılsız olduğunu izah etmişlerdir. Zaten bu haber muteber kaynaklarda bulunmamaktadır.

3.1.40. Hz. Hızır'ın Halen Yaşadığına Dair Rivayetler

Hızır (a.s) Hz. Musa zamanında yaşayan kendisine bilgi ve hikmet öğretilen kişidir. Cennet suyundan içtiği için bastığı her yerin yeşil olmasından dolayı kendisine (Hadr) lakabı verildiği söylenmektedir. Yüce kitabımızda tam net şekilde adı geçmemekle birlikte müfessirler tarafından Kehf suresinde, Hz. Musa ile birlikte bulunan şahsın o olduğu

⁴⁸⁸ Selman Başaran, “Âmir b. Tufeyl”, **DİA**. TDV. Yay. İstanbul 1991, III, s. 68.

⁴⁸⁹ Buhârî, “Meğazi”, 62. Beyhakî, **el-Esmâ ve's Sıfât**, Mektebetu's-Suvvâd, Arabistan 1993, II, s. 324; Müslim, “Zekât”, 144; Sûyânî Ebû Amr b. Muhammed, **Sîretun-Nebeviyye**, Mektebetu'l İbkân, Beyrut 2004, IV, s. 205; Suyûtî, **et-Tevşih Şerhu Camiu-Sahîh**, Mektebet-ü Rüşd, Riyad 19998, VI, s. 2685;

⁴⁹⁰ Ma'rûfî Muhammed Bedreddin, **Mesâbilu'l Cami**, Dâru'n-Nevâdir, Suriye 2000, VIII, s. 111.

⁴⁹¹ Nevevî, **Şerh-u Müslim**, VII, s. 162.

yorumu yapılmıştır.⁴⁹² Hızır ile alakalı haberler muteber hadis kaynaklarından, Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde geçmektedir.⁴⁹³

Bu hadis eserlerindeki malumatın çoğu Kehf suresi çerçevesindedir. Güvenilir kaynaklarda Kehf suresinde geçen olay aynen korunmuş olmakla birlikte bazı eserlerde, Hızır ile alakalı haberlerde olay dışı aktarımlar olmuştur. Kur'an ve hadislerde mezkûr zaman diliminde yaşayan bu şahsın varlığını her daim devam ettiren donanımlı bir varlık olduğuna dair bilgiler bulunmamaktadır. Bahsedeceğimiz haberde onun varlığı hususunda muhaddisler hem fikirdirler. Hz. Hızır'ın, Hz. Peygamber dönemi ve sonrası halen var olup olmadığı tartışılmıştır. Bu bilgilerin yanı sıra bazı hadisçiler ve tarihçiler onun halen yaşadığına dair haberler nakletmişlerdir. Örneğin İbn Hacer, Hz. Hızır'ın istikbalde Deccal ile mücadele edeceğini⁴⁹⁴ tasavvuf erbabından Cüneyd-i Bağdadî, gibi şahıslar onun halen mevcut olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hızır'ın halen hayatta olmadığını ileri sürenler de vardır. Hızır'ın halen hayatta olmadığını ileri sürenler Kur'an'dan ve sünnetten deliller getirmişlerdir. Bu kimselerin, Kur'an-ı Kerimden Hz. Peygamber'den önce birçok peygamber geldiğini onların bile sonsuz olmadığını⁴⁹⁵ hadislerden, yüz yıl sonra bugün yeryüzünde yaşayanlardan hiç kimse kalmaz⁴⁹⁶ delillerini ileri sürmüşlerdir. Hızır'ın konumuyla ilgili tartışmalar da gündeme gelmiştir. O'nun velimi? Peygamber mi? olduğu sorusuna cevap aranmıştır. İbn Hacer Onun melek olmadığını, kelam, tefsir ve hadisçilerin onu nebi olarak yorumladıklarını bunun yanı sıra tasavvufçuların da veli dediklerini aktarır.⁴⁹⁷

Bahsedeceğimiz haber şu şekilde rivayet edilir: Ebu Hureyre, Hz. Muhammed'in şöyle buyurduğunu aktarır: Hızır yeryüzünde, İlyas ise denizdedir. Onlar her gece Zülkarneyn'in insanlarla Ye'cüc ile Me'cüc arasında yapmış olduğu setin üzerinde birleşirler. Senede bir kere hac, bir kere umre yapıp, zemzem suyundan içerler ki o zemzem onlara bir yıl yeter.⁴⁹⁸ Yine Ebu Hureyre'den gelen başka bir rivayette: Hızır'ın, Hızır diye var olması

⁴⁹² Hamdi Yazır, V, s.552; Kehf 18/60–70.

⁴⁹³ Buhârî, "Enbiyâ", 27, 29; Muslim, "Fedâil", 174; Ahmed b. Hanbel, 13, s. 474. r. 8113.

⁴⁹⁴ İbn Hacer, **el- İsbâbe**, 1, s. 425; **Fethu'l Bâri**, 6, s. 470.

⁴⁹⁵ Âl-i İmrân 3/144

⁴⁹⁶ Buhari, "İlim", 41.

⁴⁹⁷ İbn Hacer İbn Hacer, **el- İsbâbe**, 1 s. 42.

⁴⁹⁸ Buhari, "İlm", 41; Munâvi Muhammed Abdurraûf, **Feyzu'l Kadîr**, Mektebetu'l Ticâretil Kubrâ, Mısır 1936, III, s. 504, r. 6685, Ahmed Ziyâud-dîn Gümüşhanevi, **Ramuzu'l Ehâdis**, (Terc. Abdullah Aziz Bekkine, Lutfi Doğan, Cevat Akşit) Nil Bask, İstanbul, 1982, I, s. 97.

ve anılması şuradan gelir. O, kupkuru beyazlaşmış ot destesinin üzerine otursa, deste onun altında derhal yeşerir.⁴⁹⁹

İbn Kayyım el- Cevzi bu tür haberlere itibar etmeyerek, Hızır'ın halen var olmadığına ve yaşamadığına dair Kur'an'dan, hadislerden, icmadan, ve makulattan kanıt getirir. İbn Kayyım el-Cevzi eserinde Hz. Hızır'ın halen mevcut olmadığına dair ayetleri şu şekilde açıklar: Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: Senden önce hiç bir beşere ebedilik vermedik.⁵⁰⁰ Her canlı ölümü tadacaktır.⁵⁰¹ Hadislerden ise Bu geceden sonra gelecek yüzyılın başında bugün hayatta olan kimselerden hiçbirisi yeryüzünde kalmayacaktır.⁵⁰² Rivayetini nakleder. Hızır'ın vefat ettiğini icmaen şu kimseler kabul etmektedir. İbrahim b. ishak el-Harbî, Münâdi, Kadı Ebu Ya'la.⁵⁰³ Akli istidlaller bakımından, Hızır bu durumda 6000 yaş üstünde olması lazım dünyada en uzun ömür bir tek kişiye verilmiş, (Hz. Nuh)⁵⁰⁴ bu yaş sınırı insan için düşünülemez. Tarihi hakikat olarak Hz. Hızır (a.s) Hz. Nuh (a.s) zamanında var ise gemiye binmesi gerekirdi. Ancak böyle bir habere kimseye ulaşmamıştır. Hz. Nuh'un gemiden indiğinde beraberindekiler ölmüş, Hz. Nuh'a inananlar kalmıştır. Buna delili olarak Kur'an'da "O'nun soyunu biz baki kıldık diğerleri öldü."⁵⁰⁵ Kanıtlarıyla İbn Kayyım el- Cevzi Hz. Hızır'ın halen var olmadığını ispatlamaya çalışır.⁵⁰⁶ Bu bilgilere ilaveten Hızır'ın halen yaşamadığına dair muhaddislerden bu durumu öğrenmekteyiz. Buhârî'ye, Hızır hala sağ mıdır? Bunun üzerine Buhârî: Bu nasıl olabilir? Bu konuyla alakalı olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Bugün yeryüzünde hayatta olan kimselerden hiçbirisi bu yüz yılın başında kalmayacaktır.⁵⁰⁷

İbrahim Canan, İbn Hacer'in bu konuda şöyle söylediğini aktarır.“ Hz. Muhammed'in Hızır ile karşılaşmasını hiçbir tarihi olay bize ispatlamamıştır.”⁵⁰⁸ Yukarıdaki bilgilerin aksine Nevevî eserinde, Hz. Hızır'ın dünyada bulunduğunu, yaşadığını, birçok âlim ve

⁴⁹⁹ Buhari, “Enbiya”, 27; Ebu Yahya Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed **Tuhfetu'l Bârî bi Şerhi Sahîhi'l Buhârî**, Mektebetu'l Rüşt, Arabistan 2005, VI, s. 489, r. 3402.

⁵⁰⁰ Enbiyâ'/21.

⁵⁰¹ Ankebût,29/27

⁵⁰² Buhârî, “İlim”, 41.

⁵⁰³ İbn Hacer, **Fethu'l Bârî**, VI, s. 434.

⁵⁰⁴ Ankebut, 29/14, Biz Nuh'a bin yıldan elli yıl eksik bir ömür verdik.

⁵⁰⁵ Saffât,37/77

⁵⁰⁶ İbn kayyım el-Cevzi, **Menâru'l Munîf fis-Sahîhi ve'd Daîf**, I, s. 72–76.

⁵⁰⁷ Buhârî, “İlim”, 41.

⁵⁰⁸ Canan, 13, s.368.

tasavvuf erbabının bu görüşte olduğunu söyler.⁵⁰⁹ Mevdûdî, Hızır'ın vasfıyla alakalı olarak, O ne bir insana benzer nede başka varlıklara der.⁵¹⁰

Habere yöneltilen tenkitler doğrultusunda bazı muhaddisler Hz. Hızır'ın hayattan olmadığını ileri sürerler. Bu değerlendirmelerini Hz. Hızır'ın ömrünü hesaplarken onun insan olmasını göz önüne alırlar. Fakat bazı muhaddisler onun ne bir insan, ne bir melek olmadığını, başka bir varlık olduğunu söylerler. İbn Kayyım el-Cevzi Hızır'ın olmadığını birtakım delillerle ispat etmeye çalışmıştır. Getirdiği deliller akla ve mantığa yatmaktadır. Genel tenkitlerin sonucunda diyebiliriz ki Hz. Hızır'ın var olduğu konusunda muhaddisler, müverrihler, mutasavvıflar ihtilaf halindedir.

3.1.41. Ebu'd Derdâ'nın Vefat Zamanı

Eba'd-Derdâ Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Hazrecî (ö. 30/652) Dımaşk'ta vefat etti. Meşhur kıraat imamlarından İbn Âmir ondan ders almıştır. Tezimize konu olan haber şu şekildedir: Soğuktan kaçının çünkü soğuk kardeşiniz Ebu'd Derdâ'yı öldürdü.⁵¹¹ Aclûnî eserinde buradaki hadisin izaha ihtiyacı olduğunu belirterek (قتل) öldü fiilinin istikbal manasında (سيقتل) ölecek anlamında kullanıldığını aktarır.⁵¹² Bu hadis için Sehâvî şöyle der: Bu hadisi duymadım ve bilmem. Şayet bu hadis mevcut ise te'vile ihtiyacı var, çünkü Eba'd Derdâ Hz. Peygamber'den sonra vefat etmiştir.⁵¹³ Eba'd Derdâ Hz. Osman'ın hilafetinden iki veya üç yıl önce ölmüştür.⁵¹⁴ Metin tenkidi prensipleri açısından bu haber sorunludur. Aynı zamanda bu haber muteber kaynaklarda bulunmamaktadır.

⁵⁰⁹ Nevevî, **Minhâc'u Şerh-u Sahihî Muslim**, XIII, s. 32.

⁵¹⁰ Ebu'l Âlâ Mevdudî, **Meseleler ve Çözüm Yolları**, (çev: Yusuf Karaca), Risale yay. İstanbul 1990, s. 20.

⁵¹¹ Sehâvî, **Mekâsidu'l Hasene**, I, s. 56, r. 19.

⁵¹² Acluni İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs**, Mektebetu'l Kuddusî, Kâhire 1933, I, s. 39.

⁵¹³ Sehâvî, I, s. 57.

⁵¹⁴ İbnu'l -Esîr, **Usdu'l -Ğâbe fî Ma'rifeti's Sâhabe**, IV, s. 306.

SONUÇ

Tarih ve hadis ilminin gelişimi ve hüviyetini kazanması birer müstakıl ilim haline gelmeleri epey zaman diliminde olmuştur. Tarih ilminin, hadis ilminden mi? Hadis ilminin tarih ilminden mi? sudur ettiği, bu iki ilmin sınırları ve müdahale alanları tartışma konusu olmuştur. Tabi ki burada kastettiğimiz özel manada tartışma konusu İslam tarihi (siyer-meğazi) anlamındadır. Genel manada tarih ilmi, konuları ele alışı ve metodolojisi açısından hadis ilmi ile aynı olamaz. Ancak tarih ilminin hadis ilmiyle de tamamen bağlantısının olmadığını söylemekte yanlış bir söylemdir.

Hadisleri tarih bilgisine arz ederken tarihi bilginin kesin ve mütevatir olması gerekir. Aksi takdirde ahad bilgiyi ahad bilgiye arz ederek kesin bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Eğer eldeki veriler net değilse kesin konuşmak bilimsel olmadığı gibi ahlaki de olmayacaktır. Bu noktada ihtiyatlı konuşmak ve farklı ihtimalleri göz önünde bulundurmak doğru olacaktır.

Tarih ve hadis ilmi konuları ele alırken kullandığı metot ve teknikler bakımından birbirinden tam bağımsız değildir. Aktarılan malumatın tevsiki ve tespiti noktasında bu iki ilim aynı kaygı içerisinde. Her iki ilim dalı aktarılan olay, olgu ve haberlerin en doğru şekilde aktarılması hususunda titiz bir yol izlemişlerdir. Bu iki ilim dalının haberlerin aktarımında nesnel bir yol izlemesi gerektiği kaçınılmaz bir düsturdur. Her iki ilim dalı da insan hegomanyasının altında olduklarından kasıtlı, kasıtsız, bireyler ve toplumlar tarafgirliklerini bu ilimlere sokmuşlardır. Âlimler bu iki ilmi, yalan haberlerden, tarafgirlikten, sosyal, siyasal, psikolojik tearuz ve tenakuzdan kurtarma adına zamanla çalışmalar yapmışlardır.

Birçok rivayet tarih tenkidine arz edilmeden önce temel hadis kriterleri çerçevesinde o rivayetin mevzu olduğu anlaşılabilmektedir. Hadislerde zaten uydurma olarak nitelendirilen bir rivayet mtin tenkidi bağlamında tarih tenkidine arz edilmesi sadece bunu teyit etmek için olabilir.

Bazı sahih olarak nitelendirilen rivayetlerde tarih tenkidine arz yapılarak hatalı oldukları görülebilmektedir. Bu tarih tenkidine arzın önemini göstermekle birlikte ravilerin, yanlışla, unutma, karıştırma ihtimallerini göstermektedir.

Dinimizin ikinci kaynağı olan hadislerin tevsiki ve tespiti noktasında muhaddisler tarafından erken dönemlerden itibaren güvenlik önlemleri alınmaya çalışılmıştır. Hz. Muhammed'in: "Kim benim adıma bir yalan haber uydurursa cehennemdeki yerini hazırlasın."⁵¹⁵ Hadisi doğrultusunda sahabiler haberlerin tevsiki noktasında nadiren de olsa şahit istemişler ve hadisleri ve haberleri yazıp, yazmama hususundaki temkinli davranmışlardır.

Ayrıca fetih hareketlerinin genişlemesi ve yeni ulusların İslam'a girmeleriyle onların örf ve adetleri dini yaşama karışmıştır. Sosyal, siyasal, tassubî fikirlerin mevcudiyeti de hadis âlimlerini tedbirler almaya mecbur kılmıştır. Neticede hicri birinci asrın sonları ve hicri ikinci asrın başlarında hadislerin, tedvini ve tasnifi alınan tedbirler arasındadır. Bu doğrultuda muhaddisler hadislerin tespiti ve tevsiki noktasında cerh ve ta'dil ilimlerini geliştirmişlerdir. Muhaddisler ve diğer âlimler hadislerin bizlere kadar sağlam ve sağlıklı bir şekilde gelmesinde birçok prensip ve tedbir metotları kullanmışlardır. İlk dönemlerden itibaren muhaddisler, müverrihler, hadislerin ve haberlerin güvenilirliği hususunda metin tenkidi metodu olarak hadisleri ve haberleri, Kur'an'a, sahih sünnete, akla, tarih bilgisine arz ederek hadislerin ve haberlerin doğruluğunu tedbiren tespit etmeye çalışmışlardır.

Daha sonraki dönemlerde ise özellikle hicri ikinci asrın sonları, hicri üçüncü asrın başlarında saydığımız prensipler doğrultusun da eserler verilmiştir. Bu prensiplerden biri olan hadislerin tarih bilgisine arzı metodu hadislerin ve haberlerin kaynağına aidiyetini belirlemede önemli bir metottur. Çalışmamızın neticesinde muteber ve mevzu kaynaklarda tarihe aykırı haberlerin olduğunu müşahade ettik. Bu tür haberlerin mevzuat kaynaklarında bulunması bu haberin kabul edilmemesi gereken bir durumdur. Hadislerin tarihe arzı metodunda asıl olan şey, tevsik noktasında arz edilecek hadisin ve haberin, tevsikliğı tespit edilmiş tarih bilgisine arz edilmesi gerekir. Sağlamlığı tespit edilecek hadis ve haber sağlam ve muteber kaynağa arz edilmelidir.

Sorunlu haber tetkik edilirken tek bir metottan faydalanmak doğru değildir. Hadisi ve haberi ilgilendiren bütün bileşenler tetkik edilmelidir. Hadis ve haberde geçen olay ve

⁵¹⁵ Buhârî, "İlm", 39.

olgular, haberin ve hadisin geçtiği zaman içerisinde değerlendirilmelidir. Raviden kaynaklanan tasarruflar da göz ardı edilmemelidir.

Hadis ve haber tarih bilgisine arz edilirken, haber ve hadis bütüncül ele alınmalıdır. Bir hadis ve haberde bulunan tarih tespit edilirken, o devirde kullanılan tarihlendirme aletleri iyi anlaşılmalı ve bilinmelidir. Bir haberin tenkidi tetkik edilirken, haberlerde ve hadislerde tarihi manada salt aykırılık aranmamalı, tenkit edilen haber ve hadiste aykırılık arandığı gibi, hadisin ve haberin tarih bilgisine uyumu da aranmalıdır. Rivayet sened ve metin açısından değerlendirilmelidir.

Tarih bilgisine arz edilecek haber ve hadis sadece tarih kitaplarında aranmamalı, haberi ve hadisi ilgilendiren diğer eserler de araştırılması gerekir. Tarihi bilgiye arz tarafsız olmalıdır. Mezhebi, tassubî, yanlış bir bilgiye gidecek kanalda olmamalıdır. Tarih tenkidi derken aklımıza salt tearuz, tenakuz halindeki haberlerin ve hadislerin tevsiki, tenkidi ve tespiti anlaşılmamalıdır.

Hadislerin ve haberlerin tarih bilgisine arzında, hadislerde ve haberlerde geçen olay ve olguların, tarih tespitinin yapılması, tarihi bilgiye uyumlu olup, olmadığının araştırılması, tearuz ve tenakuz gibi durumlar, cem ve telif edilerek, tetkik ve tenkit edilmelidir. Tarih bilgisi noktasında tenkit salt aykırılık, zıtlık ve çatışma varî bir bakış açısıyla yapılmamalıdır. Araştırmamız neticesinde bir metin tenkidi prensibi olan hadislerin tarihe arzı metodu hadislerin sıhhatinin tespiti noktasında gerekli bir metot olduğunu anlamış olduk. Bu metot hadislerin sıhhatinin tespiti noktasında tek başına yeterli bir metot değildir.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ İsmail b. Muhammed, (ö. 1162/1652), **Keşfü'l Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs amme'stehere mine'l-Ehâdisî alâ Elsineti'n-Nah**, Mektebetu'l Kuddüs, II, Kâhire 1993.
- AHMED B. HANBEL Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, (ö. 241/855), **Müsned**, Müessetü Risâlet, Thk. Şuayb Arnavût, Adil Mürşid, I-X Beyrut 2001.
- AKSEKÎ Ahmed Hamdi, "Resim ve Suret Meselesi" Çev. Halit Ünal, **İslam Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2010.
- ALÂÎ Ebû Saîd Halil b. Keykeldî, **Tenbihâtü'l Mecmeletü Ale'l Mevâdiu'l Müşkile**, Thk. Merzûğ b. Heyyâs, Câmiâtü'l İslamiyye, Medine 1997
- ALTINTAŞ Fatma Betül **Tarihsel eleştiri Yöntemlerinin Tenkidi ve İslâmî Rivâyetlere Uygulanması Sorunu**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2019.
- APAK Adem, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, Ensâr Yay. İstanbul 2016.
- ARKOUN Muhammed, **Tarih Felsefe ve Siyaset Üzerine Konuşmak**, Çev. Yasin Aktay-Cemalettin Erdemci, Vadi Yay. Ankara 20004.
- ARSLAN Ali "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri", **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.1,say. 2, (2014), s. 53–73.
- ÂŞIK KUTLU Emin, **Hadiste Rical Tenkidi**, MÜİF Yay. İstanbul 1997.
- ATEŞ Süleyman, **Gerçek Din Bu**, Afâk Yay. İstanbul 1997.
- AYNÎ Mahmud b. Ahmed, (ö. 855/1451), **Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihî'l Buhârî**, XII-XXV, Kahire 1972.
- Â'ZAMÎ Muhammed Mustafa, (ö. 2017), **Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı**, Çev. Recep Çetin, Usul Yay. İstanbul 1990.
- , **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, Çev. Hulusi Yavuz, İz Yay. İstanbul 1993.
- , **Menhecü'n Nakd inde'l Muhaddisîn**, Dâru'l Kevser, Arabistan 1992.

BÂCÎ Ebu'l Velîd Süleyman b.Halef, (ö. 474/1081), **et-Tâ'dîl ve't Tecrîh Limen Harace lehul fî Câmiî's-Sahîh**, I-III, Thk. Ebu Lübâbe, Dâru'l Levvâ, Kahire 1986.

BAĞCI Musa, **Hadis Tarihi**, Anadolu Basımevi, Ankara 2009.

-----, **Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu**, AÜİF. Yay. Ankara 2004.

BAŞARAN Selman, “Âmir b. Tufeyl”, **DİA**. C. 3, TDV. Yay. İstanbul 1991.

BELÂZURÎ Ebü'l Hasen Ahmed b. Yahya b. Cabir, (ö. 279/892), **Mektebetü'l Hilâl, Futûhu'l-Buldân**, Beyrut 1998.

-----, **Ensâbü'l Eşrâf**, Dâru'l Fikr, Beyrut 1996

BEYHAKÎ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, (ö. 458/1066), **Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahâlî Sâhibi's- Şerîa**, I-VII, Thk. Abdumu'tî Kal'acî, Dâru'l Küttâb, Beyrut 1986.

-----, **es-sünenü'l Kubrâ**, I-XI, Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l Kütübil İlmiye, Lübnan 2003.

-----, **Menâkibu's-Şafiî**, I-II, Thk. Seyyid Ahmed Sigar, Mektebet-u Dâru'l Turâs, Kâhire 1970.

-----, **el-Esmâ ve's Sıfât-ı lil Beyhâkî**, I-II, Thk. Abdullah b. Muhammed, Mektebetu's-Sevvâd, Arabistan 1993.

BIÇAK Ayhan, **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, Dergâh Yay. İstanbul 2004.

BİLEN Mehmet, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, Ankara Okulu Yay. Ankara 2013.

BİRÜNÎ Ebü'r Reyhân Muhammed b. Ahmed, (ö. 453/1061), **el-Âsârü'l Bâkiye**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2010.

BUHÂRÎ Ebû Abdilâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim (ö. 256/870), **el-Câmiu's-Sahîh**, I-IX, Dâru'n-Necât, Thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır, Ysz. 1992.

-----, **Târîhu'l Evsat**, I-II, Daru'l Vaî, Thk. Mahmût İbrâhîm Zâyid, Kahire 1997.

-----, **Kitâbu't-Târîhu'l-Kebîr**, I-VIII, Dâru'l Meârif, Kahire-Tsz.

CANLI Mustafa “Rivayetlerde Âlim Portresi” **Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi**, C. 17, Sayı, 2, (2013), s. 43–70.

- CANAN İbrahim, **Kütüb-i Sitte, Tercüme ve şerhi**, I-XVII, Akçağ Yay. İstanbul 2005.
- CEMAL Ahmet, **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, AÜ. Yay. Eskişehir 1993
- CAVAİGNAC Eugene Louis, **Tarihi Kronolojinin Esasları**, çev. Osman Turan, AÜDT. Yay. Ankara, 1954
- CARR Edward Hallett, **Tarih Nedir?** Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay. İstanbul 1999.
- CERRAHOĞLU İsmail “İbn Mes’ûd” **DİA**. TDV. Yay. İstanbul 1988, C. I.
- CHRİCK Boumrene, “İslam Tarihçiliği ve Tarihlerine Bakış” çev. Nesimi Yazıcı, **AÜİF. Dergisi**, C.30, Sayı,1, (1998).
- COLLİNGWOOD Robin, **Tarih Tasarımı**, Çev. Kutup Dinçer, Ara Yay. Ankara 1990.
- COŞKUN Selçuk, “Hadislerin Tarihe Arzı’nın Uygulamadaki Bazı Problemleri” **Ekev Dergisi**, C. 8, Sayı, 20.
- CÜZEKANÎ Ebu Abdullah Hemedanî, (ö. 543/1148), Thk. Abdurrahman b. Abdulcabbâr, **el-Ebâtıl ve’l –Menâkîr ve’s-Sihâhu ve’l-Meşâhîr**, I-II, Dâru’l Samîî, Arabistan 2002.
- ÇAĞATAY Neşet, **100 Soruda İslâm Tarihi**, Gerçek Yay. İstanbul 1989.
- ÇAKAN İsmail Lütfî, **Ana Hatlarıyla Hadis**, Ensâr Neşriyat, İstanbul 1984.
- , **Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, MÜİF Yay. İstanbul 1982.
- DOĞANAY Süleyman, **Hadis Rivayetinde Ravi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler**, İsam Yay. İstanbul 2009.
- DÜZENLİ Muhittin, **Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2002.
- DÜMEYNİ Müsfir b. Gumullah, **Hadiste Metin Tenkidi Metodları**, Çev. İlyas Çelebi Adil Bebek, Ahmet Yücel, Kitabevi Yay. İstanbul 19991.
- EBÛ DÂVUT Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk, (ö. 275/889), **Sünen-i Ebî Dâvûd**, I-IV, Thk. Muhyiddin Abdulhamîd, Mektebetu’l Asriye, Beyrut Tsz.

- EBU'L FADL İyâz b. Musa, (ö. 544/1149), **İkmâlu'l Mu'lim Fevâidi Muslim**, I-VIII, Thk. Yahya İsmail, Dâr'ul Vefâi, Mısır 1998.
- EBU ŞEHBE Muhammed b. Muhammed, (ö. 1403/1982), **Difâ' ani's –Sunne**, I, Mecmu'l Bahûs, Kahire 1985.
- EBÛ NUAYM Ahmed b. Abdullah b. İshâk el- İsfehânî, (ö. 430/1038), **Ma'rifetu's-Sahâbe**, Thk. Adil b.Yusuf, Daru'l Vatan, Riyâd 1998.
- , **Delâilu'n-Nübüvve**, I-II, Thk. Muhammed Revvâs, Dâru'n-Nekâis, Beyrut 1986.
- , **Hilyetul Evliya Tabâkâtü'l Asfiyâ**, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1974.
- EBÛ YA'LA Ahmed b. Ali b. el-Mevsılî, (ö. 307/919), **Musnedu Ebî Ya'lâ**, I-XIII, Thk. Huseyn Selim Esed, Dâru'l Me'mûn, Şam 1984.
- EBÛ YAHYÂ Zeynüddin Zekerîya el- Ensârî, (ö. 926/1520), **Tuhfetu'l Bârî Bi Şerh-i Sahîhul Buhârî**, I-X, Thk. Süleymân b. Âzamî, Riyad 2005.
- EBÛ ZÜR'Â Ubeydullah b.Yezid, er-Razi, (ö. 264/878), **Kitabu'd –Duâfâ ve'l Kezzâbîn Ve'l Metrukîn**, I-II, İmâdet'ul Bahs, Medine 1982.
- , **Târîhu Ebî'z-Zur'a ed- Dimeşk**, I, Thk. Şukrullah b. Nimetillah, Mecmeu'l Lugati'l Arabiyye, Dimeşk Tsz.
- ECER Vehbi, **İslâm Tarihi Dersleri**, Erciyes Üniversitesi Yay. Kayseri 1991.
- ELBÂNÎ Muhammed, Nasruddîn, (ö. 1419/1999), **Daifu'l Camii's-Sagîr ve Ziyadetihi**, Mektebetü'l İslami, Beyrut 1999.
- , **el-İsrâ ve'l Mi'râc**, Mektebetü'l İslâmiyye, Ysz. 2000.
- , **Muhtasaru Sahihu'l İmamul Buhârî**, I-IV, Mektebetü'l Mea'rif, Riyad 2002.
- , **Daifu Sunenu't- Tirmizî**, Mektebetü'l İslamiyye, Beyrut 1991.
- , **Silsiletu'l Ehâdisi'd –Daife ve'l Mevdûa**, I-XIV, Dâru'l Meârif, Riyâd 1992.
- ERCAN Yavuz, **Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler**, Turhan Kitabevi, Ankara 2017.
- ERTÜRK Mustafa, **Metin Tenkidi**, Fecr Yay. Ankara 2005.
- ERUL Bünyamin “Hz. Aişe Kaç Yaşında Evlendi?” **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. 19, Sayı, 4, (2006), s. 637–649.

- , **Hadislerle İslam**, TDV. Yayınları, Ankara 2017.
- FAYDA Mustafa, “ Bilal-i Habeş” **DİA**, C.6, TDV. Yay. İstanbul 1992.
- , “Ebubekr”, **DİA**, C.10, TDV. Yay. İstanbul 1994.
- , “**Tarih**” İslâm Ansiklopedisi, X, MEB Yay. İstanbul 1971.
- GİBB Hamilton, **İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, Çev. Durak Kadir, Özkök Atilla, Endülüs Yay. İstanbul 1991.
- GURAYBÎ İbrahim b. İbrahim, **Murûyât-i Gazvetu Benu'l Mustalak**, İ'mâdetü'l Bahs, Arabistan, Trsz.
- GÜMÜŞ HANEVÎ Ahmed Ziyaeddin, (ö. 1813/1893), **Ramuzu'l Ehâdis**, I-II, Terc. Abdullaziz Bekkine, Lütfi Doğan, Cevat Akşit, Nil Basım, İstanbul 1982.
- GÖKBERK, Macit, **Tarih Felsefesi**, Remzi Yayınevi, İstanbul 2018.
- GÖRMEZ Mehmet, ÖZAFŞAR Mehmet Emin, ÜNAL İsmail Hakkı, ÜNAL Yavuz, ERUL Bünyamin, **Hadislerle İslam**, VII, DİB. Yay. İstanbul 2017.
- HÂKİM en-Neysâbü'rî Muhammed b. Abdillâh, (ö. 405/1014), **Müstedrek-ale's Sahihayn**, I-IV, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l Kütübî'l İlmiye, Beyrut 1999.
- HALKÂNÎ Muhammed b. Ebî Bekr, (ö.1281/1281) **Vefayâtu'l-A'yân**, I–VII, Thk. İhsan Abbâs, Dâru'l Sâder, Beyrut Tsz.
- HALKIN Leon, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, TDK. Ankara 1989.
- HAMEVÎ Ebu Abdullah Şihâbüddîn Yâkut b. Abdullah, (ö. 626/1229), **Mu'cemu'l Buldân**, I-VII, Dâru'l Sâdr, Beyrut 1995
- HAMDÎ Ahmed “Resim ve Suret Meselesi” Çev. Halit Ünal, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Say. 1, IV, Kayseri 2011.
- HAMİDULLAH Muhammed, **İslâm Tarihine Giriş**, Çev. Salih Tuğ, Beyan Yay. İstanbul 1999.
- , **Muhammed bin İshâk'ın Siyerine Yazdığı Önsöz**, Çev. Sezai Özel, İstanbul 1998.

-----, **İslam Peygamberi**, Çev. Mehmet Yazgan, İstanbul 1992.

HAVVÂ Saîd, (ö. 1935/1989), **Esâsu Fis' Süne ve Fıkhi**, I-VII, Dâru's Selâm, Beyrut 1994.

HEYSEMÎ Ali b. Ebibekr, (ö. 807/1404), **Mecmeuz' Zevâid ve Menbeu'l Fevâid**, Thk. Hasan Selim, Daru'l-Me'mûn, Beyrut, Tsz.

HİLMÎ Ahmet, **İslâm Tarihi**, Ötüken Yay. İstanbul 1974.

HİMYERÎ Ebu Abdullah b. Muhammed, (ö. 900/1327), **er-Ravdu'l Mi'dâr fî Haberi'l Âkdâr**, I, Thk. İhsan Abbâs, Müessesetü'n-Nâsır, Beyrut 1980.

HİNDÎ Ali el-Muttaki, (ö. 975/1567), **Kenzu'l Ummâl fî Suneni'l-Akvâli ve'l Ef'al**, I-XVIII, Thk. Bekri Hayyânî, Safvet es-Sekkâ, Müessesetü-Risâlet, Beyrut 1981.

HİZMETLİ Sabri, **İslâm Tarihi**, İlfak Yay. Ankara 2001.

-----, **İslâm Tarihçiliği Üzerine**, DİB. Yay. Ankara 1991.

İBN ARRÂK Ali b. Muhammed el-Kinanî, (ö. 963/1556), **Tenzîhu's-Şerîa ani'l-Ehâdisi's-Şenâti'l-Mevdûa**, I-II, Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, Abdullah Muhammed es-Siddîk, Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1981.

İBN BATTÂL Ebu'l Hasan Alî b. Halef, (ö. 449/1057), **Şerhu Sahîhu'l Buhârî li-İbn-i Battâl**, I-XX, Thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003.

İBNÜ'D- DEMÂMÎNÎ Ebu Abdillâh Bedrüddîn Muhammed, (ö. 827/1424), **el-Ma'rûfi'l Mesâbîhu'l Cami**, I- XX, Thk. Nureddîn Talib, Dâru'n-Nevâdır, Suriye 2000.

İBN HACER Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, (ö. 852/1448), **Lisânu'l Mîzân**, I-VII, Thk. Dâiratu'l Ma'ruf, Beyrut 1971.

-----, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, I-VIII, Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1970.

-----, **el-Kavlu'l-Musedded fi'z-Zebbi ani'l-Musned li'l-İmam Ahmed**, I, Mektebet'u İbn Teymiyye, Kahire 1986.

-----, **Fethu'l Bârî bi Şerhi Sahîhi'l Buhârî**, I-XIII, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Daru'l Ma'rifet, Beyrut 1993.

- , **Şerhu'n- Nuhbe Nuzhetu'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l- Fiker**, Çev. Talat Koçyiğit, AÜİF. Yay. Ankara 1971.
- , **Takrîbu't –Tehzîb**, I, Thk. Muhammed Avvâme, Suriye 1986.
- , **Hedyu's Sârî Mukaddimetu Fethu'l Bârî**, Thk. Addulaziz b. Abdillâh b. Bâz Beyrut 1993.
- İBN HALDUN Abdurrahman b. Muhammed, (ö. 809/1406), **Mukaddimet'u İbn Haldun**, I-III, Thk. Ali Abdulvâhid Vâfî, Dâru'l Kalem, Lübnan 1978.
- İBN HALLİKÂN Ebü'l Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, (ö. 681/1282), **Vefayâtu'l –A'yân**, I-VII, Thk. İhsân Abbâs, Dâru'l Sâder, Beyrut 1994.
- İBN EBÎ HÂTİM, Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm er-Râzî, (ö. 327/939), **İlelu'l Hadîs li İbn Ebî Hatîm**, I-VI, Thk. Sa'd İbn Abdullah, Halid b. Abdurrahman, Mat'abi Hamidi, Yrsz. 2006.
- , **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, Dâru İhyâ, Beyrut 1952.
- İBN HİBBÂN Ebû Hâtîm el Bustî, (ö. 354/965), **el-İhsânu fi Tağrîbi Sahîhu İbn Hibbân**, I-XXVIII, Thk. Şuayp Arnavût, Müesseset-ü Risâlet, Beyrut 1998.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed b. Abdulmelik, **Sîretun'n-Nebeviye**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut Trsz.
- İBN HAZM Ali b. Ahmed el-Endelûsî, (ö. 456/1064), **el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm**, I-VII, Thk. Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l Âfâk, Beyrut Tsz.
- İBN İSHAK Ebu Abdillâh Muhammed b. İshak b. Yesâr, (ö. 151/768), **Sîretu ibn İshâk**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978.
- İBN KAYYIM EL CEVZİYYE Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, (ö. 751/1350) **Zâdu'l- Meâd fi Hedyi Hayri'l –İbâd**, I-V, Müessesetür-Risâlet, Beyrut 1994.
- , **Za'dul Meâd**, Çev. Heyet, Polen Yay. İstanbul 2013.
- , **İddetu's-Sâbirîn Zahîretüş-Şakirîn**, I, Dâru İbn Kesîr, Medine 1989.
- , **Menâru'l –Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf**, Thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetu'l Matbûâtî'l- İslâmiyye, Beyrut, Tsz.
- İBN KESÎR Ebü'l Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn, (ö. 774/1372), **Sîretün Nebeviyye**, Dâru'l Ma'rife, Lübnan 1976.

-----, **el-Bidâye ve'n- Nihâye**, X-V, Dâru'l Fikr, Beyrut 1986.

İBN MÂCE Muhammed b.Yezîd el-Kazvînî, (ö. 275/888), **Sunen-i ibn Mâce**, I-II, Thk. Muhammed Fuâd AbdulbâkîDâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz.

İBN MENDE Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk, (ö. 395/1005), **Kitâbu'l-İmân**, I-II, Thk. Alî b. Muhamed b. Nâsır, Risâlet Yay. Beyrut 1985.

İBN SA'D Ebû Abdillâh Muhammed, (ö. 230/844), **Kitabu't Tabakâti' Kebir**, I-VIII, Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1990.

İBN SEYYİDÜNNÂS, Muhammed b. Muhammed, (ö. 734/1334), **Uyunu'l-Eser fi Funûni'l-Megâzi**, I-II, Dâru'l Kalem, Beyrut 1993.

İBN TEYMİYYE Ebü'l Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm, (ö. 728/1357), **el-Müstedrek alâ Mecmû-i Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm**, I-V, Thk. Abdurrahman b. Muhammed Kâsım, Riyad 1995.

-----, **Minhâcu's-Sunneti'n-Nebeviyye**, I-IX, Thk. Muhammet Reşâd Sâlim, Daru'l – Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1986.

İBNÜ'L CEVZÎ Ebü'l ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, (ö. 597/102), **Kitâbu'l-Mevdûât-min'el-Ehâdisi'l-Merfuât**, I-III, Thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine 1968.

-----, **el-İlelu'l-Mutenâhiye fi'l Ehâdisi'l-Vâhiye**, İdâretu'l Ulûm, Pakistan 1991.

-----, **Keşfu'l Müşkil-min Hadîsi's-Sahihayn**, I-IV, Thk. Ali Huseyn el- Bevvâb, Dâru'l Vatan, Riyad, Tsz.

İBNÜ'L ESÎR Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed, (ö. 630/1233), **Usdu'l Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, I-VIII, Thk. Ali Muhammed Maûd, Adil Ahmed, Dâru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1994.

-----, **Câmiu'l Usûl fi Ehâdisi'r-Rasul**, Thk. AbdulKâdir Arnavut, Mektebetu'l Halvanî, Lübnan 1972.

İBNÜ'L İZÂRÎ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, (ö. 695/1295), **Beyânu'l Mugrib, Fî Ahbâri'l Endülis ve'l Mağrib**, II, Dâru-s-Sikâf, Lübnan 1983

İBN'ÜL HEYSEM, Ebu Ali Muhammed b. Hasan, (ö. 432/1040), **Mevâridü'z-Zam'ân ilâ Zevâidi İbn Hibbân**, Muhammed Abdurrezzâk Hamza, Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, Yrsz. Trsz.

İSTEMİ Fuat, "Rivayetlere Kaynaklık eden Olayların Meydana Geldiği Zaman ve Mekanın Muhaddisler Açısından Önemi" **Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.10, Sayı, 47, (2017), s. 740–750.

-----, **Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.

-----, "Hicri IV. Yüzyıla Kadar Hadis İlmi ve Tarih İlminin Birbiriyle Olan Tarihsel Münasebeti" **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, C.9, Sayı, 1, s. 44–68.

JENKİNS Keith **Tarihi Yeniden Düşünmek**, Çev. Bahar Şener, Dost Yay. Ankara 1997.

KAFESOĞLU İbrahim, **Milli Tarih Şuuru**, Türk Kültür Dergisi, İstanbul 1987

KÂFİYECİ Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, (ö. 879/1474), **el- Muhtasar fi ilmi't-Tarih**, Thk. Salih Ahmed el-Ali, Mektebetü'r- Rüşd, Beyrut 1983.

KARADENİZ Osman, "Hasan el-Bâsrî ve Kelami Görüşleri" **DEÜİF. Dergisi**, İzmir 1985, C.7, Sayı: 2, (1992), s. 191–242.

KARAHAN Abdullah, **Hadis Ravilerinin Güvenirliği**, DEÜ. Yay. İzmir 2007.

KARAMAN Hayrettin, ÇAĞRICI Mustafa, DÖNMEZ KÂFİ İbrahim, GÜMÜŞ Sadrettin, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri**, DİB. Yay. Ankara 2012.

KÂRÎ Aliyyül Ali b. Muhammed, (ö. 1014/1605), **Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ehbârî'l-Mevdûa**, I, Thk. Muhammed Sabbâğ, Dâr'ul Emânet, Beyrut 1985.

-----, **Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l- Mesâbih**, Dâru'l Fikr, Beyrut 2002.

-----, **Uydurma olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, Çev. Halil İbrahim Kutlay, Erkam Yay. İstanbul 2017.

KASTALÂNÎ Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, (ö. 923/1517), **İrşâdu's Sârî li Şerhi Sahîhi'l Buhârî**, XX, Dâru'l Kubrâ, Mısır 1991.

KANDEMİR Yaşar, "Hz. Hatice", **DİA**, C.16, İSAM Yay. İstanbul 1993.

-----, "Ebu Hüreyre", **DİA**, C.10, TDV. İstanbul 1994.

KELEŞ Ahmet, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, İnsan Yay. İstanbul 1998.

- KIRBAŞOĞLU Hayri, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Kitabiyât Yay. Ankara 2002.
- KOÇYİĞİT Talat, **Hadis Usulü**, TDV. Yay. Ankara 2003.
- , **Hadis Tarihi**, TDV. Yay. Ankara 2011.
- KÜÇÜKAŞCI Mustafa Sabri “Mekke” **DİA**, C. 28, TDV. Yay. İstanbul 2003.
- KÜTÜKOĞLU Mübehat, **Tarih Araştırmalarında Usul**, Kubbealtı Yay. İstanbul 1998.
- MAKRÎZÎ Ebu Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Ali, (ö. 845/1442), **el-Mevâiz ve'l İ'tîbâr bi zikri'l hıtat ve'l Âsâr**, Daru'l Kütübi'l İlmiyye Beyrut 1998.
- MA'RÛFÎ Muhammed Bedreddin, (ö. 827/1423), **Mesâbîhu'l Cami**, Dâru'n-Nevâdır, Suriye 2009.
- MEMİŞ Ekrem, **Tarih Metodolojisi**, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.
- MERİÇ Nedim “Eleştiri” **TDK** Yay. C. I, İstanbul 1992.
- MEVDÛDÎ Ebu'l A'lâ, (ö. 1399/1979), **Meseleler ve Çözüm Yolları**, I-IV Çev. Yusuf Karaca, İstanbul 1990.
- MEYERHOF Hans, **Zamanımızda Tarih Felsefesi**, Çev. Abdullah şevki, Hece Yay. Ankara 2006.
- MUBÂREKFÛRÎ Ebu'l-A'lâ Muhammed, (ö. 1353/1934), **Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmiit- Tirmizî**, I-X, Dâru'l kütübi'l İlmiye, Beyrut Tsz.
- EMİN Muhammed b. Abdullah, **el-Kevkebu'l Vehhâc Şerhu Sahîhu Muslim**, XXVI, Dâru'l Minhâc, Mekke 2009.
- MUNÂVÎ Muhammed Abdurraûf, (ö. 1031/1622), **Feyzu'l Kadîr**, I-VI, Mektebetu'l Ticâretil Kubrâ, Mısır 1936.
- MUSLİM Ebü'l-Huseyn Müslim b. el- Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri, (ö. 261/875), **Sahîhu Muslim**, I-V, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Dâru'l İhyâ, Beyrut 1983.
- MUTTAKÎ Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadihan, (ö. 975/1567), **Kenzu'l Ummâl fi Suneni'l -Akvâli ve'l Ef'al**, Thk. Bekri Hayyânî, Safvet es-Sekkâ, Müessetu-Risâlet, Beyrut 1981.
- MUTÇALI Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2012.

- MUZENÎ Ebu İbrahim İsmâil b. Yahyâ, (ö. 264/878), **es-Sunenu Me'suratü Liş-Şâfi'**, Thk. Abdul Mut'i Emîn Kal'acî, Dâr'ul Mâ'rifet, Beyrut 1983.
- NAİM Ahmed, (ö. 1352/1934), MİRAS Kamil, (ö. 1376/2956), **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, I-XII, DİB. Yay. Ankara 1982.
- NEVEVÎ Yahya b. Şeref, (ö. 676/1277), **Minhâcu Şerhu Sahîh-i Müslim**, I-XVIII, Dâru'l İhya, Beyrut 1972.
- , **Tehzîbü'l Esmâ ve'l Lugât**, Dâru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut Trsz.
- ONAT Hasan, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", **AÜİF Dergisi**, C.36, 1 s.81, (1997), s. 80–118.
- ÖZ Şaban, **Mevzu Habarlerin Tarihi Değeri**, Endülüs Yay. İstanbul 2017.
- , **Siyere Giriş**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- ÖZLEM Doğan, **Tarih Felsefesi**, İnsan Yay. İstanbul 1994.
- ÖZERK Ali, **Hadis Ricali**, Fetih Matbaası, İstanbul 1967.
- POLAT Salahattin, **Hadis Araştırmaları**, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- , **Metin Tenkidi**, MÜİF. Yay. İstanbul 2010.
- , **Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünde Değeri**, TDV. Yay. Ankara 2010.
- R. STEPHEN Hupreys, **İlk Dönem İslam Tarihine Bir Önsöz**, Çev. Hayrettin Yüce Soy Endülüs Yay. İstanbul 1991.
- SAÂTÎ Ahmed b. Abdurrahman, (ö. 1378/1958), **Fethu'l Rabbânî li Tertibi İmam Ahmed**, XXIV, Dâru İhyâ, Beyrut 1975.
- SÂBÛNÎ Muhammed Ali, **Safvetüt-Tefâsîr**, VII, Çev: GÜMÜŞ Sadrettin, YILMAZ Nedim Ensar Yay. İstanbul 1992.
- SAGÂNÎ Hasan b. Muhammed, (ö. 650/1252), **Mevdûât**, I, Thk. Necmu Abdurrahman Halef, Dâr'ul Me'mûn, Beyrut 1940.
- SEHÂVÎ Ebü'l Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman, (ö. 902/1496), **el-İ'lân bi't Tevbîh li men Zemme't-Târîh**, Thk. Franz Rozenhal, Dâru'l- Kütübi'l İlmiyye, Beyrut Trsz.

- , **Mekâsidu'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin-mine'l-Ehâdîsi'l-Müşteriha ale'l- Elsine**, I, Thk. Muhammed Osman, Dâru'l Küttâbi'l Arabî, Beyrut 1985.
- SEZGİN Fuad “İslâm Tarihinde Rivayetlerin Değeri”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Say.2, TTK. Yay. 1956, s. 243–255.
- SIDDIKÎ Muhammed Zubeyr, **Hadis Edebiyatının Tarihi Menşe-i-Tekâmülü Hususiyetleri ve Tenkidi**, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yayın Evi, İstanbul 1966.
- SIRMA İhsan Süreyya, **İslam ve Tarih**, Beyan Yay. İstanbul 1991.
- SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, “Klasik Dönem İslâm Tarihçilerinin Tarih Anlayışı” **İslâmi İlimler Dergisi**, C.3, Sayı:2, (2008), s. 8–35.
- SUBHÎ es-Salih, (ö. 1926/1986), **Hadis İlimleri Ve Hadis Istılahları**, Çev. Yaşar Kandemir, Ankara 1981.
- SUBKÎ Tâcuddin Ebu Nasr Abdulvahhab b. Takiyuddin Ali, (ö. 771/1370), **Kaidetu'l Fi'l Cerh ve't Ta'lil ve Kaidetu fi'l Müerrihin**, Thk. Abdufettah Ebu Ğudde, Daru'l Beşâir, Beyrut 1990.
- SÛYÂNÎ, Ebû Amr b. Muhammed b. Hamdi, **Sîretun-Nebeviyye**, I-IV, Mektebetu'l İbkân, Beyrut 2004.
- SUYÛTÎ Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr, (ö: 911/1505), **el-Leâli'l Mesnûa fi'l-Ehâdîsi'l Mevdûa**, I-II, Thk. Ebû Abdurrahman, Dâru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut 1996.
- , **ed-Durrul-Mensûr fi't Tefsîri'l –Me'sûr**, I-VIII, Dâru'l Fikr, Beyrut Tsz.
- , **Câmiu'l Ehâdîs**, XIII, Ysz. Tsz.
- , **Dîbâce Âlâ Sahîhi Muslim b. Haccâc** I-VI, Thk. Ebu İshâk, Dâr'u İbn Affân, Arabistan 1996.
- , **Hasâisu'l Kübrâ**, I-II, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz.
- , **Tarîhu'l Hulefâ**, I, Thk. Hamdi Demra Tâş, Mektebet'u Nüzûzâr, Beyrut 2004.
- , **et-Tevşîh Şerhu Camiu-Sahîh**, Thk. Rıdvân Câmi, Mektebet-ü Rüşd, Riyad 19998.
- SÛHEYB Abdul Cabbâr, **el-Müsnedü'l Mevdû-î**, I-XXII, Beyrut 2011.

-----, **el-Camiu's-Sahih lis'Sünenu ve'l Mesânid**, Yrsz. 2004.

ŞEŞEN Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İsar Yay. İstanbul 1998.

ŞEVKÂNÎ Muhammed b. Ali, (ö. 1250/1834), **el-Fevâidu'l Mecnûa fi'l Ehâdisi'l-Mevdûa**, Thk. Abdurrahman b.Yahya, Daru'l Kitab, Beyrut Tsz.

-----, **Neylu'l Evtâr Şerhu Munteka'l- Ahbâr**, I-VIII, Thk. Ussâme es- Subbabî, Dâru'l Hadîs, Mısır 1993.

ŞULUL Kasım, **Kâfiyecide Tarih Usulü**, İnsan Yay. İstanbul 2003.

-----, **Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-vâkıdi Hayatı ve Tarih Anlayışı**, Bursa 1996.

-----, **İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber'in Savaşlarının Kronolojisi**, İnsan Yay. İstanbul, 2003.

-----, **Hicri Takvim ve Siyer Kronolojisi**, Siyer Yay. İstanbul 2002.

TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, (ö. 360/971), **el-Mu'cemu'l – Evsat**, I-X, Thk. Tarık b. Avdullah, Abdillâh Muhsin, Dâru'l Haremeyn, Kahire Tsz.

-----, **el-Mu'cemu'l Kebîr**, I-XXV, Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1994.

TABERÎ Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, (ö. 310/923), **Tarihu't-Taberi**, Dâru't Turâs, Beyrut 1968.

-----, **Tarihu'l Umem ve'l Müluk**, Kahire, Dâru't-Turâs, Beyrut 1967.

TAHÂVÎ Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed, (ö. 321/933), **Şerhu Meâni'l-Âsâr**, I-V, Thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Âlimü'l Kütüb, Beyrut 1994.

TEBRÎZÎ Hatîb Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb, (ö. 737/1330), **Mişkâtü'l Mesâbih**, I-III, Thk. Elbânî, Mektebetu'l İslâmiyyi, Beyrut 1985.

TEKİNEŞ Ayhan “Hadis ve Tarih Metodolojik Bir Karşılaştırma”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C.2, Sayı, 2, (2004), s. 7–37.

TİRMİZÎ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, (ö: 279/892), **Sünenu't-Tirmizî**, I-V, Şirket'u Mektebe, Thk. Ahmet Muhammed Şâkir, Mısır 1975.

TOĞAN Zeki Velidi, **Tarihte Usul**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985

THOMSON David, **Tarihin Amacı**, Çev. Salih Özbaran, Öz Yay. İzmir 1982.

- TOSH John, **Tarihin Peşinden**, Çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı, İstanbul 1984.
- UÇAR Şahin, **Tarih Felsefesi Meseleleri**, Nehir Yay. İstanbul 1997.
- URALER AYNUR, **Ümmü Habibe'nin Rivayetleri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1990.
- , "Ümmü Habibe" TDV. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2012
- ÜNAL Yavuz, **Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış**, Vakıf Yay. Samsun 2001.
- , **Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu**, Etüt Yay, Samsun 1999
- LİNGS Martin, **Muhammed His life**, Çev. Nazife Şahin, İnsan Yay. İstanbul 2013.
- VAKİDÎ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, (ö. 207/822), **Kitâbu'l Meğâzi**, I-III, Thk. Marsden Jones, Dâru'l Âlem, Beyrut 1989.
- YAHSUBÎ Ebul Fadl İyâz b. Musa b. İyâz, (ö. 544/1149), **İkmâlu'l Mu'lim bi Fevâidi Muslim**, Dâr'ul Vefâi, Mısır 1998.
- YARDIM Ali, **Hadis**, DEÜ. Yay. İzmir 1984.
- YAVUZ Salih, "Mi'râc" **İslam Ansiklopedisi**, c. 30, İSAM. Yay. İstanbul 2005.
- YAZIR Muhammet Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri**, Çev. CEBECİ Lütfullah, KILIÇ Sadık, ATALAY Orhan, Akçağ Yay. Ankara 2006.
- YELKEN Ramazan, **Tarih Sosyolojisi**, Vadi Yay. Ankara 2007.
- YILDIRIM Enbiya, **Hadiste Metin Tenkidi**, Rağbet Yay. İstanbul 2009.
- , **Hadisçiler ve Çelişki**, Rağbet Yay. İstanbul 2009.
- , **Hadis Problemleri**, Rağbet Yay. İstanbul 2011.
- YİĞİT İsmail "Sıffin" **DİA**. C. 37, TDV. Yay. İstanbul 2003.
- YÜCEL Ahmet, **Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü**, MÜİF. Yay. İstanbul 1996.
- ZABSU Abdurrahim, **Büyük İslâm Tarihi**, Sıralar Yay. İstanbul 1955.
- ZEHEBÎ Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, (ö. 748/1374), **Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r Ricâl**, I-IV, Thk. Muhammed el- Becâvî, Dâru'l Ma'rifet, Beyrut 1963.

- , **Telhîsu Kitabil-Mevdûâ li İbn Cevzî**, I, Thk. Ebû Temîm Yâsir, Mektebetür-Rüşd, Riyâd 1998.
- , **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, I-XXV, Thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâlet, Beyrut 1985.
- , **Târîhu'l İslâm ve Vefeyâtu'l Meşâhîri ve'l A'lâm**, XXVII, Mektebetü'l Tevfikiyye, Ysz. Tsz.

